

Марія Конопницька

Про гномів-краснолюdekів
та сирітку Марисю

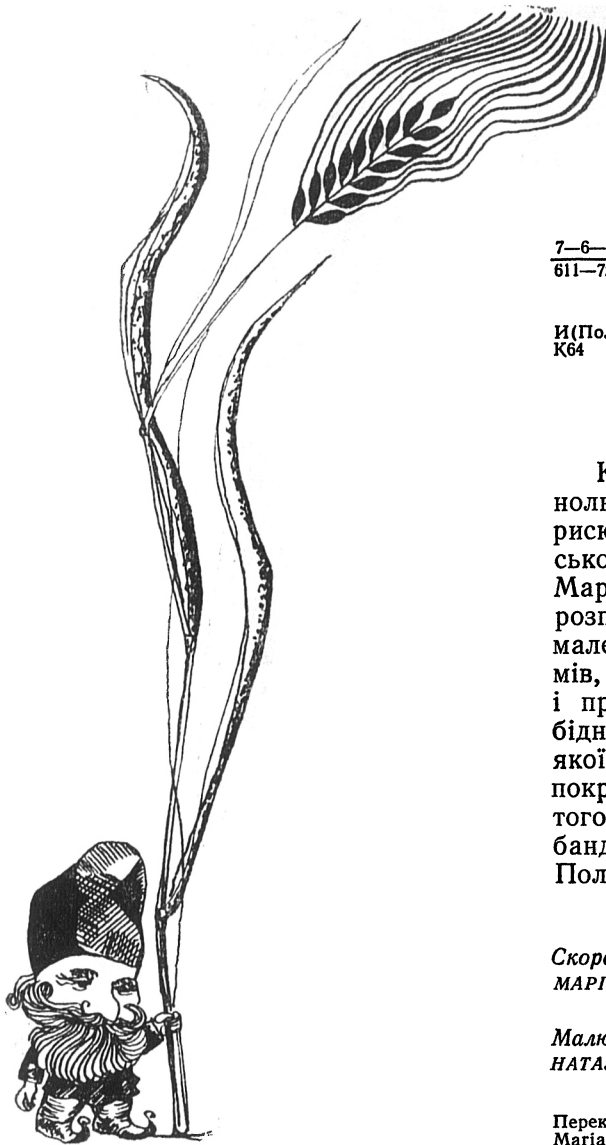
Марія Конопніцька

*Про
гнонів-
краснолюdekів
та
сирітку
Марисю*

*Видавництво дитячої літератури «Веселка»
Київ 1972*

7-6-2
611-72M

И (Пол)
К64

Казка «Про гномів-краснолюдеків та сирітку Марисю» — твір видатної польської письменниці XIX ст. Марії Конопніцької. В ній розповідається про добрих маленьких чоловічків — гномів, які допомагають чесним і працьовитим людям; про бідну сирітку Марисю, в якої лихий та хитрий лис покрав гусей; про талановитого музику цвіркуна Сарабанду; про пихатого жабича Полупанка.

*Скорочений переклад з польської
МАРІІ ПРИГАРИ*

*Малюнки
НАТАЛІ ГРИГОРОВОЇ*

Перекладено за виданням:
Maria Konopnicka. O Marysi sierotce
i o krasnoludkach. Warszawa, 1895.

Як двірський літописець короля Блистка впізнавав весну

I

Зима була така тяжка й довга, що його величність Блистек, король гномів-краснолюджів, примерз до свого трону. Сива його борода засріблилася інеем, з підборіддя звисли льодяні бурульки, обмерзлі брови суворо наїжились, у короні замість перлин іскрилися краплі замерзлої роси, а пара королівського подиху сідала снігом на стінах Кришталевого Гроту.

Вірні королівські підданці, жваві краснолюдки, кутали Блистка своїми червоними плащами з великими каптурами. Багато з них пошили шуби й куртки з коричневого та зеленого моху, назбираного в лісі ще восени, з губки, що росте на деревах, з білячого пуху і навіть з пір'я, що його погубили птахи, відлітаючи за море, у вирій.

Але ж король Блистек не міг одягатися так убого, як звичайні гноми. Взимку й улітку він мусив носити пурпурову мантию, котра вже не одне сторіччя слугувала королям краснолюджів і так виносилася, що крізь неї свистів вітер.

Щиро кажучи, ця мантія й новою не дуже гріла, бо зіткнуто її з павутиння червоних павучків, що снують навесні по грядках, і вона була як маковий листочок завтовшки.

Отож король шулився і тремтів з холоду, раз по раз хукаючи на руки, такі затерплі, що ними годі було навіть вдержати скіпетра.

Адже у Кришталевім Гроті вогню палити ніяк не можна... Ще б пак! Одразу все чисто порепалося б — і стіни, й підлога.

То король Блистек мусив грітися блиском золота й срібла, сліпучим сяйвом діамантів, райдугою, що її промінчик денного світла запалював на кришталевих стінах, та іскрами, що їх кресали довгі мечі краснолюdekів, коли ті вимахували ними — із природженої відваги, а також щоб трохи зігрітися. А втім, тепла з цього всього було мало, так мало, що бідолаха король цокотів останніми зубами, які в нього ще лишилися, нетерпеливо очікуючи весни.

— Маслючку! — мовив він нарешті до одного з придворних. — Слуго мій вірний! А глянь-но на білий світ — чи не йде вже весна?

Але Маслючок відповів:

— Пане мій королю! Не час мені виглядати, доки не зазеленіє кропива в селі під тином. А до цього ще далеко... Ой, як далеко!

Король похитав головою, та за мить покликав:

— Синичко! А може б, ти глянув?

Але Синичці так не хотілося витикати носа на мороз. Він сказав:

— Пане мій королю! Не час і мені виглядати, доки не зацвірінькає плисочка. А до цього ще далеко...

Король замовк, але мороз дошкуляв так, що за хвилину він знову кивнув пальцем:

— Сонечку, слуго мій! А може б, хоч ти виглянув?

Але й Сонечку аж ніяк не хотілося йти в мороз та завію, і він, уклоняючись, відмовив:

— Пане мій королю! Не час і мені виглядати, доки мушка не прокинеться під сухим листочком. А до цього ще ой як далеко!..

Схиливши голову на груди, король важко зітхав, і в Кришталевому Гроті здіймалася снігова мла, і якийсь час нічого не було видно.

Так минув тиждень, минув другий; аж якось уранці в Кришталевому Гроті трохи пояснишало, і з льодових бурульок по королівській бороді побігла вода. На чуприні теж почав танути сніг, з брів обсипався іній, а намерзлі на вусах бризки закапотіли, ніби сльози.

Лід на стінах Кришталевому Гроту порепався з гуркотом, наче крига на Віслі, і в тронному залі стало так вогко, що всі гноми разом з королем почали голосно чхати, ніби палили з гармат.

А треба вам знати, що в гномів-краснолюдек носи здоровезні.

Самі вони не геть-то й великі: як побачить краснолюдек селянський чобіт — стане й дивується, роззявивши рота: дума, що то будинок. А як, бува, залізе в клітку на курей, то вже й питається: «Що воно за місто і де тут брама?»

А впаде в кухоль — верещить, мов несамовитий: «Рятуйте! Потопаю в криниці!»

Отака це дрібнота. Але носи в них на диво великі. Більшого їй органістові не треба, щоби нюхати табаку.

Отож чхали всі та бажали здоров'я один одному і королю Блисткові.

А відлига тривала. Десь опівдні краснолюдам уже по-розмерзалися вуса.

І тут почали вони радитись, кого б вирядити на землю — подивитися, чи справді вже прийшла весна.

Нарешті король Блистек стукнув об землю щирозлотим скіпетром і мовив:

— Хай піде наш учений літописець Кошалек-Опалек!

— Яке мудре королівське слово! — загукали краснолюдки й усі враз глянули на вченого Кошалка-Опалка.

Той сидів над грубезною книгою, куди записував геть усе, що з найдавніших часів сталося в державі краснолюdek: звідки вони взялися, яких мали королів, коли та з ким воювали і як їм у тих битвах щастило.

Що бачив Кошалек та що чув — усе списував достеменно, а чого не бачив і не чув — вигадував так гарно, що всім, хто читав ту книжку, серця повнилися радістю.

То він перший довів, що краснолюдки хоч зараз і малі, мов кулачок, але вродилися велетнями, й це навмисне так шуляться, аби менше сукна купувати на плащі, бо ж відомо: все тепер страх яке дороге.

Краснолюдки так пишалися своїм літописцем, що як хто з них бачив на землі бур'янину — зараз виплітав з неї вінок і вдягав Кошалкові-Опалкові на голову. Тож його ріденька чуприна геть витерлася і голова стала лиса, як коліно.

II

Кошалек-Опалек одразу почав лаштуватися в дорогу. Налив повен глечик найчорнішого чорнила, нагострив величезне гусяче перо, таке важке, що мусив нести його на плечі, мов

рушницю; приторочив на спину книжки, підперезав плаща ремінцем, насунув гостроверхий каптур на голову, озув постолі, запалив довжелезну люльку — і вже був готовий у путь.

Вірні друзі стали ревно прощатися з ученим літописцем: хто його знає, думалось їм, чи не спітка Кошалка на землі якась лиха пригода, чи вони ще колись побачаться?

Навіть король Блистек хотів був обняти Кошалка, бо дуже шанував його за велику вченість, але не міг ворухнутися — королівські шати міцно примерзли до трону.

Отож він лише похилив золотого скіпетра над ученим мужем, а коли той поцілував королівську руку, по щоках Блисткові покотилося кілька блискучих перлин, що з брязкотом упали на кришталеву підлогу.

Були то замерзлі сльози доброго короля. Державний скарбник Грошик підняв їх і, поклавши в коштовну шкатулку, відніс до скарбниці.

Цілісінький день морочився вчений Кошалек, доки нарешті вийшов з Кришталевого Гроту.

Дорога була стрімка, обплутана корінням прадавніх дубів; уламки скель, ринь та каміння обсипалися з-під ніг і, глухо гуркочучи, падали на дно прірви. Замерзлі водоспади виблискували, мов крижини, і вчений мандрівник раз у раз сковзався по них у своїх постолах, на превелику силу посуваючись угору.

До того ж він не припас ніяких харчів у дорогу, бо, несучи здоровенну книжку, чималий глечик-каламар та велике перо, вже нічого більше не міг узяти з собою.

Бідолашний Кошалек-Опалек, певне, геть охляв би з голodu, аби не трапив дорогою на затишну оселю хазяйновитого хом'яка. Той хом'як напташив повнісіньку комору всякого зерна та букових горішків — отож він нагодував голодного мандрівника і навіть дозволив йому відпочити на сіні — дозволив, правда, лише з тією умовою, що Кошалек нікому на селі не скаже, де живе хом'як.

— Бо є,— сказав він,— на селі такі шибеники, що як довідаються про мене — вже я не матиму ні хвилинки спокою.

Кошалек-Опалек щиро подякував гостинному господареві й рушив далі, зміцнілий душею і тілом.

Тепер він ішов бадьоро, раз по раз поглядаючи з-під темного каптура на дрібненькі селянські нивки, на луки та гаї. А вже зелені вруна бурхливо пробивалися з-під землі; вже молода травичка лисніла по вологих видолинках; вже над повноводим струмком червоніла лоза, а в тихому, млистому повітрі чути було поклики журавлів, що летіли ключем десь у височині.

Звичайно, кожен краснолюдок одразу вгадав би — це прийшла весна, але Кошалек-Опалек ще замолоду так заглибився в книжки, що крім них нічого в світі не бачив і не розумів.

А проте серце йому сповнило така дивовижна радість, що він раптом замахав своїм величезним пером і заспівав старої-престарої пісеньки:

Згиньте, смутки! Гетьте, чвари!
Наливайте, хлопці, чари!

Ледве він проспівав два рядочки — почув цвірінкання горобців, які сиділи табунцем на лозовому плоті, що ним обгороджено невеличке поле. Кошалек одразу ж урвав спів, аби, крий боже, не подумали, ніби й він цвірінчить разом з горобцями,— та насупивши брови попрямував далі дуже поважно... Хай знає ота голота, що він — учений муж і з горобцями не приятелює.

А попереду вже маячило село, отож Кошалек звернув на придорожню стежку й, ховаючись у торішньому бур'яні, непомітно дістався до першої хати.

Велике село потопало в темних, ще безлистих садках; впритул до околиці підступала зелена стіна соснового бору.

Хати були справні, побілені по-хазяйськи; з коминів здіймався синій дим; рипіли над колодязями журавлі, чулося мукання, іржання — парубки саме напували худобу. Дітлахи з галасом бавилися на обсаджений тополями дорозі в квача та в хованки.

А над усім цим гамором панувало важке гупання молота й брязкіт заліза, які долинали з кузні. Коло неї юрмився го-мінкий гурт жінок.

Кошалек-Опалек обережно посунувся вздовж тину і, сховавшись за кущем терну, став прислухатися.

— Ну ж і негідник! Ну й злодюга! — лаялась одна з жінок.— Коли вже він до ковалевого курника вліз і не злякався, то від нього жодна курка на селі не сховається!

А друга:

— Їт, щó ковалеві кури! От у мене була курка! Золото — не курка! День у день несла яйця завбільшки як мій кулак. Кажу вам — другої такої в усьому селі не було.

Тут устряла третя:

— А мого півня хто задушив? Не він, клятий? Як побачила розсипане пір'я — трохи не зомліла! Щонайменш п'ять злотих узяла б за нього або ще й п'ятнадцять грошів!

Тут перша знову:

— Ну ж і підступник! Ну й катюга! А яку силу має

в пазурах! Це вам і чоловік лопатою глибше не виріє! Та нежже ж ніякого способу немає на такого злодіяку?!

Тут з хати біля кузні вибігла ковалиха, без кохтини, незважаючи на холод, притулила хвартуха до очей і заголосила:

— Та мої ж ви чубарочки любі! Та мої ж ви курочки золотенькі! Та що ж я без вас, сирота, робитиму?!

Кошалек-Опалек дуже дивувався, прислухаючись то одним, то другим вухом до лементу. Він ніяк не міг уторопати, кого це так лають жінки.

Та раптом стукнув себе пальцем по лобі, сів під тином у бур'яни, відкрив каламаря, умочив перо в чорнило, струсив і, розгорнувши грубезну книгу, записав:

«На другий день моєї подорожі я дістався до нещасної країни, на яку напали татари й повбивали, подушили або позабирали в неволю геть усіх півнів та курей. Через те коваль кував мечі на битву, а біля кузні чути було плач і нарікання...»

Він ще писав, коли на порозі кузні раптом став коваль і гукнув басом:

— І що воно той плач поможе?! Тут треба горщика з жаром узяти та викурити злодюгу димом. Відомо, де лис живе,— в ямі на узліссі. Ану, Яську! Мерщій, Стаху! Гукайте хлопців та з лопатами на лиса! А ти, жінко, не голоси, а готуй горщика з жаром! Я б і сам пішов, та роботи багацько!

З цими словами він повернувся до кузні, й там знову забряжчало залізо.

А два ковальчуки, покинувши міхи, щодуху побігли селом, гукаючи:

— На лиса! На лиса!

Зачувши це, жінки порозбігалися по хатах — готуватися до вловів.

Тоді уважний Кошалек-Опалек знову вмочив перо в чорнило й записав до книги:

«Ці татари мають сміливого ватажка-хана, котрий зветься Великим Лисом. А ховаються вони в лісових норах, і тутешня людність викурює їх звідти гарматним димом».

Ледве скінчив писати вчений Кошалек, як знов до нього долинув галас. Глянув — аж селом суне юрба жінок та дітей — з лопатами, з киями, з горщиками, а за юрбою щодуху мчать кручки, забої та інші сільські кудлаї, несамовито гавкаючи й огризаячись на бігу.

Отож Кошалек-Опалек ще раз умочив перо й записав у книжку:

«На війну з татарами в цій країні ходять не чоловіки, а жінки та діти; це військо здіймає страшенний галас, сунучи на ворога вельми квапливо; за головною армією мчить здорова зграя псів, додаючи воякам мужності лютим гавканням.

Що сам я на власні очі бачив і власним підписом стверджую».

Тут він перехилив голову, примружив ліве око й, написавши скраечку: «Кошалек-Опалек, двірський літописець його величності короля Блистка», — зробив майстерний широкий закрут.

Тим часом з-за тину долинув до нього запашний ялівцевий димок, що його гноми-краснолюдки любляють над усе. Кошалек-Опалек потяг своїм великим носом раз, потяг другий, а потім, розсунувши кущі, почав пильно придивлятися — звідки цей чудовий димок...

І тут він угледів край соснового бору витку синю смужку, а як добре протер окуляри, побачив ще й невеличке вогнище та пастушків, що сиділи навколо нього.

Старий Кошалек дуже любив дітей; отож він одразу рушив до вогнища полем навпростець, не спускаючи з ока синій димок та кумедно стрибаючи по борознах.

Пастушки неймовірно здивувалися, побачивши малого чоловічка в подорожньому, підперезаному ремінцем плащі з каптуром, з книгою під пахвою, з глечиком-каламарем при поясі та з пером на плечі.

Юзек Сорока штовхнув Стаха Шафарчика в бік і, показавши на малого чоловічка, шепнув:

— Краснолюдок!

А Кошалек-Опалек був уже зовсім близенько й ласкаво всміхався дітям, киваючи головою.

Діти аж роти пороззявляли з подиву, вдивляючись у нього. Проте вони зовсім не злякалися. Кожне знало, що гноми-краснолюбки не кривдять нікого, а бідним сиротам ще й допомагають. Стах Шафарчик згадав, що позаминулої весни його телята втекли в ліс і отакий самий малесенький чоловічок знайшов їх і загнав на пасовисько. А тоді погладив Стаха по голівці й насипав повну шапку смачних ягід, приказуючи:

— Не бійся! Іж, сиротинко!

Тим часом Кошалек-Опалек підійшов до вогнища й, вийнявши люльку з рота, промовив:

— Здрастуйте, дітки!

Пастушки відказали поважно:

— Здрастуйте, краснолюдку!

Тільки дівчатка зіщулились і, понатягавши хустки на лоба, так що їм ледве було видко носи, витріщили на прибульця блакитні оченята.

Кошалек-Опалек глянув на них і мовив, усміхнувшись:

— Чи не можна погрітися біля вашого вогнища? Бо я змерз.

— А певне, що можна! — відповів Ясько Кшеменець.

Ясько Сорока запросив:

— Сідайте, пане краснолюдку! Ось тутечки гарне місце!

І підтикав поли своєї сірячини, даючи Кошалкові місце біля вогнища.

— А спечеться картопля, то й попоїсти можна, як є охота, — гостинно проказав Кубусь.

— Певне, певне, що можна! От-от картопля спечеться — вже й дух од неї пішов! — підхопили всі діти.

Кошалек-Опалек сів біля вогнища й, зворушено поглядаючи на рум'яні личка, загомонів:

— Та мої ж ви дітоньки любі! Та чим же я вам віддячу?

Ледве Кошалек-Опалек вимовив це, як Зоська Ковальчанка, затулившись рукою, сором'язливо промовила:

— А ви нам казку розкажіть...

— I-i-i! Що там казка! — поважно заперечив Стах Шафарчик. — Правда завжди краща за казку.

— А певне, певне, що краща! — згодився Кошалек. — Правда найкраща за все.

— Ну, коли так, — весело гукнув Юзек Сорока, — розкажіть нам, звідки краснолюдки взялися на світі?

— Звідки взялися? — повторив Кошалек-Опалек і вже хотів був почати довгу розповідь, коли раптом картоплини в попелі почали гучно тріщати й репатися. Діти один поперед одного кинулись вигрібати їх паличками.

Але вчений літописець так злякався цієї тріскотняви, що відскочив убік і заховався за польовим камінцем. З цієї фортеці він боязко придивлявся до дітей, що на повен рот уминали дивовижні круглі кулі, від яких линула пара.

Кошалек-Опалек розгорнув книгу й, поклавши її на камінець, написав тремтливою рукою:

«Люд у цій країні такий войовничий і мужній, що навіть малі діти печуть у жариві кулі картечі, котрі репаються і тріщать так, як гримить грім небесний.

Тоді хлопці, ще з пелюшок навчені зневажати смерть, ба навіть і тендітні дівчатка вигрібають тріскучу картеч з пополу й, розжарену, димучу, кладуть собі в рот.

Дивуючи з такої лицарської звитяжності, записую цю подію на вічну пам'ять нащадкам. Дано в полі, коло бору, в надвечірню пору».

Після цього Кошалек поставив свій підпис із закрутом, ще кучерявішим, як попередній.

Тим часом у полі так смачно запахтіло печеною картоплею, що у вченого мужа засмоктало під грудьми й голосно забурчало в животі.

Побачивши, що тріскотливі кулі ніякої шкоди пастушкам не завдають, Кошалек-Опалек обережно вибрався з-за камінчика й підступив до вогнища. Зоська Ковальчанка зараз же покришила картоплину й простягла йому на лопушині, запрошуючи їсти.

Кошалек-Опалек, повагавшись, поклав гарячу крихту

в рот, але, розкуштувавши, простяг руку, аби взяти ще. Дівчатка навзаводи почали кришити йому найкращі картоплини й, даючи по шматочку, так нарешті розсмілилися, що Кася Бальцерівна сама впхнула Кошалкові останній кусничок у рота,— і всі засміялись з великої втіхи, а найдужче сама Кася.

III

Трохи підживившись, Кошалек-Опалек знов уместився біля вогнища, і коли хлопці підкинули свіжого хмизу й іскринки весело застрибали по сухих гілочках, почав розповідь про краснолюdekів:

— Давніш звалися ми не краснолюdekами, а боженятами. І жили не під землею, під скелями чи під корінням старих дерев, як живемо тепер, а по селах, по хатах разом з людьми. Давно це було, ой, як давно! Ще владарював у цьому краю Лех, що побудував місто Гнезно — на тім місці, де знайшов гнізда білих птахів. Він сказав собі: «Якщо птахи живуть тут у безпеці й не відлітають, значить, земля ця затишна й добра».

Отак воно й справді було.

А про птахів казали люди, що то орли, але в наших старих книжках написано, що то були лелеки, які блукали по луках та болотах і мостили собі численні гнізда на деревах.

Проте, як було, так було — досить того, що ця країна через владаря її Леха стала зватися Лехією, а людей, що проживали там, усі прозивали лехітами, хоч дехто кликав їх ще й полянами, бо це був народ рільників, хліборобів, що орали сохою поля та засівали їх хлібом. Все це записане в наших старих книжках і засвідчене печаткою.

— А бору хіба тоді не було? — раптом спитав тонким голосом Юзек.— І річки не було, й геть нічого?..

— Чом не було...— відповів Кошалек-Опалек.— Були бори, та не такі, як тепер, а прадавні хащі, без кінця й краю. А в хащах жив величезний, страшний звір, що як загарчить, було, то й дерева ламалися. Але ми, гноми-краснолюdekи, тільки ведмедів пам'ятаємо. Казав був мені прадід мого прапра-

діда, що колись ведмідь вигорнув його разом з бджолами й медом з липового дупла — а тоді півзими тримав у себе в барлозі, ще й загадував оповідати йому казки, а сам день і ніч дрімав та смоктав лапу.

Лише як ударив мороз і ведмідь захропів на всі заставки — кинувся прадід мого прапрадіда навітки з барлога й, проблукавши сім років у хащі, повернувся до свого народу.

Діти весело сміялися, слухаючи про такі дивовижні пригоди, а краснюдок оповідав далі:

— Го-го! Ото були часи! Над полями, над річками та озерами шуміли неозорі липові гаї, а в них мешкав старий-престарий божок, на ім'я Світовид, який дивився на три сторони світу й тримав увесь край під своєю опікою.

А хати селянські, подвір'я та худобу доглядали наші крас-

нолюдки-боженята, що їх через малий зріст прозивали малюками-домовиками.

«У кожній хаті — свій домовик!» — казав народ за тих давніх часів...

А нам тоді жилося добре й весело, бо ми допомагали господарям у всякій роботі: то підсипали коням вівса, обдмухуючи його з полови, щоб золотилося чисте зерно; то різали січку, то витрушували соломку, то заганяли курей на сідало, щоб не заблудили десь у кропиві, то збивали масло, то відгнічували сир, то колихали дітей, то намотували пряжу, то роздмухували вогонь, аби швидше зварилася каша. Яка лише була робота в хаті чи надворі — ми за все хапалися радо.

Щоправда, робили ми не задарма. Як не господар, то господиня завжди пам'ятали про нас. Завжди в хаті скраєчку на лаві лежали крихти хліба й сиру, стояло в кухлі трохи молока, а часом і меду. Було чим підживитися. А як господиня було йшла із сапкою в город або з серпом у поле, то, ставши на порозі, оглядалася назад, набирала з бочки жменю проса й, розсипаючи по хаті, приказувала:

Боженята, боженята!
Іжі вам доволі!
Доглядайте діти й хату,
Поки я у полі!

І йшла собі спокійно до роботи. А ми — шусть з-під запічка, шусть з-під лави, шусть з-під мальованої скрині! І ну в хаті господарювати, дітей забавляти: хлопцям коники стругати, дівчаткам ляльки з шмаття крутити та кіски заплітати! Ну віконечка протирати, сонце в хату пускати, доки забігають по кутках золоті зайчики й усе зарядить навколо!

Праці, щоправда, було багатенько, але вдячності людської — ще більш. Не було заручин чи обстрижин¹, на які б нас не запросили господарі:

¹ За давніх часів у слов'ян дуже довго не стригли хлоп'ятам волосся. Той день, коли їх уперше стригли, святкували й називали «обстрижинами».

Боженята! Боженята!
Щиро просимо на свято!
На зубрячі ноги,
Оленячі роги,
На півня в печі
І на калачі!

Звісно, між люди ми не пхалися, бо наш народець, хоч і малий, завжди знав, де та як йому поводитись.

Та коли ми починали гуртом грати на малих гусельцях десь під вікном чи під порогом — люди не могли досхочу наслухатися нашої музики, така вона була радісна, така весела, так співало від неї в грудях серце.

Гей! Гей! Де вони, ті часи?! Де?!

IV

Кошалек-Опалек зупинився, звільна попихкуючи люлькою, а діти пильно дивилися на нього.

За хвилину він заговорив знову:

— Чи довго так було — не знаю, бо про це в наших книжках не написано нічого.

Але згодом усе почало змінюватись. Не стало добрих володарів з Лехового роду, а нові без кінця й краю сварилися між собою, бо їх панувало щось аж дванадцяттеро разом. Та нарешті народові остогидла ця колотнеча: він прогнав злих князів геть, а собі знову обрав одного.

Отож ніби й стало тихо в нашій країні, та ледве сьйнуло над нею сонце — знову насунула буря.

Як сарана спадає на колосисту ниву, аби знищити її дотла, так напали на нашу землю німці, а їхній князь намірився силоміць одружитися з нашою князівною, щоб княжити й панувати над нами.

Кажу: н а ш у князівну, бо хоч ми були лише малі гноми-боженята, але в ті давні щасливі часи едналися з народом, жили як брати.

А проте наша князівна не схотіла німця...

— А я знаю! — несподівано вигукнула тонесеньким голоском Кася Бальцерувна. — То була Ванда!

— І я, і я знаю! — ще тонше запищала Зося Ковальчанка. І ну обидві виспівувати:

Ванда спить у цій землі,
Що прогнала німця!

Кошалець-Опалець похитав головою й мовив усміхнувшись:

— Правда ваша, що прогнала! Знаю... знаю... Ця пісня записана в наших стародавніх книжках, і ми споконвіку навчаємо цієї пісні сільську дітвору... Аякже... Я сам навчив, може, з сотню дітей... А вас хто вчив?

— А ми не знаємо...

— Ну, то, певне, я... Іншим разом здається, ніби в повітрі щось гомонить або співає.

— Правда! — ствердили хлопці з повагою.

— Ось бачите... Це краснолюдки так гомонять і співають. Але вони малесенькі, то їх і не видно, надто як захищуються між колосками в полі, десь у траві на лузі, чи між листям у гаю, або й між камінцями на межі.

Ну, добре! Коли наша князівна не схотіла піти за німця — почалася війна. Налетіли на наш край чорні круки та гайворони; завили вовки, небо вкрилося хмарами.

Ми теж стали гинути з голоду, бо й хліб, і сир — усе йшло воякам, що билися з німцями. Зубожів цілий край, зубожіли й ми з ним разом. Але в князівни серце боліло, що через неї весь народ спіткало таке лихо: кинулась вона з горя у Віслу та й утопилася. Тоді німці пішли собі геть і стало тихо.

Але люди розбестилися за ту війну так, що й сказати не можна. Вже брат зраджував брата, вже дужчий кривдив слабшого, вже скнара приорював сирітську нивку до свого поля. А що там, де панує кривда і ллються сирітські сльози, щастя бути не може, запанували в нашій країні злі князі, які звалися Попелями.

— Ой, лихо! — запищала Кася.— Попелі?

— Ну чого б то я пищав? — обурився Стах Шафарчик.— Теж мені диво! Хіба не знаєш, що це ті самі Попелі, з яких одного миші з'їли?

— Авжеж! — притакнув Юзек Сорока.

Кошалек-Опалек, пустивши димок з люльки, повів свою розповідь далі:

— Про тих мишей по-різному кажуть — і так і сяк. Дуже це давні часи, і ніхто сьогодні гаразд не знає, як воно було насправді. Але в прадавніх книжках записано: то були не миші, а наші ж таки гноми-боженята, котрі повдягалися в мишачі кожушки, бо зима стояла люта, кинулися з мишачих нір на злого князя Попеля й так його пошарпали, що він умер.

Так написано в наших книжках. А правда це чи не правда — хто його знає... Та мій прапрадід сам казав мені, що перше ніж він осліп з великої старості — бачив на власні очі глибочезне темне озеро, а над ним — давню вежу, де це сталося. Та вежа й досі зветься Мишачою. А озеро зветься Гопло.

Тут у Кошалка погасла люлька й він почав шукати в попелі жаринки, а знайшовши, зотягся, пустив клуб диму та й повів далі:

— Отак воно написано в наших книжках... Але часом трапляється, що немає в книзі кількох сторінок або так вони зблякли і зжовкли, що й не вчитаєш нічого; а як коли, то й перекреслена сторінка вздовж чи впоперек великою чорною рисою,— і так само годі розібрати, що було написано кілька сторіч тому.

Та добрі часи були чи погані — вгадати можна й зараз. Як добрі, то із сторінок лине світло, ніби сонце сходить, а як погані — пливе найчорніший морок, мовби темної ночі, коли ні зірок, ні місяця над землею не видно...

Ось які вони — старі книжки краснолюдків.

— Хочете знати, що було далі? — спитав за хвилину Кошалеk, знов запаливши люльку.

— Хочемо, хочемо! — запищали дівчатка.

— Ну, то слухайте. Після недобрих, чорних сторінок про Попеля зараз ідуть хороші, ясні сторінки про П'яста. Го-го... Про П'яста я б вам міг казати хоч і цілу годину.

Юзкові аж очі заіскрилися.

— Ну, то кажіть! Любий, хороший...

— Кажіть! Розповідайте все чисто, що знаєте! — загукали діти.

Кошалеk-Опалеk зсунув каптур з голови, почухав лисину і повів далі:

— Сам я про ті часи небагато знаю, бо мене тоді ще й на світі не було... Але один старий домовик, котрий писав ці сторінки в книзі, ще знав прадавнього дуба, який все те пам'ятав дуже добре, і хоч голос мав уже зовсім слабенький, та як почне було шуміти-оповідати про П'яста, в хащах така залягала тиша, наче хто мак сіяв. І сосни, і ялини, і граби, і берези з буками, навіть трави, мох та папороть слухали так пильно, що кожен листочок, кожна стеблинка боялися бодай дихнути.

А той сивий дуб шумів собі та й шумів, ведучи тиху розмову про давні-прадавні часи своєї молодості.

То наш домовик, який тоді зовсім молоденький був, не більший, мабуть, од синички, вмощувався під грибок і слухав, слухав, аж доки вивчив напам'ять геть усе, що казав дуб, та записав до книги.

Стояв собі той дуб, тоді ще невеличкий дубок, у тихій діброві, а недалечко, в затінку лип, де завжди бриніли бджоли, біліла ялинова хата.

У тій хаті жило трійко людей: П'яст, Жепі́ха, його жінка, й синок їхній, що звали Земовітом, бо над усе любив він поля та луки, і рано-вранці, ставши на порозі, завжди казав од щирого серця:

«Земле, ой, земле, вітаю тебе!»

Отож день у день бачив дубок, як живуть оті трое, такі працьовиті, такі ласкаві, ясні, наче в грудях у кожного замість серця був білий голуб.

Жили в ялиновій хаті й наші краснолюдки — і добре їм велося, бо й батько, й мати, і синок усе, що могли, віддавали їм і раз по раз пригощали краснолюдків то запашним золотим медом, то свіжим сиром, то білим калачем, бо надбали собі невсипущою працею чимало всякого добра.

Отож і в королівському палаці не жилося б краснолюдкам краще, ніж у цій затишній, ясній хатині, де солодко пахтіло живицею.

Та минув час — і краснолюдки побачили П'яста в золотому плащі поверх лляної сорочки, з блискучою короною на голові. Сів він на трон і почав королювати. Відтоді вже не малі краснолюдки слугували йому, а лицарі та дворяни.

Жінка його теж стала королевою, а малий Земовіт — королевичем. Скінчилося їхнє селянське життя й почалося королювання в замку.

Проте краснолюдки-боженята, як і давніш, доглядали П'ястову худобу, його поля й пасіки, бо не хотілося їм залишати любу садибу, де стільки років жилося так спокійно й щасливо.

Та не було вже в них колишньої вправності й сили. Ставили їм наймички і молоко, і мед на лаві, як робили колись П'ясти, але краснолюдки не брали й крихти, бо відчували — праця їх уже не та і допомагають вони людям зовсім мало. Отож вони підбирали лиш те, що падало із столу на долівку, й так схудли та зчорніли, що люди замість боженят стали звати їх убоженятами.

VI

Кошалек-Опалек замовк, аде діти сиділи тихо, бо їм здавалося, наче вони теж чують у бору голос старого дуба. Лише за хвилю озвався Юзек Сорока:

— А що ж далі сталося з боженятами?

Але Кошалек-Опалек, замислившись, мовчав, і діти почали смикати його за плащ, гукаючи:

— Кажіть, краснолюдку, кажіть! Що ж далі сталося з боженятами?

Учений муж отямився від задуми й заговорив знову:

— Жили боженята з людьми по хатах ще довгенько, але ставали дедалі смутніші, менші, слабші. Вже люди не кликали їх так часто на допомогу...

Поки живий був П'яст, ніхто не кривдив боженят, і згодом, коли став королювати його син Земовіт, вони мали прихисток у кожній хаті. Але настав такий час, що вже не зважувались вони виходити вдень, а тільки смерком вилазили із свого кутка попоїсти.

Тепер матері, йдучи у поле, не сипали боженятам проса, не просили доглядати дітей, доки вони повернуться додому... Сама тільки брудна робота лишалася боженятам — у стайні, в хліві та в клуні, а в хаті дров нарубають, горщики поперемивають, сміття заметуть у куток — та й край.

І раптом одного дня — так написано в наших прадавніх книжках — ударив лункий дзвін над землею.

Ледве зачувши його, боженята сипнули з кожного села, з кожної хати і, плачучи жалібно, почали прощатися з людськими оселями. А тоді розпорошилися по лісах, по горах та далеких пустках, де й голосу живого не почувеш.

Відтоді люди вже не зустрічають краснолюдків, хіба що вночі, а вдень можуть побачити їх лише малі діти — так, як і ви мене зараз.

Найбільш краснолюдків пішло в гори Карпати; там вони й досі доглядають підземні скарби. В лісах їх теж чимало. А тим, що зима в лісах холодна, вони й пошили собі плащі з каптурами, здебільша червоні. Через те їх легко пізнати, через те і звуть краснолюдками...

А до людей ми прихильні й досі: за крихту хліба, за краплину молока пильнуємо майно добрих господарів. Та ледве чуємо дзвін — відразу ховаємось під землю.

Кошалек-Опалек скинув каптура з похиленої лисої голови.

Аж тут коло лісу залунали вигуки, лайка — то жінки та діти поверталися з невдалих ловів.

Хитрий лис мав у лісі не одну нору, й поки розкопали першу, шугнув з другої чи третьої в поле між тернові кущі й причаївся там, не лишивши за собою сліду. Обдурені жінки голосно нарікали, що даремно згаяли час, а діти скликали собак, які гавкаючи нишпорили й нюшили коло лісу.

Пастушки попідводили голови на галас і так задивилися та заслухалися, що зовсім забули про краснолюдка.

Кошалек-Опалек потихеньку встав, насунув на голову каптура і, пірнувши в борозну, зник у торішніх бур'янах так нечутно, що ні Зоська, ані Кася, ані Стах, ані Юзек, ані Кубусь, ані Ясько Кшеменець так і не могли пригадати згодом, чи то їм усе наснилося, чи, може, й справді гном-краснолюдок сидів з ними біля вогнища й розповідав чудову казку.

VII

Тим часом Кошалек-Опалек пригинцем пробрався в ліс і подався хащами майже потемки, бо хоч надворі був ще білий день, але тут від сосон та ялин падала така глибока тінь, що ледве можна було вгледіти стежину.

Кошалек-Опалек ішов так з годину, а може, й більш. Вже йому надокучила ця подорож і знову почав дошкуляти голод, коли зненацька він спіткнувся й провалився в глибоку яму.

А в ямі-норі жив лис Саделко, відомий на всю околицю курокрад, отой самий, якого так невдало ловили жінки з дітьми.

Він якраз сидів у кутку та обгризав гладкого півня, що його пір'я було розкидане скрізь у норі.

Побачивши Кошалка, Саделко покинув бенкетувати, гребнув лапою раз і другий, згорнув у нашвидку вириту ямку півнячі кістки, загриб землею і став чекати.

Сміх брав дивитися на Кошалка, як він перекидаючись шкереберть падав у нору.

Проте хитрий Саделко й знаку не подав, що йому смішно, і, скромно підібгавши хвоста, підійшов до гостя.

— Пане добродію,— мовив він солодко,— ви, певне, не в ті двері трапили.

— І справді,— обізвався Кошалець-Опалець,— я й не бачив, кудю треба заходити. У мене, сказати б, трохи втомлені очі, бо день у день працюю над великою історичною книжкою.

— То я маю честь вітати вченого колегу! — вигукнув Саделко із щирим захватом.— Я й собі все життя шпортаюся в книжках. І я пишу велику наукову працю про те, як краще виховувати курей та голубів по селах, подаю навіть проект нового досконалого курника. Ось і пера — ними я пишу свою наукову працю.

І він показав на розкидане півняче пір'я, якого не встиг заховати.

Вчений Кошалець-Опалець дуже здивувався.

Коли він з допомогою одного-єдиного пера старої гуски здобув таку велику славу серед свого народу — як же має

вславитися той, хто списує цілісінькі пучки цього чудового золотистого пір'я!

Тут Саделко підійшов до нього ближче і мовив:

— А де ти, любий пане колего, взяв оце чудове перо? Де живе прегарне створіння, якому воно належить? Я б дуже хотів познайомитися з ним ближче.

— Це перо,— відповів Кошалек-Опалек,— я висмикнув з крила білої гуски, що пасеться в табунці сирітки Марисі.

— Пасеться в табунці! — проказав Саделко із щирим захватом.— І кажеш, любий колего, його доглядає лише мала сирітка? Одним-одна сиротина, яка, либонь, не може дати собі ради з тим табунцем? То я залюбки допоміг би їй! Я з охотою взяв би на себе працю цієї бідолашної малої сирітки! Любий мій колего! Скажу тобі щиро — серце в мене дуже-дуже жалісливе. Далєбі, таке м'яке, як травневе масло.

Він ударив себе лапою в груди і, підступивши ще ближче до Кошалка-Опалка, обнюхав з усіх боків оте гусяче перо, а тоді мовив, утираючи сльози:

— Не дивуйся, любий колего, що я так хвилююсь! Зараз я ще глибше відчув, для чого прийшов у світ! Рятувати заблукані гуски — ось моє покликання! Допомогати їх пасти малим сиріткам — найвеличніша мета мого життя!

І, підвівши догори передні лапи, заволав:

— О ви, безневинні істоти! О ви, любі, милі створіння! Віднині я слугуватиму тільки вам!

Лис повернув до виходу і рушив з нори геть, а за ним довгим, темним коридором попрямував учений Кошалек-Опалек.

За хвилию лис обернувся і сказав:

— Тільки ж не забудь, коханий пане колего, занотувати сьогоднішню зустріч у твоїй шанованій книзі. Але, прошу тебе, ніяких вихвалень! Напиши просто, що зустрів великого друга людства, на прізвище Саделко,— гляди ж не забудь, як мене звать... Зустрів, кажу, великого вченого, автора багатьох наукових книжок, одне слово — листа виняткової вдачі, гідного щирого довір'я всіх гусячих пастушків та всіх власників качок і курей. Розумієш, коханий колего, природжена

скромність не дозволяє мені казати далі про свою незвичайну вдачу; мабуть, стане й цієї коротенької згадки, а решту домалюєш сам.

Вони обнялися, мов брати, і рушили далі.

А вже під землю почало просочуватись дедалі ясніше й рум'яніше проміння, дедалі більше тепла пробивалося згори.

Діставшись того місця, де під викорчуванням пнем був хід на галяву, лис миттю скочив нагору й, гукнувши Кошалкові: «Бувайте здорові!» — зник у густих чагарях.

Кошалка-Опалка обвіяв п'янкий дух вогкого моху й молоді, ледве пророслої травички; отож, почувуючи, що йому паморочиться голова, він сів на торішню шишку відпочити перед дальшою дорогою, радіючи, що доля дала йому змогу познайомитись ближче з таким високошанованим звіром.

VIII

Сидить собі вчений Кошалек на шишці, аж бачить — іде селянин. Кожушок наопашки, сокира на плечі, постолі на ногах, шапка-магерка на голові, полотняна торба на спині. Ніхто інший, як дроворуб.

Прямує собі в ліс, роздивляється в небі; весело, мабуть, йому, бо йде та насвистує.

«А може б, спитатися в цього чоловіка, чи прийшла вже весна?» — подумав Кошалек. Аж раптом запишався із своєї великої мудрості та й сказав сам собі:

«Ні, не годиться вченому позичати в такого простака розуму».

А дроворуб саме минав Кошалка. Глянув убік — щось на шишці стовбичить, кругле, надуте. Подумав дроворуб, що то, певне, гриб-порхавка, копнув його ногою і пішов далі.

Та хоч він ударив постолом злегенька, вчений Кошалек перекинувся сторчка й покотився кудись у яму.

Щастя, що його глечик-каламар був добре заткнутий і міцний.

Опинившись у ямці, вчений літописець помацав ребра — чи цілі, скривився і сплюнув:

— Тьху! Цур тобі, пек з такою пригодою! Ну ж і хамлюга! А я ще намірявся зайти з ним у розмову! Ото б ускочив! Ні, до цього треба братися не так!

І почав терти пальцем довгого носа, роздумуючи. Тоді ляпнув себе по лобі й каже:

— Звідки ж я знатиму, прийшла весна чи ні, якщо не перевірів її дороги в світі!

І зараз почав роздивлятися на всі боки, з чого б то йому зробити земну кулю, аби зміряти на ній дороги, що ними прямує в світі весна.

Коли це бачить — чимчикує стежкою їжачок: голки нашорошив, писок задер угору, несе на спині яблучко.

Дуже зрадив Кошалек-Опалек, чомно привітав їжака й став прохати, щоб той віддав яблуко. Їжак дуже злякався малого чоловічка, бо в нього сумління було нечисте. Він украв те яблуко вночі в одної господині на селі — і зараз щодуху тікав до своєї нірки.

Отож, згорнувшись клубком, він чимскорше покотився з пагорка.

— Стій! Стій! Почекай! — загукав йому вслід Кошалек-Опалек. — Я тільки зміряю дороги весни на твоєму яблуку й зараз поверну його тобі назад.

Та їжак уже зник у млі.

— Ну ж і дурне звірятко! — сказав сам собі Кошалек-Опалек. — Утік разом з такою чудовою землею... Що ж мені робити? Нічого не вдієш, доведеться десь шукати іншу земну кулю.

І він знову подався в путь, перестрибуючи через камені та рови.

Незабаром Кошалек-Опалек побачив на дорозі грудку вапна, скачав з нього кульку, викотив на горбочок і, підбравши з землі ялинову хвоїнку, почав креслити на білій кульці суходоли, моря й річки, аж поки намалював геть увесь світ, — а тоді, почепивши на носа великі окуляри, заходився шукати на цьому світі дороги весни.

А вже мла з пагорка стала спадати в долину... Ще з хвилину вона стелилася над нею, мов білий серпанок, потім оповила бір легкою сонячною парою й посунула в яри... Луки, поля, гаї та діброви замерехтіли в золотому сонячному сьйві.

І тут на південний схил пагорка ступила красуня дівчина. Вона йшла босоніж, а з-під її ніг бризкали на всі боки братки й стокротки; ступала тихо, а навколо неї бриніли пташині пісні, весело тріпотіли малі крильця. Обличчя в дівчини було темне, як рілля, та де вона ставала ногою, яскріли барвисті райдуги; вона дивилася в землю, та з-під довгих її вії сипалися сині блиски.

То була весна.

Вона минула Кошалка так близенько, що зачепила його лляними шатами, торкнула теплим подихом вітру, овіяла ароматом фіалок, які лежали віночком на її ясному волоссі. Але вчений літописець так захопився обчисленнями, коли та звідки має прийти в світ весна, що не побачив її. Він тільки шморгнув довгим носом, втягаючи солодкі, летючі пахощі, і, схилившись над своєю великою книгою, став пильно записувати все, що обчислив.

У нього виходило, що весна взагалі сюди не прийде. Вона збилася з дороги, лишилася десь за морем і ніяк не трапить до цієї країни. З обчислень виходило також, що солов'ї та жайворонки не співатимуть цього року, бо всі захрипли; замість пісень лунатиме в світі лише хрипке крячання ворон... Лихий вітер позаносив у глибочезні прірви насіння всіх квітів, і в гаях та садках не цвістимуть ані троянди, ані лілеї, ані польові яблуні-дички...

А ще Кошалек побачив з нестемених обчислень, що в небі згасла ранкова зоря й сонце почорніло навіки, отже дні стануть ночами, а поля вкриються вічними снігами.

Він саме писав це, вгортаючись хмарами диму із своєї великої люльки та роздимаючись од пихи, що це він такий великий мудрець і такий пророк,— коли до його пагорка прилетіли три великі чорно-золоті кошлаті жуки й закружляли в блакитному повітрі над самісінькою лисиною Кошалка-

Опалка. Облетіли раз і другий з лунким басовитим дзижчанням, але вчений, заглибившись у книжку, не хотів їх помічати.

Він уже ставив крапку наприкінці останнього рядка, аж раптом щось — бах його по лисині! Бах — другий раз, і третій, і четвертий, і десятий!

Кошалек-Опалек пронизливо скрикнув, гадаючи, що вже настав кінець світу, впустив люльку з зубів, жбурнув перо і відскочив убік, перекинувши на свою дорогоцінну книжку величезного каламаря.

Чорнило полилося патьоками на свіжосписані сторінки; Кошалек-Опалек скам'янів із жаху.

Пропало його пророцтво! Пропали обчислення!

Всю книжку заллято чорнилом.

Що ж тепер робити, з чим повернутися до короля?

Так мудро, так гарно він усе обчислив — і от маєш! Усе загинуло!

Нещасний літописець заломив руки, бо з переляку втекла вся його мудрість. Тепер він уже й справді не знав — чи прийшла весна, чи не прийшла.

Він стояв так до полудня, стояв аж до вечора.

Тим часом у призахідній заграві проблиснули бліді зорі, пахощі квітів полинули з полів і лук; дівчина-весна ступила вже на краєчок лісу, і під її ногою завітли перші конвалії.

Як мандрував Підземок

I

Тим часом краснолюдки, які жили в Кришталевому Гроті, поїли майже всі харчі, і кожен гном діставав щодня лише три зернятка гороху. Через те між ними доходило вже до прикрої колотнечі, вибухали сварки й навіть бійки, як завжди буває там, де холодно й голодно.

То почубляться Сонечко з Маслючком, то Петрик з Козубком, то Солом'яник з Пурхавкою, а то поб'ються геть усі разом — аж поки Микула й Пакула, які були в Гроті за наглядачів, забрали все товариство в тюрму.

Але найбільш галасував та боляче переживав ці тяжкі часи Підземок. Він їв за чотирьох, а проте весь час скаржився, що голодний.

З тим Підземком сталася колись незвичайна пригода.

Треба вам знати, що гноми-краснолюдки не завжди живуть під землею. Вони охоче селяться по хатах — то десь під запічком, то під порогом, а там, де господиня недбала, де глечики не понакривані, лушпиння не виметене, пряжа валяється де попало, сир не одгнічений вчасно, помії не вилиті, курчата не

полічені,—такій господині краснолюдки неодмінно утнуть якусь штуку: накидають мух у борщ, повимітають сміття з кутків на середину хати, погризуть сир, поллутають нитки на мотівилі, повипускають курей з курника, перекинуть цеберко з поміями, нашкодять, як уміють, і знов шугнуть у запічок.

Якщо господиня покине дитя в колисці, а сама гайне до сусідки — краснолюдки заберуть це дитя; своє підкинуть замість нього, а вкрадене виховують і примусять собі слугувати.

Такий підкидьок-краснолюдок зовсім не росте, тільки голова в нього дедалі більшає й важчає, а їсть він так, що його ніяк не можна нагодувати.

Мала одна молодиця на селі хлопчика Яська. Гарне було дитя! Чубчик як льонок, оченята як волошки, устоньки як сунічки. А до того ж веселе було й здоровеньке, мов рибка в воді. Вже треба, щоб добре допекло Яськові, аби він заплакав! І хоч жив на світі лише півроку, вже сміявся й простягав до мами рученята, тріпочучи ними, як пташеня крильцями.

Та мати не дуже сиділа коло нього, бо раз у раз бігала до сусідок погомоніти. Там постоїть, тут посидить, а як забалакається, про все в світі забуде — про неміті горщики й невіпрані сорочки, навіть і про малого Яська.

Зайшли якось краснолюдки до хати, бачать — двері відчинені навстіж, господині немає, по кутках поросята риються, а в колисці дитя плаче.

Вони миттю вхопили його й однесли в печеру, а свого Підземка, гарненько поголивши йому бороду, поклали в колиску.

Приходить мати, дивиться — лишенько, що це з дитиною?! Голова як диня, обличчя зморшкувате, очі вирячкуваті, ніжки коротесенькі, мов у каченяті.

Перелякалася жінка на смерть.

— Тьху! Цур тобі, пек! — каже й протирає очі, бо думає, що то їй тільки привиділося.

А дитя як не заверещить:

— Їсти!

— Яську! — мати до нього.— Яську!

А він тільки блимає на неї спідлоба й одне: їсти та їсти!

Нагодувала його мати, заколихала, думає: спатиме.

Та де там! Ледве молодиця од колиски, дитя знову в крик: «Істи!»

Отак було до вечора — може, разів з десять. Мати за головою хапається: що сталося, чого дитя таке ненажерливе? Але догадатися не може.

Нарешті впхнула йому в одну руку окраєць хліба, в другу — морквину: якимсь воно заснуло.

Але взавтра, ще вдосвіта, те ж саме: «Істи!» та «Істи!»

«Чи не вовк на тебе сліпаками засвітив, що ти ніяк наїстися не можеш?» — бідкається молодиця, годуючи Яська, а сама дивується: що за зміна така?

Адже досі Ясько їв менш, як горобчик, а тепер весь час голодний.

Одне — стій біля колиски та пхай йому в рота. А воно ковта, як старе, витріща очі, як жаба, — ну, геть не та дитина...

Минуло кілька днів, минув і тиждень. Аж ось стала молодиця примічати, що як залишить в печі в горщику страву — галушки там чи горох, та вийде з хати — одразу хтось усе чисто повиїдає.

— Та що ж це воно діється? — каже молодиця, вже й себе не тямить.

Перш думала, що кіт. Одлупцювала його, замкнула в коморі та й пішла з хати.

Приходить — горщики знов порожнісінькі, ринка з шкварками вилізана — й кришеника не залишилось.

Іде в комору — сидить кіт, як сидів, та нявчить, мов несамовитий, бо йому аж боки позападали з голоду.

«Ну, — дума собі жінка, — певне, то не кіт, а Кручек...»

І ну лупцювати кийком чорного пса, затягнувши його в сіни.

Пес скавулить з нестерпного болю й кривди, сіни замкнені, втекти нема куди, а жінка одне періщить його та приказує:

«А не руш страви! А не руш!»

Бідолаха Кручек верещить, скаче, радий під землю сховатися...

Нарешті молодиця втомилася й жбурнула кийка.

Побитий Кручек підбгав хвоста, жалібно скімлячи, поповз до хлівця й там лизав боки до вечора.

Наступного дня молодиця замкнула қота й Кручка в коморі, поставила горщики в піч, а сама пішла до сусідки.

Посиділа трохи, погомоніла... Вертається, а в хаті таке, що й сказати не можна. Кіт з Кручком б'ються в коморі, аж попід стелю шерсть летить; у печі вже знов порожньо — горщики й ринка вилізани, мов хто їх вимив, а дитя в колісці кричить не своїм голосом!

Вхопилася жінка за голову з такого лиха... А тоді взяла її злість. Стукнула кулаком об кулак і каже:

— Ну ж, чекай, нечиста сило! Я тебе вистежу!

І пішла, стурбована, до коліски, бо підкидьок верещав, аж захлинався.

Годує його бідна мати, а сльози з очей капають — так її Ясько змінився!

Раніш, було, як сяде з ним на порозі, хто йде — не мине, щоб не похвалити, бо таке дитя годі було знайти в усьому селі.

А тепер і людям його показати сором — страшило та й край!

Не осміхнеться, не защебече, рученят не простягне до материного намиста; лежить надуте, зморщене, лисе, як старе.

Рости теж не росте, тільки здоровезна голова стирчить, мов диня.

Справжнісінька потороча!

Вже молодиця й переполох виливала, кидала в воду три жарини й три крихти хліба; вже і в бузині його купала; вже й обкурювала сержками з квітневої верби та запаленою тріскою із верби спорохнілої, що росте на перехресті, — нічого не допомоглося.

А тут ще такі збитки! Наготує їжі на двох здорових молотників, а вийде з хати — й для неї нічого в горщику не залишиться.

— Що вдієш — дитя як дитя, — каже з жалем молодиця. — Така вже, мабуть, його доля!.. Але своїх збитків я не подарую! Хоч би невідь що сталося — не подарую нікому!

Назавтра натушкувала вона капусти, наварила гороху, за-смажила добрий кусень сала, поставила все в піч, нагодувала дитину, забрала з собою кота і Кручка та й подалася геть.

Але далеко не пішла: стала за рогом хати й дивиться крізь шибку.

Коли це дитина зводиться в колисці, сіда й роздивляється, чи немає нікого. А тоді лізе, лізе з колиски — й просто до печі! Підійшло, заслінку відсунуло, потягло носом, бо, мабуть, шкварки в ринці запахли, і почало шукати ложки. А ложки в миснику лежали.

Не міг підкидьок дотягтися, виліз на скриньку, взяв найбільшу ложку — й знов до горщиків. Витяг з печі капусту, салом присмачив, підсипав гороху, їсть, аж за вухами лящить.

Отетеріла молодиця, а тоді сплеснула в долоні та бігцем до сусідки радитись.

Прибігають обидві до віконця, дивляться — в горщиках мало що й лишилося... Сопе підкидьок, а їсти не перестає, наминає, ще й прицмокує.

Виїв капусту, виїв горох доценту, стукнув ложкою в порожнє дно, перехилив ринку, вилизав рештки сала; поставив назад у піч горщики; ходить по хаті, як старий, та по кутках роздивляється.

Молодиця аж зуби зціпила, але мовчить. Коли це ходив перевертень, ходив та й знайшов яйце, що його курка знесла під кошиком.

Тут він як закрутить своєю здоровезною головою, як почне дивуватися з того яйця!

— Сімдесят і сім років,— каже,— на світі живу, а такої бочки без обручів ще ніколи не бачив.

Аж тепер сусідка вгадала, що то краснолюдок.

— Нічого не вдієш,— зітхнула,— треба тобі взяти замашну березову різку, цього перевертня добре відшмагати й кинути на смітник. Як завершить на смітнику — краснолюдки враз принесуть твого Яська, а цю поторочу заберуть собі.

Молодицю наче в серце вдарило. Як не скочить вона до берези, як не вилама гілку, як не кинеться до хати! Вхопила перевертня й ну його шмагати!

— Ось тобі за мою їжу!.. За мого Яська... За мою шкоду... Ось... Ось...

Той верещить, аж на небі чути, а молодиця шмагає без жалю.

Жила в третій хаті од неї вдова Кукулина з малою донечкою Марисею.

Саме в цю пору вона з Марисею на руках йшла полоти поміщицьке поле.

Коли це чує нелюдський крик у сусідчиній хаті... Зупинилась і думає:

«Не інакше б'ють когось. Треба йти рятувати».

І тут дитя її, котре ще й говорить не вміло, заквилило з жалю, що хтось зазнає такого болю й кривди.

Глянула Кукулина на дорогу, глянула на сонце, що вже підбилося вгору,— і так їй шкода стало часу, бо вона була роботяща жінка. Але жаль переміг. Іде до сусідки, а в тої двері замкнені.

— Сусідко! — гукає.— Сусідко! А хто це у вас так кричить?

А та їй з серцем:

— Не ваше діло! Ідіть своєю дорогою!

Та Кукулина невгаває.

— Сусідко! — гукає знову.— Не інакше — ви свого Яська лупцюєте!.. Змилуйтеся! Воно ж іще мале...

— Такий він мій — оцей перевертень, як злий вітер, що в полі гасає! — відповідає сусідка.

— Та хоч би й не ваш — однаково змилуйтеся, бо тяжко цей лемент слухати!

Тут Марися заплакала ще дужче.

Як не розлютяться молодиця в хаті!

— Бачили ви таку милосердну! Бачили таку заступницю! Ану, йди, звідки прийшла, а до чужих дверей носа не пхай, бо прищекну разом із пискухою твоєю!

Дуже прикро було Кукуліні дістати таку відсіч, але в хаті стало тихо, отож вона й подумала:

«Нехай собі! Може, сусідка злагідніє... Мало що людина скаже спересердя — не варто всього пам'ятати. Добре, що вже тихо».

І пішла далі.

Але краснолюдки теж почули лемент Підземка.

— Ой, лихо! — кажуть.— Нічого не вдієш, треба його рятувати!

І п'яти хвилин не минуло — сталося в хаті диво. Сунуть з-під печі малі чоловічки в жовтих і зелених плащах. Кожен

тримає червону шапочку в руці, низько вклоняється молодиці, просить, щоб пустила їхнього товариша на волю, а вони їй за це насиплють у фартух срібних талярів, скільки душа забажає.

В молодиці й серце зм'якло, як почувла про гроші.

Коли це сусідка як не крикне над вухом:

— Сама не пускай його, кумо, бо вони тобі дитя не віддадуть. А ці таляри — сміття та й годі!

Молодиця послухалась.

— Ану, геть з двору! — гукає. — Хлопця мені назад віддайте, а талярів ваших не треба! Тікайте всі до одного, бо й вам те саме буде.

Прищулили вуха гноми та один за одним — шусть під піч! Зникли — як і не було!

А молодиця вхопила Підземка й викинула на смітник.

Запищав Підземок, мов кошеня, коли його жбурнули на землю. Не так з болю, як з перестрашу, бо не знав, що з ним буде далі.

Аж тут Кукулина зупинилась на дорозі й оглянулась назад. Бачить, лежить бідолашний перевертень на смітнику й гірко плаче.

Вона миттю повернулась, витерла Підземкові сльози, любо до нього забалакала, відломила кусник хліба від крайця, що брала на сніданок, й упхнула йому в руку, нарвала трохи зеленої травички, підстелила під нього, а тоді, побачивши, що сонце вже добре підбилося вгору, знайшла над ровом великий лопух і заслонила Підземка, ніби наметом.

Підземок вдячно глянув на вдову й, побачивши, як Марися плеще в долоньки з радощів, що йому так добре лежати на травичці під зеленим лопухом, відчув до них обох велику любов і вдячність.

— Аби ж мені тільки відплатити вам! — шепнув сам собі, коли вдова пішла від нього з дитиною на руках.

Вона залюбки взяла б і його з собою, але боялася... Адже в нього є мати, а мати, відомо, хоч і ляпасів надає, й різкою відшмагає, та потім знов і поцілує й пригорне.

Так думала Кукулина, не знаючи, що краснолюдки обмінили дитину й на смітнику лежить підкидьок.

Минув день. Увечері вийшла молодиця глянути — аж Підземка вже й сліду немає, а коло порога лежить Ясько: чубчик як льонок, оченята як волошки, устоньки мов сунички.

Краснолюдки принесли його молодиці, а свого назад забрали.

Радості було — і сказати не можна! Засмажила молодиця яечню аж із десятка яець і запросила сусідку, ще й пшеничного коржа-підпалка спекла в попелі, так їй дякувала.

Ясько згодом підріс і став гарним хлопцем, але був якийсь дикий, відлюдкуватий, тікав од усіх, блукав по лісах і горах і все казав, які він скарби та дива бачив у гномів під землею. Люди мали його за дурника й не вірили йому анітрохи; так воно вже й лишилося.

Тим часом Підземок хутко одужував від побоїв. Гноми знають різні зілля й цілющі масті. Як почали його обкладати ліками, обкурювати, мастити — то хрещатим зіллям, то комариним салом, то павучою жовчю — враз вилікували.

Король Блистек любив Підземка, ставився до нього дуже ласкаво й завжди поглядав із жалем на вічно голодного гнома.

І Підземок дуже любив старенького короля, раз у раз сідав на приступку трону і грів своїм подихом змерзлі старечі ноги або награвав на сопілці різних пісеньок, від яких ніби теплішало в Кришталевому Гроті.

Та коли йшлося про харчі — забував Підземок про все на світі, бо тільки їжа була йому на думці... До миски й ложки нікого не пускав поперед себе, а як хто йому перечив — страшенно злостився й ладен був битися із цілим гуртом.

Одного дня в Гроті зчинився неймовірний галас.

Підземок напався на ключника, коли той, так само, як усім, дав йому на цілий день лише три горошини, — й мало того, що відлупцював старого, а ще й пішов скаржитись до короля — от, мовляв, яка йому діється кривда!

Проте король не хотів навіть слухати: сказав, що закон один для всіх. Тоді Підземок обурився ще дужче:

— Коли так, коли для мене справедливості немає — піду на землю! У першої-ліпшої баби знайду харчі, кращі, ніж тут, на королівському столі.

Усі зареготали:

— Іди, іди, ненажеро! На одного їдця менше стане в цю лиху годину!

Вони думали, що Підземок жартує.

А він їм:

— Щоб ви знали — піду!

Усі знов у сміх:

— То принеси нам звістку про весну, коли ти такий зух!

А Підземок на це:

— Щоб ви знали — принесу!

Підперезався ремінцем, сховав за пазуху сопілку, низько вклонився королю, напакував люльку тютюном і рушив до виходу.

III

Вже смеркало, коли Підземок, вийшовши з Грота, перевів дух і став роздивлятися навколо.

Ліворуч стелився пустельний, дикий простір.

Тут височів чорний бір, на соснах крякало вороння, в улоговинах білів ще не розталий сніг; мокра торішня хвоя коричневою ковдрою встеляла землю, а від темної стіни дерев, разом з глухим шерехом, линув гострий, вологий дух.

— Брр! Зима! — буркнув Підземок і глянув праворуч.

Вниз до річки веселою долиною з дзюркотінням ринули гірські потоки... Скрізь тяглася з-під землі до сонця буйна молада травичка, а над долиною згасали призахідні заграви.

Підземок ляснув себе по лобі й гукнув:

— Ні! Таки ж весна!

Але тут з бору війнув крижаний вітер.

Стурбувався Підземок і каже:

— От і мудруй тут — зима чи весна? Ліворуч — так; праворуч — інакше. Сам цар Соломон не розбере, що й до чого.

Раптом щось залопотіло над ним у повітрі.

«Ого! — думає Підземок.— Ось тепер я вгадаю правду! Це або крук, або голуб. Якщо крук — зараз зима, якщо голуб — весна».

Ледве подумав це, глянув, а просто перед ним кружляє кажан.

— От і мудруй тут! — знов буркнув Підземок і закрутив головою.

Крутить направо, крутить наліво, міркує, але нічого надумати не може. Глянув у долину — аж там усе біле, наче вкрите сріблом.

— Ого! — скрикнув Підземок.— Ось тепер я вгадаю правду! Це або сніг, або роса. Якщо сніг — зараз зима, якщо роса — весна...

І став пильно придивлятися. Та, добре витріщивши очі, побачив — то не роса й не сніг, а туман.

— От і мудруй тут! — буркнув у вуса й знов замислився, крутячи на всі боки головою.

Крутить направо, крутить наліво й нічого вгадати не може.

Глянув на сосновий бір, а там щось світиться в хащі.

— Ого! — скрикнув Підземок.— Ось тепер я нарешті вгадаю правду. Це або світлячок, або трухла колода. Якщо трухла колода — тепер зима, якщо світлячок — весна.

І кинувся бігти на світло. Прибіг, дивиться, аж то вовчі очі.

Ох, як розгнівався Підземок!

— Ну,— каже,— світиш ти мені, засвічу ж і я тобі...

Викресав вогню, запалив люльку, пустив велику хмару диму, а тоді одвернувся й перестав думати про вовка.

Тим часом йому страшенно захотілося їсти. Став дивитися, виглядати, чим би йому підживитися, коли бачить: щось стримить із вологого моху. А то був саме той пагорок, на якому Кошалець-Опалець креслив усі дороги світу й вимірював дороги весни.

Дивиться Підземок — на пагорку лежить щось кругле.

«Ну,— думає,— яечко!»

А то була саме ота земна куля, що її вчений муж скачав із вапна.

«Дивовижне якесь яйце,— дума Підземок.— Кроти його порили, чи що?»

Колупнув — вапню! Це вже було для нього занадто... Сперсердя він кинувся в мох, поклав голову на руку й міцно заснув.

Ще далеко було до ранку, й світання ледь-ледь посріблило краєчок неба, коли Підземок крізь сон почув якийсь лункий шум над собою.

Він прокинувся, сів, протер очі. Глянув — аж то линуть лелеки. Здалека линуть, з-за синього моря. Розкинули крила під зорями й у тихому повітрі, посріблені світанням, шумливим широким летом мандрують на свої давні гнізда.

«Оце пощастило! — думає Підземок.— Таким коником їхати куди краще, ніж пішки йти!»

Поки він міркував, лелеки притамували бистрий лет, знизались і закружляли просто над пагорком. Підземок миттю скочив на першого птаха скраю, обняв його руками за шию, стиснув п'ятами боки й, похилившись уперед, мов їздець, що жене коня чвалом, рушив попереду інших.

Та ледве вони минули долину й річку, що, відбиваючи світанкову заграву, повнилася рожевим блиском, почав Підземок міркувати й щось пригадувати. Вигін, ставок, межові горбочки, груші в полі, село — два ряди хат, хлівів та клунь, що тяглися ген понад шляхом,— усе це було йому начебто знайоме.

Раптом він заціпенів. Невже туман засліпив йому очі?

Ось хата на узбіччі, що ховається в березняку, біля хати — смітник, розкиданий курми, й нова мітла біля порога. Протер очі, сплюнув — не допомоглося! Хата, березняк, смітник і мітла не зникли. Підземкові дрижаки побігли по спині.

Ясна річ — це та сама хата, де він, підкинутий, лежав у колісці й виїдав з горщиків страву, той самий смітник, куди його викинули, побитого.

— Тпруу!.. Тпруу!..— гукнув Підземок на лелеку, мов на

коня, але птах, побачивши на стрісі своє давнє гніздо, весело заклекотів і, залишивши ключ далеко позаду, полинув просто до цієї хати.

Бідолашний Підземок зіщулився, як міг, і, припавши лелеці на шию, зробився ще менший, ніж був.

«І яка лиха година мене сюди принесла?!» — думав він, тремтячи від самих спогадів про люту молодицю.

Він уже приміряв, чи не краще б йому скочити додолу, аніж зустрітися з нею ще раз, та побачив, що неодмінно скрутить собі в'язи, й вирішив залишитися.

Тим часом лелека зробив широке коло над почорнілою, порослою мохом стріхою, зробив друге, менше, спускаючись дедалі нижче, і, нарешті, обкружлявши ще раз, витяг довгу шию і з голосним клекотінням сів у своє старе гніздо.

Ще якусь хвилину він з радощів бив великими крилами блакитне тихе повітря.

Підземок вихилився з-за лелечої шиї, глянув — усе як було: теля мекає в хаті, зозуляста курка кудкудаче на сідалі, глечик стирчить на тину, Кручек хропе десь за рогом.

Зненацька рипнули двері хати.

«Не інакше — вона!» — подумав Підземок, і мороз побіг йому по спині.

Внизу залунав голос:

— Лелеко, лелечко! Лелю-лелю! Час добрий тобі! Час добрий...

Хоч як ховався Підземок за довгу пташину шию, впізнавши знайомий голос, — молодиця його побачила.

— Що воно за нечисть така? — спитала вона.

І раптом сплеснула в долоні:

— Рятуйте! Та це ж та сама потороча! Накликав її хто, чи що?!

Та як скипить, як загаласує:

— Ну ж чекай, прояво! Ось як дам кочергою!

Та бігцем до хати. А Підземок — стриб з лелеки й зарився в солому на самісінькому дні гнізда. Зіщулився й сидить, а сам нишком виглядає в шпаринку: що ж воно буде далі?

Не минуло й хвилини — біжить з хати молодиця з кочергою. Глянула на стріху: нема нікого. Тільки лелека стоїть, розчепіривши довгі червоні ноги, й голосно, весело клекоче.

— Та де ж це воно поділося? — гукнула молодиця. — Засліпило мені, чи що?

Раптом соломинка так залоскотала Підземкові в носі, що він не витримав і чхнув, наче вдарив з рушниць.

— А, осьдечки він! — вереснула напасниця і ну штурхати в стріху кочергою!

Але сягнути до Підземка не могла, бо кочерга була коротка.

— Ну ж,— гукає,— начувайся, перевертню! Зараз притягну драбину!

«Ой лихо!» — подумав Підземок і став оглядатися, шукаючи порятунку, а холодний піт краплями виступив йому на чолі.

Глянув униз — молодиця вже тягне драбину, таку довжелезну, що з неї можна б дістати й до дзвіниці.

Од такого видовища занудило Підземкові коло самого серця, а жінка вже обіперла драбину об стріху та вилазить на дах з кочергою.

Тут нещасний гном кинувся з гнізда на край комина.

«Хоч би вниз скочити!» — думає. Примірівся — де там! І мови бути не може... Розбився б, упавши з такої височини, мов великодня крашанка!

А молодиця зупинилася на половині драбини й уже замахнулася кочергою.

«Смерть чи не смерть? — дума Підземок.— Все одно краще, ніж таке биття».

Заплющив очі, розігнався й скочив. Одразу в голові йому запаморочилося, світ закружляв перед очима дзигною; дах, жінка, хата й кочерга — все полетіло шкереберть, і вже він був певен, що й кісток не позбирає, коли раптом відчув, наче падає на щось м'яке, мов перина, й воно разом з ним стрімголов кудись тікає...

Підземок міцно вхопився руками, аби не впасти,— і враз ніздрі йому залоскотав чудовий, смачний дух чогось копченого.

А сталося так, що саме в той час кіт Мручек поцупив ковбасу, яка сушилася в комині, й крадькома тікав попід хатою. Отут Підземок і звалився просто йому на спину і вчепився руками в котячу шерсть.

Бідолашний кіт подумав, що то господиня вхопила його за карк, аби покарати за крадіжку,— й стрімголов кинувся тікати.

Вони були вже далеко й село майже зникло з очей, коли Мручек ускочив у кропиву й став качатися, намагаючися скинути із спини надокучливий тягар.

Але Підземок тримався міцно, хоч кропива пекла йому обличчя й руки, шмагала по очах. Та ковбаса пахтіла так чудово, що він вирішив не розлучатися з нею нізащо в світі.

Нарешті кіт таки впустив ковбасу з зубів.

Підземок миттю скочив з нього, вхопив ковбасу й почав уминати, обтерши лопухом пісок.

Гарненько підживившись, він запалив люльку, ліг під кущем і, міркуючи про свої дивні пригоди, міцно заснув.

IV

Вже був білий день і сонце пробивалося крізь хащі, коли Підземок раптом прокинувся, сів і став прислухатися. Його збудило якесь дзижчання. Він нашорошив вуха, не дуже знаючи, уві сні це чи наяву, бо навколо нічого не було видко. Але в повітрі справді щось бриніло, спершу тихо, як муха, потім дужче — мов комариний рій, і, нарешті, ще дужче, мов бджоли, коли вони вилітають на луки.

Аж ось залунала пісенька, якась чудна — чи то голосна, чи тиха, чи пташина, чи людська, чи смутна, чи весела — така, хоч смійся й плач разом!

Підземок прислухався дедалі пильніш, бо дуже любив усяку музику, і, нарешті, збагнувши, звідки лине пісенька, звівся і рушив просто на неї.

Незабаром він вийшов з хащі на лісову галявину, звідусіль

оточену соснами. Над галявиною здіймалася тонка смужка диму з невеликого вогнища, на якому щось кипіло в казанку, розливаючи навколо смачні пахощі.

Підземок шморгнув носом і вже хотів був підійти ближче, коли раптом невеличкий песик, що гасав по галяві, загарчав і загавкав. Тут циган, який лежав біля вогнища й грав на дримбі — під цю музику скакала прив'язана на ланцюжку маленька мавпочка, — підвівся й пильно глянув навколо. Проте нічого небезпечного не побачив.

Підземок після вранішньої сутички боявся зустрічатися з людьми. Він прикип за кущем терну й чекав, що буде далі.

Циган ліг коло вогнища й знову взявся до муштри.

Заграє на дримбі — шарпне ланцюжка, а бідолашна мавпочка скаче то праворуч, то ліворуч, але так незграбно й важко, що циган раз у раз підганяв її штурханами.

«Бідолашне звірятко!» — подумав Підземок, який мав жалісливе серце, й ледь-ледь вихилився з-за куща.

Глянув — і остовпів.

Це ж не мавпочка — це Кошалець-Опалець, власною особою, скаче на ланцюжку!

Жаль і незмірний подив сповнили серце Підземка, і він кинувся до вогнища, гукаючи:

— Чи це ти, вчений мужу, чи мені тільки ввижається?

Але Кошалець-Опалець теж упізнав його.

— Ой, брате Підземку! — скрикнув. — Рятуй, коли в бога віруєш!

Вони схопили один одного в обійми і почали цілуватися.

Циган аж рота роззявив і дримбу впустив. Сам собі не вірячи, став протирати очі.

«Що за дивина така? — думає. — Мавпи — не мавпи? Тьху, щоб ви пропали! Адже говорять, як люди...»

Спершу взяв цигана такий страх, що він трохи ланцюжка не кинув, але враз майнула в нього нова думка, й він, хутенько скинувши з голови капелюха, накрив обох гномів, припнув Підземка шнурком до ланцюжка, а тоді весело зареготався.

— Ось тепер, — каже, — зароблю на ярмарку добру копійку!

Та що копійку! Сріблом-золотом платитимуть мені за таке видовище. Мавпи плачуть, розмовляють, цілуються, як люди! Таке трапляється раз на тисячу років або ще й рідше!

Він швиденько виїв крупник, який вже зварився в казанку, потім притрусив вогонь попелом і, тримаючи на одному плечі Кошалка-Опалка, а на другому — Підземка, рушив до містечка сягнистим кроком.

Кошалек-Опалек гірко заривав від самої думки, що доведеться вдавати на ярмарку мавпу, але Підземок непомітно штовхнув його в бік і каже:

— Не журися, вчений мужу! Ще не все пропало!

— Ой, брате! — застогнав Кошалек-Опалек. — Все пропало! Пропала моя слава, бо нема в мене моєї книги!

— А що з нею сталося?

— Загинула!

— А перо?

— Зламалося!

— А каламар?

— Розбився!

— Гм! — сумно кахикнув Підземок. — Воно й правда — вся твоя вченість пішла нанівець, коли нема в тебе ні книжки, ні пера, ні каламаря! Але знаєш, що я тобі скажу? Рятуйся з цієї пригоди не як мудрець, а як звичайний простий чоловік — ось такий, як я, приміром, і це лихо ще піде нам на користь. От побачиш!

Тут він замовк, бо від дороги долинув багатоголосий гамір, який дедалі ближчав. То поспішав до містечка на ярмарок циганський табір: обдерті, засмаглі циганки, що несли дітей у хустках на спині, старі бабусі з люльками в зубах, чоловіки з казанками на палицях і малі півголі кучеряві циганчата з хитрими очима.

Циган, що ніс Кошалка-Опалка з Підземком, теж приєднався до них, і всі гуртом посунули далі.

Цигани були як цигани. Одні дорогою ворожили, інші хапали, що під руку трапить: хустку з тину, курку з сідала, гуску з табунця; не гребували й полотном, що білилося на сон-

ці, й навіть грудкою сиру, яка сушилася на піддашку. Це не важко було робити, бо люди майже всі подалися на ярмарок, і хати стояли пустою. Чимало всякого добра попропадало того дня по селах.

Діставшись містечка, цигани порозбігалися хто куди і почали бічними вуличками — кожен своєю дорогою — прокрадатися на торговище.

А там уже клекотів і вирував ярмарок.

День був погожий, людей — сила-силенна. Коні, вози, худоба по береги затопили широкий, розложистий майдан. Чоловіки товпилися біля рундуків, де продавали чоботи й шапки; жінки приторговували горщики та миски; дівчата купували стьожки й намисто; діти пищали на глиняних півниках, гризли пряники, однією рукою чіпляючись за материну спідницю.

З кошиків та возів витягали довгі шиї качки й гуси. Скрізь рух, тиск, гелготіння, крякання, різноголосий гамір.

Найбільше людей товпилося коло халабуди, що в її дверях стояв циган. Узявшись у боки, він гукав, скільки духу в грудях:

— Гей, люди, люди! Ось чудо-юдо! В кого вуха та очі хороші, хто має гроші! Ось тут дві мавпочки. Привезені фургоном просто з Місяця! Щоб я так жив! Просто з Місяця! Води не п'ють, горщиків не б'ють, говорять як люди, ще й добре живуть! Гей, люди, люди! Ось чудо-юдо!

Люди кидали циганові в шапку копійки, тиснулися до халабуди, де вчений Кошалець-Опалець мав бити в бубон, а Підземок — грати на сопілку.

Тим часом цигани в юрбі почали нишпорити коло возів, хапаючи тут кожуха, там хустку, тут грудку масла, там десяток яєць чи курку.

Проте ніхто цього не бачив. Люди стояли, втупивши очі в халабуду, де зараз мали показувати чудеса; бачив усе тільки Підземок.

Отож коли вчений Кошалець-Опалець відтарабанив своє на бубоні, дивом здивувавши всіх, Підземок узяв сопілку, але замість грати на ній заспівав:

Ой дана, дана! Що воно значить?
Цигани крадуть, ніхто не бачить.

Люди презирнулися: що це, мовляв, таке? А Підземок виспівує собі далі:

Ой дана, дана! Що воно значить?
Цигани крадуть, ніхто не бачить.

Один господар глянув на свого воза — аж там немає кожуха! Глянув другий — нема чобіт, що їх він оце купив на ярмарку. А тут жінки зчинили галас, бо в старостихи зникла квітчаста хустка. Як не скипить юрба, як не кинеться до халабуди! Дали цигану такої прочуханки, що він і мотузок, і ланцюжок кинув... І весь циганський табір прогнали геть з ярмарку. У цьому сум'ятті й колотнечі Кошалек-Опалек з Підземком зникли, наче їх здмухнуло вітром.

V

Вже сонце сягало за полудень, коли наші краснолюдки, задихані, прибігли на лісову галявину й кинулися в траву, щоб трохи перепочити.

Найбільш змучився Кошалек-Опалек, бо ланцюжок, на якому прикував його циган, боляче муляв ногу й перешкоджав бігти.

Вчений літописець стогнав і сичав з болю, аж доки Підземок розбив ланцюжка між двома камінцями та обгорнув Кошалкові ноги свіжою травою.

Це було не дуже легко, бо Кошалек-Опалек щосили боронився, запевняючи, що такі простацькі ліки добрі лише для селянок, а не для вчених, та, відчувши полегкість, заспокоївся й замовк.

Тим часом Підземок, пильно роздивившись навколо, радісно гукнув:

— Адже це та сама галява, де циган спіймав мене!

От щастя! Коли так — десь тут мусить бути казанок з крупником.

Він бігцем кинувся шукати пригашене вогнище. Миттю знайшов, розгріб попіл, підкинув хмизу й почав дмухати. Вуглики розжеврїлись; по хмизу забїгали іскринки, вогнище закуріло димом і нарешті вибухнуло високим ясним полум'ям. За хвилину в казанку вже булькотів смачний куліш.

Попоївши, обидва товариші позапалювали люльки. Так минув якийсь час, і обидва вже лаштувалися в дорогу, коли раптом Підземок спїткнувся об щось тверде й, нахилившись, побачив невеличку дримбу, яку забув тут циган. Підземок підняв її й заграв.

По галяві полинув чудовий спів, аж луна пішла бором.

І зараз же в чагарях озвалися дрозди, зяблики, синички, кропив'янки та інше дрібне птаство, мов прихований оркестр, котрий тільки й чекав помаху диригента, щоб заграти.

Один щиглик співав так чудово, що дерево, на якому він сидів, укрилося рожевим цвітом, а польові братки, глід та лілові дзвоники обернулися раптом на крилатих дітей і тихо зашепотїлися між собою:

«Весна... весна... весна...»

Підземок радісно слухав, опустивши дримбу та спершися на кийок, коли раптом до цієї чудової пісні, де з'єдналися пташині співи і тихий шепїт квітів, прилучилася якась жалїбна нота — спершу далека, потїм ближча.

На узлісся вийшла худа, вбого вдягнена жїнка. Вона рвала лободу, витираючи сльози худою рукою й, мабуть, думаючи, що ніхто її не чує, співала сумним голосом:

Ой весно, весно красна!
Ой доленько нещасна!
Ой порожньо в коморї,
Бїда стоїть надворї.
Гей!

Луна широким стогоном полинула в далеч у тихому лісі, а жїнка заспївала знову:

Нема чого зварити,
А в хаті плачуть діти.
Ой, квітнуть дні погідні,
А нас заїли злидні...
Гей!

І знову розляглась луна в лісі, а бідна збирачка лободи журно співала:

У росах сонце встане,
В сльозах мене застане.
У росах зійдуть зорі,
А я ще плачу в горі...

Підземок слухав тужний спів, і жаль ятрив йому серце. Він згадав оту давню весну на селі, коли в злидарів не ставало хліба й матері мусили годувати своїх дітей лободою, коли худоба гинула без паші, а той, хто міг спекти коржа хоча б із висівок, вважав себе за найщасливішого в світі. Отож коли змовкла луна сумного співу, він зітхнув і мовив:

— Тепер я знаю, що таке весна! Співають птахи, квітнуть квіти, а голодні люди плачуть.

І тут він згадав, що пил з Кришталевого Гроту обертається на землі на золото або срібло, і, стиха підкравшись до того місця, де жінка збирала лободу, вивернув обидві кишені й почав їх витрушувати. В кишенях, справді, було трохи пилу. Впавши на землю, він заблищав.

— Скарб! Скарб! — скрикнула жінка, побачивши срібні гроші.— Господи! Скарб! Вже ми не повмираємо з голоду!

Зібравши пригорщу срібних монет, вона змовкла, й тільки сльози, що рясно котилися з очей, промовляли за неї. Дивлячись на це, Підземок і собі скривився й став кулаком витирати сльози.

Та коли жінка, поцілувавши землю, встала й пішла в ліс, Підземок мовив:

— Нема чого тут баритися далі! Весна аж пашить! Треба мерщій повертатися до короля з доброю звісткою!

Не встиг ще Підземок договорити — на дорозі залунав тупіт. Глянув — аж то циган, що носив їх на ярмарок, повертається — забрати казанок і дримбу.

Підземок миттю схопив з землі сучкувату гілку — одбиватися од цигана, якщо той їх побачить.

Кошалек-Опалек підхопився теж і вже хотів був тікати, але Підземок притримав його за рукав, кажучи:

— Не бійся, вчений мужу! Водив він нас, поводимо й ми його! Адже в твоїй книзі було написано, що в тяжкій небезпеці малі краснолюдки можуть обертатися на великих краснолюдів... Як же це зробити?

Але Кошалек-Опалек так цокотів зубами з перестрашу, що не міг вимовити й слова.

— Швидше, швидше! — квапив Підземок.

А циган вже добігав до галяви.

— Тре... тре... треба... — белькотів Кошалек, тремтячи мов у пропасниці, — треба на... наз... назвати щось велике! Найбільше в світі...

Тут циган побачив їх і скрикнув:

— А, ось де ви, пташки! Ну ж, чекайте, я вам зараз віддячу!

— Гора! — гукнув Підземок тремким голосом. Але не збільшився анітрохи.

— Му... му... мудрість! — пробелькотів Кошалек-Опалек. Але й це нічого не допомогло.

— Сила! — гукнув Підземок у великій тривозі, бо циган уже простяг до нього руку. Але, як був малий, так і залишився.

І раптом озвався тихий голос, ніби шелест вітру між деревами:

«Людяність!»

Це долинула луна слів бідної жінки, яка йшла лісом, вславляючи людяність того, хто підкинув їй гроші.

Ледве почувши цей тихий голос, циган зблід як смерть і остовпів.

Малі краснолюдки почали зростати йому на очах, а він

задкував... задкував од них, шепочучи побілілими від жаху губами:

— Тьху! Згинь, пропади, маро! Згинь, пропади!

Тим часом краснолюдки переросли його на голову, переросли на дві, на три, аж поки зрівнялися з лісовими соснами й стали перед ним, грізні, могутні велетні — навіть циган здався проти них карликом.

Він упав перед ними на землю й, склавши руки, став благати:

— Пробачте, ясні пани! Пробачте, вельможні воеводи! Я думав, що ви мавпи, а ви — чаклуни! Пробачте циганові, ясні велетні!

Підземок суворо насупив брови і grimнув грубим голосом: — Ну, зараз ми тебе ще помилуємо, бо я сьогодні добрий! Але ти мусиш пронести нас бором та переправити через річку, аж доки донесеш до Кришталевого Гроту.

Але тільки-но струсонеш котрого з нас чи ми вдряпнемося об гілку або замочимо ноги — я вмить оберну тебе на стару шкапу. Та не забудь про харчі! Аби вдосталь було на кожного доброї їжі! А що це таке в тебе стирчить з торби?

З торби, виявилось, стирчав корж, украдений на ярмарку, кусень копченого сала й сир.

— Мало! Дуже мало! Зовсім мало!.. — бурчав Підземок, витягаючи все з торби.

Але циган, не встаючи з землі, жалібно загукав:

— То хай я вже відразу стану старою шкапою, аніж тягти на плечах таких здорованів, як ви, вельможні пани, та ще й годувати їх доброю їжею. Чи так, чи сяк — однаково пропадати.

І ну стогнати, ну плакати!

Та луна з бору, відбиваючись од дерева до дерева, помалу змовкала й танула, і водночас обидва велетні стали меншати на очах.

Тут Підземок мовив:

— Не бійся, цигане! Ти бачив нашу силу й могутність — і цього досить! Тепер ми знов обертаємось на малих краснолюдків, і тобі легко буде нас нести. Тільки гляди ж — припаси харчу! Якнайбільше! Стільки, як і для велетнів!

Підвів циган голову, глянув — а перед ним малі гноми! Тут він почав цілувати їм руки, сміючись і плачучи водночас, а тоді посадив обох на плечі; коли вони попоїли та закурили люльки, рушив у дорогу.

Ніс циган краснолюдків до самого вечора, ніс цілісіньку ніч, посріблену місяцем уповні, і хоч ноги йому підгиналися — не зважувався навіть поскаржитись, бо дуже боявся, щоби всевладні чаклуни, за яких він мав гномів, не обернулися знову на велетнів.

Найгірш було, що з харчів йому перепало дуже небагато,

бо Підземок раз у раз стромляв руку в торбу і їв, їв, їв, аж доки надувсь, мов пухир. Він так поважчав, що циган, якому нестерпно боліла шия, весь час пересаджував його з плеча на плече, міняючи місцем з Кошалком.

Назавтра опівдні вони опинилися нарешті біля Кришталевого Гроту. Вхід був привалений каменем так, що крізь шпарку ледве міг пролізти один краснолюдок. Кошалек-Опалек ще сяк-так пропхався, бо всім відомо — вчені літописці звичайно худі, як тріска. Але Підземок так погладшав, що й думати не міг пролізти в шпарину. Примірівся одним боком, примірівся другим — не виходить нічого... Тут він як гукне з серцем:

— Гей, цигане! Хіба не бачиш, що цей камінь виріс і заступив хід, куди я колись пролазив вільно?! Ану зараз же відкоти його з дороги!

Але циган підбадьорився, бо вже бачив кінець мандрівки. Отож він мовив:

— Ясновельможний добродію! Буде так, як ти кажеш! Але я хотів би побачитись із своєю дримбою. Адже циган без дримби — все одно, що старець без ціпка. Служив я вам щиро, отож прошу, поверніть мою власність!

Нічого не вдієш — витяг Підземок дримбу та й каже:

— Не був би то циган, якби не вициганив хоч щось наостанку! Але зсувай каменя миттю, бо мені негайно треба до короля!

Циган напружився, підпер каменя плечем і так пхнув його, що він разом з дримбою й самим циганом покотився вниз у долину.

Ясний день кинув у Кришталевий Грот снопи тепла й світла, і на Підземків покрик: «Вітаю вас, браття!» — відгукнулися сотні голосів:

— Сонце! Сонце! Сонце!

Король Блистек іде з Кришталевого Гроту

I

Стояла тепла тиха ніч, і до ранку було ще далеко, коли Петро Скробек, ідучи з ярмарку, раптом побачив удалині якесь сяйво. Так наче щось жевріло під скелею.

«Що воно таке? — подумав Скробек. — Вогонь не вогонь? А може, то скарб очищається? Адже кажуть старі люди, що в цих скелях колись давно жили розбійники; грабували, кого стрінуть, — забирали золото й срібло та заривали в землю. Не інакше — святий вогонь очищає гроші від людської кривди. Сто років так має бути... А як сирітські гроші — то й двісті. Лише як вогонь спалить давню кривду — комусь пощастить отой скарб узяти. Але треба з нього щось дати сиротам та біднякам, бо як не даси — пропаде знову. От якби мені такий скарб!»

Шамагонував батогом коняку й поїхав просто на таємниче сяйво.

«Пропаде чи не пропаде? — дума собі. — Як ще не прийшов на нього час — мабуть, пропаде».

Але сяйво не зникало: навпаки, ще дужче заяскріли під

скелею чудові райдужні блиски, отак, як промінь сонця заламується в краплинах роси.

Бідолашному Скробкові тривожно закалатало серце. Був він бідний, як церковна миша, ще й мав удома двох білоголових хлоп'ят, двох сиріток, що їх покинула йому жінка, бо пішла зо світу півроку тому. Двоє сиріток, вбога хатина, шкапа й візок — ото й усе Скробкове багатство.

Він наймався до людей возити різну поклажу, скрізь ганявся за копійчиною, і все одно в хаті не завжди був шматок хліба.

Ой, придалися б йому грошенята, та ще й як!

Іде Скробек і читає в думці молитву, а сам думає: от якби купити на ці гроші смужку землі в сусіда та засадити її картоплею — було б чим годувати дітей узимку! Аж глянув, а в іскристому сяйві снує ціла юрба чоловічків, таких малесеньких, що ледве од землі видко: довгі бороди, чудернацька одіж, а проте дуже схожі на людей.

— Краснолюдки! — шепнув Скробек, якому дрижаки сипнули по спині, й смикнув віжки, звертаючи вбік, бо кажуть, що краснолюдкам завжди краще звернути з дороги.

Але юрба гномів уже оточила його й загаласувала:

— Гей!.. Гей!.. Господарю! А підвезіть, будьте ласкаві, наші манатки.

І не чекаючи, що він скаже, сипнули на воза. Один лізе по голоблі, другий по спицях колеса, третій чіпляється за полудрабок, четвертий дряпається на хомут. Чиста напасть!

Став Скробек, дивиться — що з того буде? І тривожно йому на серці, і якість боязко, й водночас соромно, що такої дрібноти боїться... Що ж його робити?

Але міркувати не було часу, бо ледве одні гноми видряпалися на воза — інші зараз почали їм подавати чудернацькі скрині й шкатулки, з яких линуло оте райдужне сяйво, а інші кидали на воза бруси золота й срібла, наче то було звичайнісіньке залізо.

Все це брязкотіло, дзвеніло, сліпило очі — аж поки Скробкові геть запаморочилася голова, й він уже сам не знав, чи

це йому тільки сниться, чи він і справді бачить такі дива.

Тут жевріють вогнем у скрині червоні камінці, ніби рубіни-кривавці — кожен камінчик завбільшки з перепілчине яйце; там аж синьо стає в повітрі од синіх сапфірів, схожих на ранкове небо; тут зелене сяйво б'є в обличчя із шкатулки, повної зелених смарагдів; там перла, там дорогі персні... Усе аж очі вбирає: не знаєш, на що й дивитися.

Краснолюдки снували між цими барвистими скарбами хутко і вправно, самі барвисті, як тюльпани, що зацвітають весною на грядці.

Віз уже був майже повен, вже всі скриньки повиносили

з-під скелі, коли раптом заяскріло світло, таке ясне й миготливе, як ранкова зоря.

Скробек заслони́в очі рукою від нестерпного блиску, а коли глянув знову — побачив, що з печери виходить король краснолю́дків, у золотій короні й пурпуровій мантиї, із золотим скіпетром в руці, на якому виблискував величезний діамант, розливаючи навколо таке сліпуче сяйво, що відразу стало видко, мов удень.

Скробек сторопів, бо такої краси зроду не бачив, а з королів знав лише одного царя Ірода з вертепу, що його носять по селу хлоп'ята, колядуючи на різдво.

Він так перелякався, що вже й сам не знав, чи йому вклонятися малесенькому королеві, чи, може, тікати світ за очі?

Та король ласкаво махнув скіпетром і промовив:

Здрастуй, добрий чоловіче!
Ніч іде, світання кличе:
Вирушаймо звідси швидше!

І зразу почав дряпатись на воза, а гноми йому шанобливо допомагали.

Але на воза вилізти було зовсім не так легко. Пурпурова мантия чіплялася за короб, скіпетр зачепився за люшню, корона трохи не впала з королівської голови, а гаптовані золотом червоні туфлі загубилися в сні.

Король дряпався на воза, як міг, але йому страшенно заважав паж Кружалко — такий товстий, що ледве міг ходити. Він то наступав на пурпурову королівську мантию, то смикав її назад, то валився на короля, шукаючи його пантофлі в сні,— одне слово, був тут потрібен, як п'яте колесо до воза.

Дивовижне терпіння мав король Блистек, якщо тримав таке вайло при своїй особі!

Тим часом Скробек, побачивши, що нічого лихого йому не діється, потроху отямився від страху і пирскав у кулак, споглядаючи кумедне видовище.

Про краснолю́дків він не раз чув, що з ними треба по-доб-

рому, бо вони як уподобають кого, то вже не заподіють йому найменшої шкоди, а навпаки — ще й обдарують.

Колись небіжчик-дідусь казав, що є краснолюдки, які зветься убоженятами, або домовиками. Вони живуть у добрих людей десь у запічку чи в мишачій норі, вночі виходять звідти й допомагають у всякій хатній роботі.

То масло зіб'ють господині, то тісто вчинять, то сідають за прядку й прядуть так чудово, що нитка виблискує, мов срібло.

Часом заглядають до стайні, розчісують і дрібненько заплітають коням гриви, чистять їх шкрябачкою, аж поки шерсть залисніє, як вода.

Почнуться жнива — краснолюдок сідає на межі й колише дитя в ряднині, почеплений на вербову гілку, — щоб спало і не квилито, не сушило серце матері, яка жне серпом свою нивку.

А заквилить дитя — гном співає йому чудових пісень. Коли згодом виросте хлоп'я, хтозна-звідки спадають йому на думку ці пісні, наче хто нашіптує.

Дивуються люди та й кажуть:

— Ну ж і співака! Одне ходить, та виспіває, та на сопілку грає, ніби хто його вчив!

І не знають, що то він лише згадує співи, які чув немовлям од краснолюдків, колишучись у ряднині, прив'язаній до вербової гілки.

Казав покійний дідусь, що і його самого так вчили співати краснолюдки. Тож він завжди лишав їм крихти хліба й сиру на лаві — бо вони з долівки зроду не їстимуть: такий мають гонор!

А на свято Скробків дід щоразу лишав малим помічникам по шматочку кожної страви. Вщипне буханця або ковбаси й покладе скраєчку лави.

Добро його множилося, й у хазяйстві все йшло, як з води. Коні були, як тури; на вівцях вовна — як стріха, корови давали стільки молока, що в усьому селі такого не чувано. Отож не дивно, що й покійниця бабуся, як доїла, завжди було залишала убоженятам трохи молока в горіховій шкаралупині.

Так було, аж доки повмирали старі, а слідом за ними пішов зо світу й Скробків батько. Опікуватися сиротами став дядько. Давні порядки скасував геть, господарював абияк, горнув собі, що тільки міг.

Отак і дійшло до останньої біди, до сирітської кривди, що волає аж до неба.

Тоді всі побачили, як серед білого дня краснолюдки вийшли із запічка й помандрували кудись у білий світ. А за ними пішла з хати й решта добра. Сиротам не залишилось нічого; не збагатів їхньою кривдою й дядько.

Скробек згадував про це, стоячи на узбіччі, а тим часом краснолюдки поклали всі скриньки й шкатулки на воза, намостили старому королеві гарне місце й укрили його дорогим оксамитом.

Офіцери королівської дружини посідали трохи нижче на возі, решта вмостилися де попало й почали квапити Скробка, гукаючи:

Вже король сидить на возі,
Каже їхать по дорозі.
Поки місяць ще не згас —
Вирушаймо в добрий час!

— А куди ж мені рушати? — спитав Скробек, котрий уже встиг звеселіти та забути про недавній жах. — У праву руку їхати чи в ліву?

А краснолюдки йому:

Камінь вліво, камінь вправо:
Поганяй хутенько, жваво.

— Та куди ж таки поганяти? — невгавав Скробек.
А краснолюдки знову:

На луки, на гаї,
На теплі ручаї —
У сонячні краї!

Почухав Скробек потилицю та й питає:
— А що ж мені за це заплатять?

Макову голівку
За твою мандрівку! —

сміються краснолюдки.

Тут Скробек розсердився:

— Не поїду! Не хочу! Кінь мій, віз мій, і що на возі — теж мое!

А краснолюдки як загаласують:

Кінь твій, віз твій,
А що на возі — наше!
Дурень той, хто дає
Плюнуть собі в кашу!

І ну брязкотіти шаблями!

— Тоді хай буде хоч з половини! — затявся Скробек.

Але тут втрутився король Блистек.

— Чоловіче! — мовив він тихим голосом. — Аби ти мав не половину, а тисячну частку цих скарбів — і тоді б це була твоя згуба! Велике багатство нищить людину, як велика хвороба, забирає силу з тіла й душу з грудей, збиває з доброї дороги.

А краснолюдки на це хором:

Багатій — таке ледащо!
Працювати, каже, нащо?
А живе — найкраще!

Коли вони змовкли, король Блистек вів далі:

— Не віддала земля-матінка всіх скарбів людям, а доручила їх нам, малим своїм слугам, бо ми їх бережемо, а не багатіємо з них; не обмінюємо перлини на сльози злидарів, не продаємо та не купуємо діамантів, не карбуємо дукатів-червінців з щирого золота; лише милуємося блиском та красою скарбів, вихваляємо землю-матінку й стоїмо на варті коло її багатства.

— Коли ваша ласка, пане королю, скажіть мені: звідки ж беруться оці скарби? — спитав Скробек.

— Всі скарби на землі постали з того, що покинула й

занедбала людина. Хвилини змарнованого часу обертаються на сині сапфіри; крихти нез'їденого хліба — на сліпучі перла; частки змарнованої сили, що не пішла на добро ні господареві, ні людям,— стають щирим золотом.

Якби людина не марнувала ні часу, ні хліба, ні сили — ці скарби належали б їй. А так вони йдуть у землю, і ми їх доглядаємо.

Скробек аж рота роззявив:

— То ви весь час у землі? Мов ті сліпі кроти? Господи!

А король йому:

— Все йде з землі: і мала й велика сила. Кожному земля дає стільки, скільки може в себе взяти!

— І що ж ви там робите? — питається Скробек.

А краснолюдки хором:

В річці лічимо піщинки,
Краплі дощика в імлі,
У полях — роси краплинки,
Краплі поту на чолі.
Квіти лічимо на луках,
В хащах — листя угорі
І записуем гарненько
На березовій корі.

— Тьху! — сплюнув Скробек.— Хай вам усячина з вашою балаканиною! Нічого я тут не второпаю! Накажіть, пане королю, хай ваша челядь сидить тихо, бо в мене аж голова обертом іде від цих співів... А як треба їхати, то я поїду, аби тільки знав, куди та за яку плату?

Тут він зібрав віжки в жменю й цмокнув на шкапу, ладнаючись іти біля воза пішки, бо йому вже не було місця.

— Ідь собі спокійно, чоловіче добрий! — мовив король і махнув скіпетром.— Заплатимо тобі за твою працю сповна, не скривдимо.

— Та хай уже буде так! — згодився Скробек.— Покладаюсь на королівське слово. А куди ж їхати?

Тут краснолюдки загули, мов бджоли у вулику: один ра-

див те, другий інше; тихий голос старого короля ледве чувся в цьому гаморі...

Раптом підвівся Кошалек-Опалек і мовив:

— Всі знають, що жодне царство не може існувати без мудрості, а мудрість не може існувати без писання вчених книжок: отож хай цей добрий чоловік везе нас туди, де ходять гуси, аби я міг знайти собі нове перо і здобути нову славу.

Але Підземок, котрий так глибоко зарився в сіно, що ледве видко було кінчик його носа, схопився на ноги й гукнув:

— Хай вона щезне, така робота! Щоб мені мудрість і слава, коли я голодний?! Повний шлунок — от що головне! Решта не варта й торби полови!

Тут він удався до короля:

— Як хочеш, ласкавий королю, мати спокій у державі, дбай насамперед про те, щоб у ній не було голодних! Отож моя порада така: коли цей добрий чоловік має везти нас — нехай везе туди, де в печі кипить каша й шкварчить сало в ринці. Інакше не дамо згоди.

— Так, так! — загукали гноми.— Не дамо, не дамо!

І тут знявся такий галас, як ото в ратуші, коли там пересваряться городяни.

За хвилину король знову махнув скіпетром.

— Як немає згоди — слухайте наказ! — мовив він твердо. І звернувся до Скробка: — Вези нас, чоловіче добрий, куди сам схочеш!..

Скробек хитро усміхнувся й, примруживши ліве око, глянув правим на Підземка.

«Ну ж, чекай, товстуне! — подумав він.— Інших, разом з королем, одвезу туди, де всі наїдяться досхочу. А тебе запроторю до Голодної Вульки. Отам, голубе, схуднеш!»

Він ляснув батогом і рушив у дорогу.

*Підземок зустрічає сирітку
Марисю*

I

Де в Карпатах сива скеля
Підвелася над потоком,
Там стояла біла хатка,
Що Небесним звалась Оком.

Вже ніхто не пам'ятає,
То й питатися не треба,
Чом отак назвали хатку,
Що стояла просто неба.

Чи тому, що їй всміхались,
Ледь проблиснули в заграві,
Перші промені ранкові,
Ніби очі золотаві?

Чи тому, що тихий струмінь
Плив край неї в піні білій
І блакитний клаптик неба
Коливав на сивій хвилі?

Чи тому, що їй світила
Угорі вечірня зірка,
Мов тужливе, срібне око,
Що у горі плаче гірко?

Наставав у світлі ранок,
Ранній вечір сяв тіні,
І ніхто не знав, що горе
В бідній житиме хатині.

...А вона собі стояла
У міжгір'ї над потоком —
Невеличка біла хатка,
Що Небесним звалась Оком.

II

Може, горлиця у лісі
Сумно-жалібно туркоче?
Може, тужить соловейко,
Що весна прийти не хоче?

Чи шумить в грозу діброва,
Аж дерева стогнуть глухо?
Чи, кружляючи над полем,
Квилить біла завірюха?

Ні, не тужить соловейко,
Ані голуб в темнім гаї.
То Марися гірко плаче,
Бо матуся умирає.

Хто ж сирітку пожаліє?
Хто розрадить горе чорне?
Хто їй дасть окраець хліба?
Хто чуже дитя пригорне?

У білесенькій колисці
Колихала її мати,
А тепер в чужій оселі
На долівці треба спати.

Ій на сон співала ненька
Тиху пісню-колисанку,
А тепер недобрі люди
Штурханами будять зранку.

Годувала мати доньку,
Наливала меду в ринку,
А тепер їй пошкодують
Хліба житнього скоринку.

Шила ненька білу льолю,
Ще й стрічки в'язала сині,
А тепер чужії гуси
Треба пасти у шматині.

Сіло сонце за крайнеба,
Сходить місяць за горою.
Доглядала мати доньку,
Та лишила сиротою...

III

Цілий день Марися плаче,
У сльозах стрічає вечір.
В полі жайворонки в'ються,
Вже і ластівка щечече.

В полі жайворонки в'ються,
А в матусі на могилі
Проросло листате зілля,
Розцвілися квіти білі.

Гірко плаче сиротина,
З горя б'є себе у груди.
Вже з матусиної хати
Виганяють чужі люди.

Виганяють на схід сонця,
Виганяють на схід неба.
— Йди у найми, сиротино,
Бо тобі робити треба!

Йди у найми — па́сти гуси,
Як немає щастя-долі.
Хай тебе вмиває злива,
Сушить сонце в чистім полі!

Хай тебе вмиває злива,
Чеше косу буйний вітер!
Йди у найми, сиротино,
Бо сама одна у світі!

IV

Отак була доля сирітки Марисі, що мала волоссячко, мов сонячне проміння, оченята, мов лісові фіалки, а в серці — тугу й жаль.

— Марисю, сиротино! — питає, було, господиня, що в неї Марися пасла гуси.— Чому ти не смієшся, як інші?

А Марися:

— Не можу я сміятися, бо в полі зітхає вітер.

— Марисю, сиротино! Чом ти не співаєш, як інші?

А вона:

— Як же мені співати зараз, коли по гаях плачуть берези?

— Марисю, сиротино! Чому не радієш, як інші?

А вона:

— Як же мені радіти? Гляньте — на землі роса блищить сльозами.

Отака була Марися.

Прилетять часом пташки, посідають коло неї на дереві й виспівують:

Сирітко! Сирітко!
Заплакані очі!..
Чи срібла чи злота —
Скажи, чого хочеш?

А Марися гляне на них смутними очима й заспіває стиха:

Ні срібла, ні злота,
Ой пташечко мила!
Я хочу тополю,
Що вдома шуміла.

А пташки знову:

Сирітко! Сирітко!
Заплакані очі!..
Водиці чи хліба —
Скажи, чого хочеш?

А Марися їм на це:

Не їстиму хліба,
Не питиму воду.
Я хочу додому,
У рідну господу!

А пташки щебечуть між собою з дива, голівками хитають, крильцями тріпочуть... І тут одна заспіває:

Сирітко! Сирітко!
Як золото — коси.
Скажи, чого хочеш!
Скажи, чого просиш!

А Марися складе худі рученята на цупкій сорочині, жалібно гляне на пташок і попрохає:

Одного я хочу,
Ой золотко-пташко!
Щоб мама наснились,
Бо так мені важко!

Не раз траплялося, що мати снилася вночі Марисі.

Тиха-тихесенька, біла-білесенька йшла вона по хаті, як місячний промінь, і, як промінь, оповивала сяйвом голівку своєї сирітки.

Марисі тоді снилося, що на неї світить сонце й навколо пахнуть квіти. Вона простягала руки до матері й шепотіла уві сні:

— Ви прийшли, матусю?

— Прийшла, донечко! — відповідав любий голос, тихий, мов подих.

Горнеться Марися до матері та й питає:

— Візьмете мене з собою, матусю?

І знов обзивався голос, ще тихший, ще солодший:

Ще не пора, іще не час!
Лиш тільки смерть з'єднає нас!

Марися зітхала:

— Ой важко, ой тяжко чекати, матусю!

— Працюй, як я! Журбу покинь!

Усе життя мине, як тінь! —

відповідала мати.

І знову зникала, тиха та ясна, мов місячний промінь, а сирітка, зітхаючи, прокидалася й жадібно хапалася за роботу. Вона робила, як могла й як уміла, за куток у чужому запічку, за оберемок соломи, що на ній спала, за ложку страви, яку з'їдала, за цупку полотняну сорочку, що її носила завжди.

Узимку вона колихала хазяйську дитину, тягала важкі

відра з криниці та оберемки хмизу з бору... літку пасла гуси.

Через те люди на селі кликали її Марисею... тницею або сиріткою Марисею.

Отак звали її рік, звали й другий, аж поки... всім забули, що ця дівчина зветься Кукулинкою, бо вона донька Кукулини — отієї жалісливої жінки, котра рятувала Підземка, коли його хотіла побити лиха молодиця.

Тепер і сама дівчинка, коли її питали: «Як тебе звуть, мала?» — відказувала:

— Сирітка Марися!

Лука, де пасла гуси сирітка Марися, лежала коло лісу, далеченько від села, що його з давніх-давен прозивали Голодною Вулькою, бо землі були там неродючі, хліба давали мало, і люди частіше голодували, ніж наїдалися досхочу.

Кругом пісок, та ще вода.
Рік урожай, а два — біда!

На миршавій травичці та на розлогих водах годувалися цілі табуни гусей, а як вони загелгочуть та кинуться бігти, лопочучи крильми, то зчинять такий галас, що його чути верстов за три звідти.

Всі діти на селі мали клопіт з тими гусьми, бо випасали їх хто в табуні, а хто окремо — як кому наказано вдома.

Надвечір гусячий табун розбивався на невеличкі табунці, й кожен пастушок гнав свої гуси додому.

Тоді в усій Голодній Вульці тільки й лунало:

— Гиля, гуси! Гиля, гиля, додому!

І так ляскали батоги, наче селом їхало гучне весілля.

Вже й сонце сідало, а по хлівцях та дворах не змовкало гелготіння, навіть і вночі гуси хтозна-чому здіймали галас на всю околицю.

Але сирітка Марися пасла свої гуси сама, край лісу на галяві. Їх було тільки семеро, і господиня не хотіла, щоб вони паслися разом з усіма. Марися тільки раділа з цього, бо інші діти сміялися з неї — то в хованки бавитися не вміє, то в зай-

чика не дуже швидко бігає, а то не хоче танцювати разом з усіма дівчатками на траві.

Воно й правда. Чи то Марися не мала сили, бо жила на чужих хлібах, чи завжди була сумна через своє сирітство, але вона таки не любила бігати навзаводи, танцювати чи бавитися з дітьми в зайчика.

Зате любила співати — й пісеньок знала стільки, що могла виспівувати хоч цілий день.

То заводила пісні про Зосю, яка «дуже хоче ягід, а купити не може», то про «коника сивого-довгогривого», що «риє землю під собою» — готує господареві могилу, то про царівну-сопілку, що проказувала пастушкові:

Грай, хлопчино, грай!
Боже, помагай!

А то, було, заспіває, як «ведмідь кудлатий прийшов до хати, сіру вовчицю хоче посватати», чи «був у бабусі цапок-гуляка», або ще «лебеді сині за море линуть»...

Але найдужче любила Марися й найчастіше співала пісеньку про сирітку, що кличе гуси додому, бо цю пісеньку було наче про неї складено.

Коли призахідні заграви починали згасати над лісом, Марися заводила тонким, жалібним голоском:

Гиля, гиля, сірі гуси!
Гиля, гиля по стежині!
Ніч заходить — я боюся:
Хто pomoже сиротині?

Це була чудова пісенька й так брала за серце, що як хто йшов мимо — завжди зупинявся й слухав, а часом і витирав сльози.

Від кого навчилася Марися таких пісеньок — невідомо; якби спитали її саму, то й вона б не знала.

Може, навчив її шумливий темний бір, може, лісові трави, що нашіптували тихі слова; може, гайок, оповитий молодим весняним листям, що злегка тріпоче од вітру й гомонить-гомо-

нить без упину, неначе живим голосом. А може, навчила тиша, яка мандрувала полями й перелогами та легенько бриніла, наче співало саме повітря.

Сирітка Марися прислухалася до всіх навколишніх голосів, часом забуваючи навіть про холод і голод, а як сідало сонце й треба було вертатися додому, сама не знала, чому так хутко минув день.

Йї і на думку не спадало, що з лісової хащі пильно стежать за нею хитрі, бистрі очі, що вигляда її ніхто інший, як хижий, підступний Саделко, той самий лис, котрий ще недавно жив біля Кришталевого Гроту, а тепер вибив собі в цьому лісі нору під стовбуром поваленої сосни й сидів нишком, наче святий та божий, а сам тим часом нюшив та роздивлявся, звідки б йому краще вхопити ласий шматочок.

Найбільше в світі Саделко любив гусятину. Великих гусячих табунів, що їх пильно стерегли дужі хлоп'ята, хитрий лис уникав, а вистежував саме тих сімох гусок, що їх пасла сирітка Марися. День у день він спідтиха підкопувався до луки.

Марися пасла свій табунець, і гадки не маючи про напасника; щовечора безбоязно гнала гуси додому; єдиним її помічником був жовтий пес Гасьо, який дуже любив дівчинку й цілими днями сидів коло неї на луці.

Саделко люто ненавидів цього песика.

— Ну й паскудна псина! — не раз казав він подумки, кривлячись та спльовуючи. — Мабуть, ніколи в житті такої не бачив! Що це, приміром, за вуха! Шпичасті, гострі, зовсім не пасують собаці! А шерсть! Руда — аж дивитися бридко. Яка ж, мабуть, у нього капосна вдача! Які звичаї! Яка поведінка! Адже це справжнісінький дармоїд!

Сказати не можу, яка осоружна мені ця тварюка! Аж нудить, коли бачу! Де ж таки чувано, щоб порядний собака цілісінький день сидів на одному місці та стеріг нещасних сімох гусей? Та це ж сором, ганьба! Сімох гусей! Ха-ха-ха!.. Аж сміх бере! Де ж візьметься такий дурень, що любить гусятину та злакомиться на це нещастя! Раніше колись, може, й було

заведено, аби на лисячий стіл подавали таку страву: звісна річ, старі лиси мали свої дивацтва.

Але тепер жоден лис, який себе шанує, не їстиме таких ласощів! Принаймні я гидую гусятиною. А на цю руду собацюру та на це обдерте дівча просто дивитися не можу.

Аби я хотів стати пустельником — давно б уже втік звідси світ за очі. Та що вдієш, як усього себе я віддаю святощам і чесноті...

Тут лис зітхав так тяжко, що вуса йому стовбурчилися вище носа, й, кліпаючи то одним, то другим оком, придивлявся, як скубуть траву гуси, як ходять коло них Гасьо й Марися. Потім одвертався, ховаючи огидну посмішку.

V

Вже в місячному світлі здалека видко було Голодну Вульку. Скробек прямував до неї, збочивши з битого шляху. Раптом він обернувся до краснолюдків, що їхали на возі, й мовив:

— Як на мій дурний розум — не треба б вас, паненята, висипати всіх разом, бо коли в одному селі прибуде раптом стільки їдців, почнеться така дорожнеча, що ну! Далєбі, настане голод...

— Правда твоя! — притакнув з воза чийсь голос. То був Підземок, що зарився в сіно по самі вуха.

— Отож треба вас розпорошити по двоє, по троє, а як де, й по п'ятеро. І вам, паненята, буде краще, й людям на селі легше.

Тут озвався король:

— Ти маєш розум, чоловіче! Роби, як кажеш.

Скробек зупинив коняку, почухав потилицю й, показуючи на придорожне село, мовив:

— Ось, приміром, якби в цьому селі покинути двох або трьох? Жили б не тужили, бо це Ситна Вулька — найбагатше село на всю околицю. Кожен тут — хазяїн на всю губу, кожен гладкий, мов годований віл. Жінки та діти аж качаються, мов

кулі,— такі круглі й товсті. А чого б то їм не бути товстими, коли в кожній хаті з ранку до ночі варять, присмачують, солять — готують, наче на великдень? Як сяде дядько до миски зранку, то встане аж опівдні, аби сісти за другу миску.

— Стій! Стій! — заверещав Підземок.

Та Скробек казав далі, ніби й не чув:

— А чого б йому і не пересідати від миски до миски, як там така земля, що сама, без людських рук, родить у сто разів більше, ніж засіяно. А скільки там сала, й солонини, й гусячого смальцю! За сто років не з'їсти!..

— Стій! Стій! Та стій, нарешті! — щосили гукав Підземок, вилазячи з сіна.— Стій, кажу тобі!

— А що таке? — спитав Скробек, ніби почув його тільки зараз.

Підземок видряпався нагору й, пильно глянувши Скробкові в вічі, спитав:

— А ти, чоловіче, часом не брешеш?

А Скробек йому:

— Чого б то я брехав? Правда — й квит!

— Харчу, кажеш, досхочу?

— Аби тільки пузо витримало.

— І присмачено добре?

— Сало аж на бороду капає.

— А миски великі?

— Як місячне коло!

А місяць саме став заходити.

— Ну, коли так,— мовив Підземок, уклоняючись Блисткові,— я залишаюся тут, найясніший королю!

Він обняв королівські коліна, гукнув «Прощайте!» товаришам і наказав Скробкові, щоб той звернув до села.

Та коли Скробек звернув, віз раптом зачепився за камінь колесом, струсонувся, аж підскаочив, і Підземок як стояв на полудрабку, так і полетів сторчголов додолу.

Він, щоправда, не забився анітрохи, бо впав на глибокий, сипкий пісок, мов на перину, але зчинив такий галас, що всі пси попрокидалися на селі й шалено загавкали.

На це гавкання обізвався спершу один гусак, потім другий; то тут, то там загелготіли чуйні гуски — одна, друга, десята, двадцята,— і на подвір'ях та в хлівцях знявся такий лемент, наче село зайнялося від пожежі.

— Ой, кісточки мої, кісточки! — верещав з переляку, обмацуючи ребра, Підземок, але за гавканням та гелготінням його майже не було чути.

Скробек шмагонув коняку й погнав чвалом. Підземок на решті підвівся й, оглянувшись, побачив, що поруч нього ще хтось шпортається в піску, а коли місяць визирнув з-за хмари, вельми здивувавшись, упізнав Кошалка-Опалка.

— Чи не дурять мене очі? — спитав Підземок. — Невже це ти, вчений мужу, власною особою?

— Авжеж, це я, брате! — відповів Кошалек.

— Невже і ти впав з воза?

— Е, ні. Я скочив додола з дозволу короля. Ти ж розумієш, брате: як чути отаке гусяче гелготіння — десть тут мають бути і самі гуси. Ти втямив?

— Атож, утямив.

— А як є гуси — має бути й їхнє пір'я... Хіба ж ні?

— Як двічі по два — чотири! — вигукнув Підземок.

— А як є пера,— вів далі вчений муж,— то й моя слава не загине, бо я напишу нову книжку замість тієї, що загубив. Правду я кажу?

— Святу правду! — захоплено ствердив Підземок. Та хоч він і притакував другові, проте, широко кажучи, не дуже радів, гадаючи, що тепер доведеться паювати на двох чудові страви, які йому обіцяли. Отож за хвилину Підземок мовив:

— Знаєш що, вчений муже? Як на мене — не слід мудрецеві пхатися між прості люди, сідати разом з ними до миски! Так легко і спаплюжити свою вченість... То ось моя рада: я піду на село, а ти в ліс. Як настане ніч і всі поснуть — я приведу тебе, і ти, брате, доїси рештки нашої вечері. Хоч воно, може, й скупенько буде часом — дарма, бо ж не самим хлібом живе людина. Принаймні твій гонор буде врятований. А гонор — це головне!

— Добре радиш, любий брате! — зворушено вигукнув Кошалець, кинувся на ший Підземкові й ну його обіймати та цілувати!

Підземкові аж ніяково стало, що друг так охоче прийняв його підступну раду, але голос пожадливісті був у ньому куди дужчий, ніж голос доброго серця, отож він миттю притлумив ніяковість і, розцілувавшись з Кошалком, сам провів його в двір, ще раз попрощався, бажаючи якнаймудріших думок, а тоді, ховаючись нишком попід тинами, попрямував до найбільшої хати.

Не було, мабуть, в світі більшого розчарування, ніж те, що спіткало в цій хаті Підземка!

В коморі така порожнеча, що й миша б здохла, в діжі замість хліба — висівки; сала й на зуб немає. Крупів — теж; смальцю та гусячих шкварок — і духу не чути.

Зазирнув Підземок у горщики — порожнісінькі: не знати навіть, чи в них учора варилася страва; заглянув у миски, в ринки — те ж саме.

Він помчав до сусідньої хати — й тут не краще. Оглянув п'яту, десяту — скрізь нема їжі. Зирнув на людей, що спали по хатах, — сама шкіра та кістки.

Ніде навіть постелі путньої немає, ніде не видно достатку. Ані доброго коня в стайні, ані корови в хліві. Не одна хата хилиться до землі, тримається на блаженських підпорах, мов каліка на милицях. Навіть і в старости хата не набагато краща.

Отакий тяжкий був у цьому селі весняний переднівок.

— Ах ти ж паскуднику! — гукнув Підземок, стиснувши кулаки з люті. — Он як ти мене обдурив! Оце вскочив! Оце трапив у біду! А той брехун ще казав, що тут сало по бороді тече, а харчу — скільки пузо витримає!

Ось тобі й харч! Ось тобі й сало! Це ж я висохну з голоду, як тичка на перелазі! Якби ж хоч скибочку хліба, хоч кусничок ковбаси, хоч мисочку борщу!

Вже розвиднялося, й дедалі дужче впадало в око, яке це вбоге село. І тут Підземок зупинився на роздоріжжі, задер

голову й поволі став вичитувати напис на дошці, прибитій до стовпа.

Читав, читав — власним очам не вірив. Засліпило його, чи що?

«ГОЛОДНА ВУЛЬКА».

Він зупинився й знову почав читати по складах: «Го-лод-на Вуль-ка!» Так і є: «Го-лод-на!»

Нешасний Підземок заламав руки й занімів, охоплений невимовною турботою, а сонце тим часом поволі впливало з-за дерев.

VI

Тим часом Кошалек-Опалек, походжаючи лісовою галявиною, аби хоч трохи зігрітися, натрапив на височенький піщаний пагорок, під яким вирито глибоку нору. Ледве кинувши на неї оком, одразу можна було вгадати — то лисячий барліг.

Але наш літописець, що все життя прожив, утупивши в книжку очі, мало розумівся на таких речах.

Він зупинився й застиг, гадаючи, що то воно таке.

«Гора не гора! Фортеця не фортеця! Хто знає, може, це за-недбаний храм прадавніх краснолюдків?

Либонь, і так! Либонь, і так!»

І почав обходити навколо, пильно придивляючись до нори.

Раптом звідти обережно визирнув гострий писок, тоді руда голова з вогненними очима й гострезними білими зубами.

Визирнула, зникла і знов визирнула, а слідом за нею виповзло з нори гнучке Саделкове тіло.

Хитрий лис одразу впізнав Кошалка-Опалка, але, прибравши поважного байдужого вигляду, підступив до нього й мовив:

— Хто ти, незнаний мандрівнику, й чого шукаєш у цій місцині, присвяченій науці й чесноті?

— Я — придворний літописець короля Блистка з Кришталевого Гроту, до послуг вашої милості, — чемно відповів Кошалек-Опалек.

— Ах, це ти, вчений мужу! — вигукнув Саделко. — Який щасливий випадок привів тебе сюди? Та невже ти не впізнаєш мене? Я — Саделко, вчений автор багатьох наукових книжок — той самий, котрого ти ласкаво відвідав кілька день тому.

Кошалек-Опалек ляснув себе по лобі й мовив:

— Аякже! Пам'ятаю! Просто я забув на мить! Дуже прошу, пробачте мені, ваше добродійство!

Він казав «Ваше добродійство», бо, на його думку, не годилося такого шанованого звіра називати «пан», як першого-ліпшого цирульника.

Вони кинулись один одному на груди й почали обніматися та цілуватися. Нарешті Кошалек-Опалек спитав:

— Я б дуже хотів довідатися, ваше добродійство, що то за пагорок бачу перед собою? Чи не буде з мого боку надто великим зухвальством прохати ваших пояснень?

— О! Це така дрібниця! — усміхаючись, відповів Саделко. — Я звелів насипати цей пагорок, бо хотів мати наповхаті пісок — щоб сушити чорнило на моїх учених книжках.

Він задумливо опустил очі, потер лапою лоба й додав скромно:

— Останнім часом я працював багато... Дуже багато... А як там ваш твір, шановний колего? — спитав трохи згодом з чемним зацікавленням.

— Ох! — застогнав Кошалек-Опалек. — Краще не згадуймо про це! Мене сьогодні спіткало найбільше лихо, яке тільки може спіткати письменника. Книжка моя знищена, а перо зламане!

— Зламане?! — підхопив Саделко, і очі йому заблищали, а зуби наче стали ще гостріші. — Але ж немає нічого легшого, як знайти перо, й навіть не одне. П'ять, десять — та що я кажу? Сотню пер я ладен подарувати вам, шановний колего, за дрібну-дрібнесеньку, крихітну, як піщинка, послугу! І навіть сьогодні! За годину!

Він узяв Кошалка-Опалка під руку й, походжаючи галявою, заговорив, стишивши голос:

— Тут поблизу є пес, якого я просто бачити не можу! Чи тому, що він бридкий із себе, а чи тому, що має погані звички: цілісінський день б'є байдики — сидить біля сімох жалюгідних гусенят, яким до того ж нічого не загрожує. Одне слово, я глибоко зневажаю цього нікчемного пса й дуже хотів би позбутися його бодай на хвилю. А він, клятий, мов на злість, приходить з малим, обдертим дівчам і тими миршавими гусками от сюди на луку край лісу, саме навпроти моєї оселі — й отррує години, присвячені моїй науковій праці. Отож як він сьогодні прийде, подратуй його трішечки, любий колего, хай поженеться за тобою й відбіжить хоч трохи далі, а я тим часом спокійно писатиму твір, що його обмірковую вже здавна.

За це я подарую тобі цілісінський пучок найкращого пір'я, котре до того має чарівну властивість: як візьмеш пір'яну в руку та заснеш з нею звечора — вранці прокинешся й побачиш, що вже чверть книжки написано.

Он яке то пір'я!

В Кошалка-Опалка заблищали очі. Він ковтнув слину і мовив:

— Звісно, звісно, з великою охотою! Від щирого серця! Будь ласка, ваше добродійство, використовуйте мене, як самі схочете! Я весь до ваших послуг!

Тут він почав уклонятися лисові, хиличись то вправо, то вліво, зворушено стискаючи обидві його передні лапи.

А вже ранкова мла почала поволі танути; блиснула чиста блакить весняного неба. Загелготіли гусаки, озвалися гуски; заспівали півні на високих сідалах. Село прокинулось од сну, зарипіли журавлі над колодязями, заревла худоба, яку виганяли на скупі весняну пашу, а з-під солом'яних стріх де-не-де почали здійматися смужки синього диму: кожен би вгадав, що в такій хаті господиня ще витрусила трохи торішнього борошна й варить дітям затірку. Скип'ятить воду, заправить борошном, трохи присмачить сироваткою і вилле в миску, гукаючи:

— Хутчій, діти, сідайте їсти! На тобі ложку, Ягно! Ану мерщій, Мацюсю, бо Віцек усе виїсть! Не гайтеся! Швидше!

Двічі набирай, один раз ковтай, бо треба гнати гуси по росі на пасовисько!

За хвилину вже чути, як лунко виляскують пуги й тонкі дитячі голоси гукають:

— Гиля, гуси! Гиля!.. На пашу!

Здіймається курява на піщаній дорозі, гелготіння гусей зливається з вигуками пастушків, пуги ляскають, аж луна розлягається, а над усім цим гамором панує гелгіт старостиного гусака, який, вимахуючи крильми, виступає попереду всіх гусей, наче ватажок поперед війська.

Тільки з одного двору поспішає на луку край лісу невеличкий табунець гусей: четверо білих і троє рябих.

Гуси жене сирітка Марися, в цупкій полотняній сорочині, в синій спідничці, боса. Вбога одіж її охайна й чиста, золоте волоссячко заплетене в кіски, личко гарненько вмите. Марися йде по вулиці так легко, що травичка під нею майже не вгинається.

Біля Марисі біжить невеличкий жовтий песик, весело крутячи хвостом та час від часу погавкуючи, якщо котра гуска схоче відбитися від табунця. З таким добрим помічником Марисі не треба батога на її черідку, і вона трима в руці лише вербову гілку. Несе вербову гілку, по срібній росі ступає, то-несеньким голосочком виспівує:

...Служила сирітка у чужій оселі,
Йй допомагали зіроньки веселі;
Служила сирітка, бо сама у світі,
Йй допомагало сонечко в блакиті.
Гиля, гуси, гиля!..

Отак співаючи, прийшла Марися на луку й сіла на горбочку, а гуси ходили навколо неї, гелгочучи та поскубуючи молоду травичку.

Пильний Гасьо раз і другий оббіг свою черідку: там скубнув рябу гуску, щоб не заходила далеко в поле, там гавкнув на білу, щоб трималася гурту... Потім ліг на узліссі й став дивлятися в хашу.

Він був на диво чуйний, оцей маленький песик!

Лісові дерева ласкаво схиляли верховіття над сиріткою й таємниче шепотілися, наче обіцяли, що завжди будуть їй допомагати.

З другого боку вузьким, горбкуватим клином вганявся в пасовисько лан пшениці... Молоді колоски вклонялися деревам, слухали, як вони шепочуть різні вісті, й собі переказували їх далі й далі.

Встрягали в цю говірку й жуки, бджоли та комашня й теж разносили скрізь лісові вісті, повторюючи їх кожен по-своєму, хто тоненьким, а хто басовитим голосом.

Один лише жовтий хом'як, що жив у невеличкій нірці на польовій межі, не встрягав у балачки. Він ретельно працював цілісінський день, аби зібрати добрі запаси харчів на тяжкий зимовий час.

Лише як затерпнуть щелепи — бо він без упину підгризав трави та колоски — й защемить-запече спина від того, що доводилося тягати все це до нірки, — малий, запопадливий господар випростовувався на весь зріст і, стоячи на задніх лапках, зиркав бистрими чорними очками то вправо, то вліво — виглядав, що діється навколо.

Він добре знав і песика Гася, і гусок, рябих та білих, але не любив за несамовитий галас, який вони здійсмали на луці.

Та Марисю хом'ячок любив, а пісеньки її так уподобав, що, ледве зачувши, як співає сирітка, відразу кидав свою роботу, зводився на задні лапки й, крутячи голівкою та ворущачи вусяками, стиха підсвистував, ніби вторував співу.

Марися ще раз бачила малого хом'ячка й знала, що він залюбки слуха, як вона співає, отож заводила веселої пісеньки й для нього, аби трохи розважити. Вона казала сама собі:

— Це звірятко, певне, живе в світі самотою — отак, як я; мабуть, йому не раз буває сумно. Нехай його втішать хоча б мої співи.

І виспівувала тонко-тонесенько:

Отаке у лісі диво:
У ведмедя бочка пива;
Він вовчицю сватать хоче —
Ідуть гості серед ночі
До хащі!

А щоб знав хом'ячок, для кого вона співає, Марися любо всміхалася йому, а він стояв собі на задніх лапках, крутив голівкою, ворушив вусиками й стиха підсвистував.

Марися хотіла б зазнайомитись із ним ближче, але хом'як був такий дикий, що ледве дівчина ступне до нього — він скік на всі чотири лапки, і вже його немає! Тільки трава та колоски ворущаються слідом, ніби текуча вода, коли в неї жбурнуть камінцем.

Отож Марися і відступилася від дикуна.

Песик Гасьо теж часом бачив хом'яка, але казав сам собі: «Чого б то я ганявся за всяким свистуном, який стоїть дибки й удає пса, що служить?.. То, мабуть, якийсь комедіант, бо й свист у нього удаваний! Так само свистять у нас на селі хлопці, але куди голосніше! Вуса в нього теж несправжні, бо звідки б, скажіть, будь ласка, взялися в такого нікчемного звіряти вусища, мов у kota? Але куди йому до нашого Мручка! Найкраще буде, як я від нього відвернуся».

І справді відвертався, і хом'ячок бачив лише його пухнастий хвіст.

А проте Гасьо, навіть коли дрімав, згорнувшись клубочком, вряди-годи розплющував то праве, то ліве око, нишком поглядаючи на хом'яка.

Часом він гарчав стиха, наче йому снівся поганий сон. Але песик був такий гоноровитий, що як сказав собі: «Не буду ганятися за цим свистуном!» — то й разу не ворухнувся, коли його бачив.

Та зрештою, хіба йому мало мороки з гусками? Завертай од пшениці, завертай од лісу, без кінця-краю перелічуй, чи є всі семеро — четверо білих та трое рябих,— це ж яку мудру голову треба мати, щоб упоратись як слід!

Але малий хом'ячок пильно стежив за всім навколо й хутко запримітив, що час від часу з кущів ліщини вистромляє гострозубу пашеку лис, якого він раніше тут не бачив. «Не інакше,— думав хом'як,— підкрадається, хитрюга, до гусей, що пасуться ондечки на луці, коло горбочка».

Він ворухнув вусами й мовив сам собі:

«А що, як я попереджу? Нічого не скажеш — попередити слід».

Бо в того лиса очі такі підлі, а писок і геть розбійницький!

Але ж тоді довелося б лізти на горбочок, а це мені аж ніяк не подобається. Така спека! І до того ж ховрашки та миші можуть за цей час поцупити мої колоски... а хіба ж мало я намордувався, доки їх позбирав! Це ж моя тяжка праця!.. Ет... Нехай кожен пильнує своїх справ!

А гусятниця теж невелика цяця: як має час на співи — повинна мати й на роботу. Співає вона гарно — тут нічого не

скажеш! Але ж обов'язок перш за все! На те вона й сидить отут, щоб стерегти гуси...

А пес? Пес також невелике цабе!.. Вміє на мене гарчати й повертатися хвостом — нехай зуміє й лиса в кущах побачити...

Навіщо мені рятувати чужі гуси? Що я з того матиму? Хіба що одна чи друга гуска прогелгоче: «Дякую!» Теж мені велике щастя! Ха-ха-ха!»

Тут він свиснув, зареготав, блиснув чорними оченятами й, припавши на передні лапки, став підгризати молоді колоски біля самої землі.

Бо хом'як — ретельний господар; та водночас він недобрий і лихий, бо крім поля й своєї праці на ньому та користі, яку має з цього, — нічого в світі не бачить.

Він дбає тільки про себе й ні про кого іншого.

Марися любила дивитись, як порається хом'як, як тягне межею в нірку запаси на зиму; завжди, було, стежить за ним ласкавими очима, аж доки він сховається між колоссям, і називає своїм хом'ячком.

А як слід його згине в полі — гляне Марися на луки, де пасуться її гуси, потім на жовті зірочки-квіти, що ростуть у траві біля її ніг і далі, скрізь понад ровом.

Стоїть страшенна спека. Сонце так праяжить з неба, що Гасьо висолопив язика й хекає без угаву. На лобі в Марисі — краплистий піт, але їй байдуже, — плете собі віночок та виспіває:

Служила сирітка у тяжкій недолі,
Їй допомагали квітоньки у полі.
Служила сирітка, бо пішла між люди;
Хто ще їй у світі помагати буде?
Гиля, гуси! Гей!

Зненацька Гасьо насторожився й загарчав раз і другий. У ліщині попід самим бором щось ворухнулося, зашаруділо й принишкло. Гасьо звівся на передні лапи й, нашорошивши вуха, чекав, що буде далі.

Знову почувся шерех, і знову все змовкло.

Гасьо загарчав, виширивши зуби.

Але Марися не чула нічого. Мов пташка, що заливається співом у гаю і не чує, як нишком підкрадається до неї кіт, Марися не бачила й не чула нічого довкола й співала собі без упину.

Тим часом з ліщини виглянув малий дивовижний чоловічок в червоному каптурі, з довгою бородою, з окулярами на величезному носі. Виглянув і закивав на Гася пальцем.

Песик підхопився й гайнув до ліщини, але кумедний чоловічок вже виглядав з іншого куща, знов киваючи пальцем. Гасьо кинувся далі, та чоловічок маячив ген коло третього куща й без упину кивав пальцем.

Що далі песик біг у ліс, то швидше червоний каптур миготів серед кущів, то з правого, то з лівого боку, аж поки обидва опинилися в хащі, серед високих сосон.

Вже Гасьо от-от дожене малого чоловічка, але той раптом метнувся вбік і, хутко видершись на дерево, почав згори кивати пальцем.

Розшалілий Гасьо кинувся до дерева, гавкаючи так люто, що Марися раптом отямилась і, почувши, як несамо-вито захлинається десь удалині її вірний помічник, злякано загукала: «Гасю-Гасю!» — та й побігла з пагорка просто в хащі.

На це тільки й чекав Саделко.

Одним стрибком опинився він серед гусей, схопив ближчу гуску за горянку й задавив, перше ніж вона встигла крикнути: «Рятуйте!» Жбурнув неживу в кущі, потім ухопив другу гуску скраю і з такою люттю затопив їй гострі зуби в шию, що вона враз замовкла навіки. Саделко відтяг і її в кущі, а тоді стрибнув назад.

На луці знявся страшенний галас, перелякані гуси кинулись од розбійника врозтіч; одні чимдуж дріботіли в поле, інші намагались підлетіти.

Але Саделко вмить наздогнав найкращу рябу гуску, задавив її і, щосили жбурнувши на землю, помчав слідом за її

подругами, які, знесилівши, з пронизливим гелготом падали додолу перед самісінькою пашею Саделка.

Марися почула цей неймовірний лемент і, гукнувши не-людським голосом: «Ой, рятуйте!» — щодуху помчала з лісу до своїх гусей.

Тим часом Саделко загриз останню рябу гуску, облизав криваву пашеку й став, дивлячись вогненным оком на вчинене ним побоїще.

Наче підхоплена вихором, простягши руки, мчала Марися з лісу. Добігла, глянула на неживих гусей і, скрикнувши: «Ой лишенько!» — крижем упала на землю.

VII

Той, хто опинився сьогодні вдосвіта коло лісу, побачив би дуже кумедне видовище.

Маленький чоловічок у червоному каптурі виробляв дивовижні штуки. Він перестрибував з купини на купину, хапаючись за гостру осоку, й то пірнав у високі трави, мов плавець у воду, то груз у порослих мохом баюрах.

Це був ніхто інший, як наш знайомець — Підземок. Але як же він змінився! Де подівся колишній товстун? На ньому лишилося стільки жиру, як на комарові сала. Просторий плащ висів, наче позичений, худі ноги, мов палички, стриміли в пантофлях, які спадали щохвилини, величезна голова хиталася на тонесенькій шиї, а кістляві руки насилу втримували велику люльку, в якій замість тютюну жевріло вільхове листя.

От що зробили подорож та життя в Голодній Вульці з нашого поважного товстуну!

Але він не тільки схуд. Голод, який точив Підземка цілими днями, навчив його багато чого. Він умів тепер спритно перестрибувати з купини на купину, бродити по мокрих травах та вишукувати чайні яєчка.

От і зараз сполохана болотяна чайка, б'ючи крильми над самою головою краснолюдка, пронизливо кричала: «Ківі! Ківі! Ківі! Ківі!».

Бідолашна чайка! Їй здавалося, що вона своїм криком прожене напасника, який от-от знайде в травах її добре сховане кубельце, а в ньому одне-єдине, вперше цього року знесене яечко.

Нарешті Підземок, отетерілий від чайного галасу та лопотіння крил, роздратовано зупинився й мовив:

— Тихше, ти, дурна чайко! Сороча кумо! Ти, може, думаєш, що я од великого достатку грузну отут, у болоті? Якби я мав шматок доброї ковбаси — хіба шукав би оце зараз твої яечка! Еге, не такий я дурний!

З голоду роблю це, з голоду, який мене мало не вбиває! Отож цить і не дери горлянку, бо скручу тобі в'язи!

Він похнюпився й, сумно хитаючи головою, додав:

— Хай бог милує! В яке лихо я трапив і що мене чекає далі?! О проклята Вулько! Ти мала бути ситною, а яка ж ти голодна! О брехливий чоловіче! Навіщо ти привіз мене на таку недолю?!

Він ще промовляв, коли йому раптом вчулося, наче неподалік хтось гірко плаче.

Підземок трохи стягнув каптура й, притуливши до вуха руку, став прислухатися.

Справді, хтось плаче й ніби дитячим голосом...

— Щоб я пропав! — мовив Підземок, який завжди брав до серця чужу біду.— Щоб я пропав, коли цій бідоласі не гірше, ніж мені самому! Піду побачу, що там таке...

Він миттю забув про голод, звернув з болота в ліс і, на превелику втіху чайці, пішов просто на плач.

— Так і є, дитина плаче! — приказував він, чимраз ширшими кроками переступаючи з купини на купину, точнісінько як лелека.

Насилу вибравшись з очерету, що стояв тут щільною стіною, він побачив край лісу невеличку луку й малу дівчинку, яка сиділа серед луки на пагорку й, затуливши обличчя руками, гірко плакала.

Серце доброго краснолюдка здригнулося від жалю; він тутко підійшов до дівчинки й спитав:

— Чого ти плачеш, моя люба панночко, хто тебе скривдив? Марися здригнулась, опустила руки й глянула на Підземка широкими очима, зацікавившись з подиву.

А Підземок знову:

— Не лякайся, будь ласка, люба панночко, бо я твій щирий друг і приятель!

— Ой лишенько! — шепнула Марися.— Що воно таке? Мале, як грудочка, а говорить людським голосом! Ой лишенько! Я боюся!

Вона підхопилася, змахнувши рученятами, мов пташеня крильцями, і вже налагодилася тікати.

Але Підземок заступив їй дорогу.

— Не тікай, моя люба панночко! Я краснолюдок Підземок і дуже хочу тобі допомогти.

— Краснолюдок! — повторила Марися.— Знаю! Матуся казали мені не раз, що краснолюдки — добрі.

— Ваша матуся, панночко, казали щирю правду! — радісно вигукнув Підземок.— Я б охоче подякував їм за це.

Та Марися похитала золотоволосою голівкою.

— Моя матуся вмерли.

— Вмерли? — проказав Підземок сумно.— Ой, яке важке слово! І камінь легший за нього.

Він похитав головою і зітхнув.

— А як же звали вашу матінку?

— Кукулина! — відповіла Марися.

— Кукулина?!.. Ах ти ж моя любонько! Таж ми знайомі! То це ви, панночко, та сама крихітка Марися, що лила срібні слізоньки від жалю, коли мене мало не вбила злюща жінка! Ах ти ж, моя королівно! От як ми зустрілися! От як нас доля звела! Кажі, наказуй, що мені робити, аби хоч трохи полегшити твою тяжку долю!

Але Марися, згадавши про своє нещастя, заридала ще дужче.

— Ні, ні! — приказувала вона, плачучи.— Ніщо вже мене не потішить.

Підземок спинився перед нею, заховавши люльку за спину, й став як міг заспокоювати найніжнішими словами.

— Шкода твоїх блакитних оченят; моя хороша панночко, на такі гіркі сльози!

А Марися йому:

— Я зовсім не панночка, я Марися-сирітка!

— То я ще охочіше допоможу тобі, панночко, коли ти — сирітка! Тільки ж годі плакати, годі! Де твоя хата?

— У мене немає хати! Господиня, в котрої я пасла гуси, вигнала мене геть.

— Яка лиха, нечесна жінка! — обурився Підземок.

А Марися хутко:

— Ні, ні! То я лиха! Я нечесна! Через мене лис задавив наших гусей! Ой, гусоньки мої, гусоньки! — вигукнула вона жалібно, знов затулила обличчя долонями й зайшлася плачем.

Підземок узяв її за руки:

— Сльозами тут не зарадиш! Треба вертатися додому!

— Ні, ні! — жалібно голосила Марися.— Не можу, не хочу йти додому! Піду в білий світ! У ліс піду! Куди мене очі ведуть!

— А що ж ти в лісі робитимеш? Та й світ — теж не грядка в городі, його не обійдеш навколо. Ні до чого така покута!

Тут Підземок почав скубти й шарпати сивого вуса, дивлячись у землю, й нарешті мовив:

— Може б, я заплатив господині за твої гуси? Багато їх там було?

Але Марися зайшлася голосним плачем, приказуючи:

— Що? Що мені з того, коли мої гусочки неживі? Задушени, повбивані! Ой лишенько, ой лишенько!

Бачачи такий гіркий жаль, Підземок замислився і знову став дивитися в землю, скубучи себе за вуса.

Нарешті мовив:

— Ну, як так — нічого не вдієш, треба йти до королеви Татри. Лише вона одна може тут зарадити.

Марися вмить підвела на нього свої блакитні зірочки-оченята, в яких спалахнула надія, і спитала:

— А вона добра?

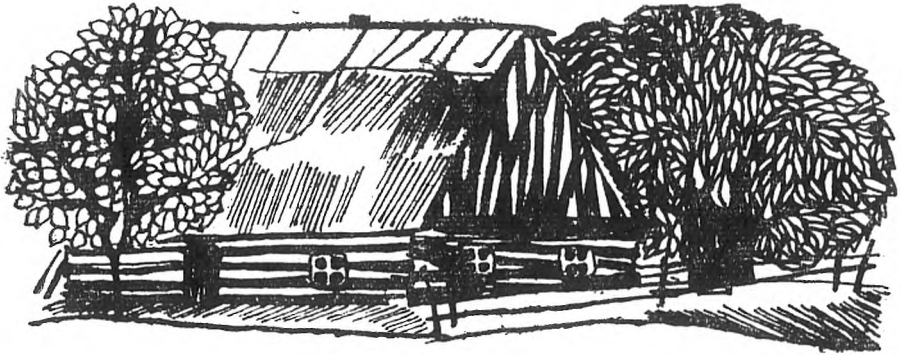
— Бачу — ти не на свій вік розумна, — відповів Підземок, — не питаєш, чи могутня королева, а питаєш — чи добра.

Що важить могутність, як немає доброго серця? Нічого або ще й менш! Отож як ти мене своїм бистрим розумом так підбадьорила — ходімо в дорогу разом. Хоч вона тяжка й далека, але я радий буду допроводити тебе до королеви Татри. Сирітські сльози треба втерти, а їй самій — допомогти.

Марися підвелася з землі, втерла сльози й сказала просто:

— Коли так — ходімо!

І вони вирушили в путь.

Добрі часи

I

— **К**уди ж нас повезе оцей чоловік? — стривожено питали один у одного краснолюдки, сидячи на Скробковім возі. Їх турбувала доля Підземка та Кошалка-Опалка, які десь зникли дорогою.

— От коли б до якогось короля! Тоді й нашому найяснішому володареві було б добре товариство, і честь його не зазнала б ганьби! — озвався канцлер Котяче Очко.

— От було б чудово! — гукнув Кружалко, смачно облизнувшись. — Я чув, що в королів їдять самі солодкі масні страви, а білі булки печуть щодня! Ось де можна підживитися!

— Ти б краще притримав язика! — смикнув його Солом'яник, на диво худий і тонкий. — Вже й так насилу котишся, мов куля. Гляди — ще втратиш свою посаду, бо найясніший король схоче взяти когось іншого носити за собою мантію.

— Ну, королі навряд чи є на селі! — втрутився Голубинчик. — А може б, цей добрий чоловік одвіз нас хоча б до якогось князя?

— У князя теж великий двір — пишне панство, добрі кухарі! — гукнув Маслючок.— Завжди там співи, музика, танці, столи аж вгинаються від срібних мисок та келихів. Щоночі горить світло, мов на великдень, люди сплять довго, вдень нічого не роблять, тільки розважаються. Там нам було б добре. Але князі теж не ростуть на польових грушах, і княжий двір — не корчма: туди чужих не пускають...

— Ну, то нехай везе до якогось графа! — вигукнув Солом'яник.— Граф теж весело живе й має багато челяді та придворних.

— Справді! — підхопив Бур'янець.— А які в графа стайні! Які чудові коні! Які мисливські пси!

— А харчі там які? — стурбовано спитав Кружалко.

— Одне слово — годують, як у графа! Кухарчуки смажать на рожні цілих сарн та кабанів; кондитери випікають торти й цукрові піраміди. Золоте вино лється з барил просто в келихи.

А яких щук подають на стіл — ось у таких полумисках!

Бур'янець розвів руками якомога ширше, й усі захитали головами з подиву.

Але Петрик, завжди бистрий, мов іскра, схопився з місця, почувши про такі чудеса, штовхнув Скробка й гукнув:

— Чоловіче! Гей, чоловіче! Чи ти знаєш якогось графа тут, у цій околиці?

— Графа? — повторив Скробек, чухаючи за вухом.— Ніякого графа тут немає.

Він з хвилину помовчав і раптом, ніби згадавши щось, додав:

— Он тамечки є на горбах якась стара руїна — лише комин та шматок муру — кажуть, ото давно колись графи жили... Але тепереньки там пустка — й городяни їздять туди по цеглу, як комусь треба. Графи, кажуть, давно повмирали.

— Повмирали? — із щирим співчуттям гукнув Кружалко й сплеснув у долоні.

— І від такого добра люди вмирають, йдуть зо світу?! То нехай цей добрий чоловік одвезе нас до якогось пристойного

шляхетського маєтку! Нам і в маєтку кривди не буде. Шляхтич на селі — також пан на всю губу.

— Щира правда! — озвався Голубинчик. — Як прийде весна, шляхтич устане собі рано-ранесенько, вийде в зелене поле на світанні. Тут йому жайворон виспіває веселу пісеньку, тут йому роса сипле під ноги ясні перлини, квіти стелять узористі килими на луках. Тут йому плуги орють чорну землю; волики ревуть, орачі погукують, аж душа росте, аж серце ясніє.

Настане літо — шляхтич рушницю бере, йде на болота.

Дику качку встрілить, приторочить гарненько до торби, гляне в синє небо — й так йому стає весело... А тут поля з краю до краю шумлять золотими колосками, льон квітне голубим цвітом, сіно пахне на луках; ягоди рум'яніють в бору, бджоли бринять на липах... Настане осінь — яблуні, грушки та сливи гнуться, обтяжені, до землі; в березовому гаю боровики та лисички витикаються... А вже люди обжинки святкують: дівчата несуть вінок з квітів, колосків, лісових горіхів. Вранці полями стелеться мла, сонце насилу пробивається крізь неї. А мій шляхтич — гайда в ліс із гончаками, гайда на звіра! Бір стоїть тихо, слуха, як заливаються пси, білка з дерева поглядає чорними оченятами на мисливців. Раптом стрілець гримнув з рушниці — раз, другий. Паф, паф, паф! Широко розлягається луна, чути радісні вигуки, сурмить мисливський ріг...

— Це ти добре, дуже добре оповів, мій вірний Голубинчику! — ласкаво всміхаючись, озвався король Блистек, що мовчки слухав розмову. — Ото б примандрувати до такого шляхетського двору! Коли б навіть там і не було так гамірно та весело — я все одно був би радий!

Король ще промовляв з виразом зворушення на старечому зморшкуватому обличчі, коли віз, черкнувши об камінь, звернув з битого шляху на польову дорогу, й Скробкова шкапа весело зафоркала, як форкають усі коні, зачувши рідну оселю.

Незабаром віз зупинився, й Скробек наказав краснолюдкам:

— Ану, злазьте! І ти, короліську, і всі ви теж! Злазьте! Ми вже приїхали!

— Куди? Як? — зарепетували краснолюбки, виглядаючи з каптурів. — Адже тут нічогісінько немає.

— А що має бути? — обурився Скробек. — Осьдечки моя власна, найвласніша в світі хата — й край!

А вже замиготів світанок, і в повітрі почали танути тіні.

Дивляться краснолюбки — стоїть убога хатина, сплетена з хмизу, обмазана глиною. Покрівля на ній крива, низенька, дірява: там стирчить галузка, тут віхоть зопрілої соломи; лозовий пліт ледве тримається на землі — під ним буйно розкущилися бур'яни, а вгорі верба простягла гілки, ніби довгі руки; в занедбаному садку біліють розквітлі вишні, а над усім розлягається жаб'ячий хор і соловейко витьохкує свою ранкову пісню.

— Ой боженьку! — заголосили краснолюбки. — Чоловіче добрий! Ти що — глузуєш із нас чи, може, зупинився спитати дорогу?

— Чого мені питати, як я її й так знаю! — байдуже мовив Скробек. — Осьдечки моя хата. А он там — потічок і гай; хто хоче — нехай лишається, а хто не хоче — хай забирається собі геть!

І почав розпрягати шкапину, витягати з низенької кринички журавлем воду та наливати в корито, наче краснолюdkів тут і зовсім не було.

— Що ж ми їстимемо в цій пустці? — питаються краснолюдки.

А Скробек їм, тягнучи воду з криниці:

— Те, що й мої діти. Кому судилося жити — не вмре з голоду!

Тут краснолюдки знову:

— А де ж ми поскладаємо наші скарби?

— У маковій голівці сто тисяч зернят вміщується — і їм не тісно.

Та краснолюдки невгавають:

— А король? Де ж він тут житиме?

— А сонечко як? Адже воно пишніше за вашого короля, а не гордує моїми злиднями, щодня світить у хаті...

І тут Петрик, що мав дуже веселу вдачу і щирим серцем приймав однаково добро і зло, почав вистрибувати навколо воза, радісно приспівуючи:

Нам аби землиці грудка
Та вгорі шматочок неба —
Для малого краснолюдка
Більш нічого і не треба!

Усі гримнули на нього, щоб замовк, бо зараз, мовляв, не час жартувати,— і знов залунав хор невдоволених голосів. А вже ранкова зоря засяяла на сході ясним блакитним вогнем, і на землі зажеврив світанок.

Король Блистек звів до неба очі й руки та й промовив:

— Благословенний закуток, що в ньому живуть бідність і праця, бо над ним сяють зорі!

Махнув берлом-скіпетром — і дружина його змовкла.

II

Тихо рипнули низенькі липові двері, й краснолюдки зайшли до вбогої Скробкової мазанки разом з перлистим світанком.

Тут була одна тільки комірчина, і з кожного кутка її виглядали злидні.

Чи не половину хати займала простора піч з величезним запічком; коло печі, згорнувшись клубком, лежав сірий кіт і чорнів оберемок сухого хмизу, зв'язаний посторонком з кулькою на кінці.

Трохи далі стояло цеберко з водою й коло нього бляшаний кухлик.

Кілька перекинутих догори дном горщиків тулилося на лаві. Біля лави — сосновий стіл, два дзиглики й трохи картоплі в кошику.

Дуже кумедний вигляд був у краснолюdekів, коли вони придивлялися до цих злиднів та мовчки заламували руки, не вагаючись нарікати, й штовхали один одного ліктями, показуючи очима то на порожню піч, то на криву лаву, то на дірявого кошика, де, мабуть, містилися всі Скробкові припаси.

Довгі носи гномів ніби ще подовшали, вуса сумно звисли вниз, зморшки поглибшали. Вони зневажливо надимали губи й здушено шепотіли щось крізь гострі, зціплені зуби.

Один лише Петрик, як завжди радий і веселий, вистрибував по хаті й заглядав до всіх кутків, безтурботно сміючись та потираючи руки.

— От палац! От панські покої! — гукав він. — Хіба ж нам погано тут буде?! Ще й як добре! Королівська оселя! Гляньте, крізь дах світить ранкова зоря! Гляньте, гляньте, як вона розсипає по хаті троянди! Скільки троянд, золотих і рум'яних! Гляньте! Під сволоком ластівчине гніздо! Чуєте — пташки попрокидалися од світла й щебечуть! Чуєте? Вся стеля співає! Аж тріпоче пташиним пір'ячком! Гляньте, гляньте, який куц бузку заглядає в хату крізь розбите віконце! Ну ж і пахощі! Ну ж і свіжість! Які чудові кетяги бузкових квітів! А на куці повно діамантів; на кожному листочку — діамант! У кожному діамантові — райдуга! Не кажіть мені, що це роса! Ні, ні! Це самоцвіти! Слухайте! Соловейко на куці співає ранкову молитву!

В кутку, на оберемку соломи, спало двоє хлоп'ят. Біляві голівки ховалися в золотій соломі, з розстебнутих полотняних сорочок світили худі, засмагли груди.

Мабуть, весняна ніч дихала на них холодком, бо вони тісно притулилися одне до одного, обнялися рученятами.

— Ой господи! — гукнув Петрик. — А от і королевичі!

Інші краснолюдки підійшли, глянули й собі. Якесь ніжне зворушення почало розгляджувати зморшки на чолах, на обличчях.

Залунав спершу тихий, потім дедалі голосніший шепіт:

— Бідолашечки!

— Убоженятка!

— От яка їхня доля!

— Сирітоньки!

Тут король Блистек схилив над голівками хлоп'ят свого скіпетра й промовив:

— Ростіть здорові в своїй бідній хатині! Ростіть у затінку бузкових кущів та в затінку липи, під ластівчине щебетання, в сяйві світанку! Ростіть здорові!

І торкнув золотим скіпетром біляві дитячі голівки.

Тут зайшов до хати Скробек, який уже встиг упорати свою шкапину в малій, тісній стайні.

Увійшов, нахиливши голову в низеньких дверях, і, проказавши з порога: «Здорові були в хаті!» — жбурнув шапку на стіл.

Його відразу оточили краснолюдки й почали зацікавлено розпитувати:

— Чиї це діти?

— Та не чії ж... Мої! — відповів Скробек. — Було ще більше малечі, та пішла зо світу, коли вмерла їхня мати. Тільки цих двійко й залишилося в хаті.

— Хай ростуть здорові! — ще раз повторив король Блистек. І махнув своїй дружині, щоб несла скарби з воза під запічок.

Краснолюдки так і метнулися — хутенько почали зносити свої скриньки й шкатулки під піч та ховати їх в мишачі нори — й поралися так тихенько, що навіть сірий кіт, який спав коло печі, не прокинувся.

Скробек дивився на це байдужими очима. Увечері він розгледів, що то за скарби були на возі: в скриньках — самі камінці та сміття! Де ділися блиск і сяйво, вогні й райдужні переливи, що так засліпили його вночі? Перед ним був лише сірий пил та дрібна рінь, а замість зливків золота й срібла — бадилля бур'яну й очеретини.

Коли краснолюдки, позносивши все, що було на возі, зникли в мишачих норах і почали в темряві дошукуватись, як вийти звідти на білий світ, Скробек стужнув пужалном об земляну долівку й гукнув:

— Гей, Кубо, Войтку! Ану вставайте мені зараз, бовдури! Хіба не бачите, що батько приїхав?

Хлоп'ята заворушилися в соломі й почали протирати очі, сонно шепочучи:

— Татусю! А що ви нам привезли з ярмарку?

Та Скробек був такий лихий, що йому було не до розмов.

— Ціпка доброго привіз! — кинув гостро.

Кубусь підвівся й сів на соломі.

— Татусю, а я короля бачив!

— Короля? — перепитав Скробек. — Це тобі приснилося!

Він не хотів, аби діти знали про краснолюдків, бо ще ненароком перекажуть сусідам.

Але хлопець наполягав на своєму:

— Ой, ні! Не снилося мені, татусю... Я насправді короля бачив! У золотій короні, в королівській одежі. Борода в нього до пояса й така золота паличка в руках, що сяє, мов сонце. Ішов і сіяв золото по дорозі.

Хлопець почав бити себе в груди й присягатися, що йому таки не снилося, але Скробек перепинив його, гнівно тупнувши ногою:

— Ось я тобі дам короля, лежню! Қийок тобі насниться! Ану вставайте мені обидва та зараз біжіть по хмиз, бо його вже обмаль! Зрозуміли?

— Зрозуміли! — відповіли Войтусь та Кубусь і, вставши з соломи, вмилися водою з цеберка, підперезали сорочки мотузком, стали на коліна, прочитали молитву й, поклавши за пазуху кілька вчорашніх холодних картоплин, налагодилися йти.

Аж тут Скробек скинув з себе ременя, підняв угору й спитав:

— Бачите, що в мене в руці?

— Авжеж, бачимо! — боязко відповіли хлопці.

— Що ж воно таке?

— Та... ремінь...

— Нащо він?

— Та... нас бити...

— А боляче він б'ється?

— Ой, боляче, татусю, боляче!

І ну терти очі кулачками та, жалібно кривлячись, обіймати батькові коліна!

Але Скробек опустив руку з ременем і мовив:

— Отож, запам'ятайте обидва, що я вам скажу! Як хто хоч словечко писне про того короля, я йому такої прочуханки дам ременем, що аж на небі буде чутно! Розумієте?

— Ой, розуміємо, татусю, розуміємо! — з плачем приказували хлопці, ще міцніше обнімаючи батькові коліна.— Ой, не скажемо й словечка! Тільки ж не бийте нас, не бийте, таточку, золотий, дорогенький!

— Та добре вже! — буркнув батько й жбурнув ременя на лаву.— А зараз — гайда по хмиз!

Хлоп'ята, втуливши голови в плечі, нищечком вимкнулися за двері.

Та коли вони вже були за ворітьми, Кубусь, завбачливо оглянувшись на хату, штурхнув брата в бік:

— А я таки бачив короля! Що бачив, те бачив!

III

Ніде, мабуть, не було в світі такого чудового, затишного куточка, як той, що його король Блистек обрав собі на літню садибу, обійшовши підземними норами навколо Скробкової халупки.

Схований в зеленому присмерку під величезним лопухом, котрий буяв тут майже як ліс, цей повний свіжості, чарівний куточок лежав поміж занедбаним вишневим садом, що саме зараз стояв у цвіту, та блакитним потічком, що звивався в низині на луках.

До саду з одного боку приткнулася вбога Скробкова хатина, а з другого — клаптик поля, на якому буйно кущився золотий коров'як та петрові батоги й так рясно росла мітлиця, що вся ця нивка, яка з давніх-давен лежала облогом, здавалася здалека срібною й золотою.

На вузькій межі між нивкою та вільшняком де-не-де росли кущі глоду, вкритого ніжним рожевим цвітом. Скільки солов'їв співало в кущах кожної ночі, скільки їх одгукувалось з вільшняка — цього, мабуть, не злічити б нікому. Соловейків намагалися перекричати жаби, яких була тут сила-силенна, а їм вторували водяні курочки й чирята, що гніздували в очеретах та в осоці,— але подужати соловейків не могли. Отак вони хором і виспівували своє — жаби, водяні птахи та соловейки.

Нікому не заважало, що Скробкова халупка близьенько. Хто не знав — міг її обминути й навіть не побачити — так щільно вкривало її гілля плакучих верб та височезні бур'яни, так глибоко запала вона в землю.

Лише смужка диму, здіймаючись крізь зелені хаші в небо, коли Скробек опівдні варив собі та дітям картоплю в печі, свідчила, що тут живуть люди. Навіть пес не гавкав у дворі, бо не було його чим годувати, не було чого й стерегти.

До такої халупи й злодій не загляне, а подорожній її обмине.

Краснолюдки, хоч і нарікали спершу на злидні, а проте хутко звикли до нової садиби.

Цей добрий, веселий народець понад усе любить волю й неохоче живе там, де волі немає. Тут, у квітучому, зеленому куточку, ніхто не перешкоджав, ніхто не стежив і не полохав їх, отож вони хутко звикли до цієї місцини, як до свого рідного Кришталевого Гроту, й називали її поміж себе Солов'їною Долиною.

Щоправда, спершу було нелегко. Гноми не лише тяжко працювали, а й голодували. Насамперед треба було опорядити оселю для старого короля — він, ясна річ, не міг спати десь під лопушиною, як його власні підданці. Краснолюдки дуже хвилювалися й стурбовано хитали головами, вздовж і впоперек виміряючи невеличку долинку.

Аби краще бачити, невсидючий Петрик видряпався на товстелезну вербу. І тут побачив — її стовбур геть спорохнів усередині.

Петрикові миттю спало на думку, що тут, якби трохи попрацювати, можна опорядити чудові покої для короля.

Краснолюдки зразу взялися до роботи: одні вимітали та вишкрябували порошок зсередини, інші приносили все потрібне для краси та вигод, і ще того вечора король Блистек оселився в гарному покої, де було не лише гарно, а й м'яко та затишно.

Весь покій, мов оксамитом, був устелений зеленим та коричневим мохом: на стінах мигтіли завіси з блискучого, мов райдуга, мереживного павутиння; біля входу — запона, сплетена із сріблястої мітлиці; польові квіти й зілля сповнювали цю королівську резиденцію свіжими пахощами.

Старий король скинув з себе корону, щоб голова трохи відпочила, повісив її на сучок, а скіпетра поставив у кутку. Тут величезний діамант сипнув такі блиски, наче в спорохнілому стовбурі зійшло друге сонце.

Але в старого короля були страшенно змучені очі — стільки вже років він дивився на світ, на все, що діялося в ньому! Тож він наказав заслонити діамант вільшаним листочком, крізь який ледве сіялося світло, схоже на місячне сяйво. І тоді сивий король став спочивати, лагідно міркуючи про довгі роки свого життя, коли він робив людям добро та нагромаджував у землі скарби, старанно ховаючи їх, аби не прислужилися злу, не трапили до рук лихому.

А тим часом королівські слуги отаборилися поміж корінням старої верби, кожної хвилини чекаючи, що їх покличе король. Гноми й собі влаштували затишну оселю, де й від дощу сховаєшся, й від сонця, а ввечері кожен міг дивитися на ясні зорі, бо краснолюдки їх люблять понад усе.

А от з харчами було гірше... День чи два було навіть так скрутно, що Кружалко, який не звик терпіти злигодні, лив сльози без упину. Але згодом усе владналося.

Роздивившись, краснолюдки побачили, що в цій долині, з вигляду такої занедбаній і спустілій, є неабиякі запаси харчів.

У вільшняку, приміром, росли жовті весняні гриби-лисички,

достигали суниці, червоніла ожина; в старому, занедбаному садку капотів з вишень прозорий клей; на мітлиці можна було знайти смачні зернятка; ще більше постачав їх водяний кріп; молоді листочки конюшини правили за чудову салату, а корінці багатьох рослин, коли їх гарненько обшкрябати, були на смак точнісінько мов спаржа. Отож краснолюдки мали тепер досхочу доброї їжі — і кожен з них пройшов би хтозна-яку далеку дорогу, аби тільки принести щось смачненьке старому королеві.

Найбільш з усіх старався Петрик. То відшукає десь пташине яечко, то спіймає горобеня з крикливого табунця, що його повисиджували горобчики на старій тополі, то витягне очеретинкою кілька крапель меду з осинового кубла, — і все те несе королю Блисткові.

Спершу краснолюдки розпалювали вогонь на камінці, але його частенько гасили роси й зливи. Не довго думаючи, Петрик захопив велику порожню черепашку, яку чомусь покинув господар-равлик, спорудив над нею димар з глини й піску, приладнав дверцята — і така вийшла кухня, що кращої годі й знайти.

А як у печі горить, то гості не забаряться — так воно сталося й тут.

З давніх-давен над потічком, під розложистим лопухом, жила жаб'яча родина, до якої належав Полупанок.

Був це жабич зарозумілий, ледачий і надміру честолюбний.

Мені дуже прикро, що я про цього Полупанка нічого доброго сказати не можу, але, на жаль, бачу його в думці саме таким, який він був насправді: хвалькуватим та надутим, немов пухир.

На всьому березі не було жаби, котра б так надимала горлянку й так голосно верещала про себе, як наш Полупанок. Цілісінькими днями він нічого не робив, тільки, вигріваючись на сонці, оповідав кожному — чи хотів той слухати, чи не хотів — якого він, Полупанок, пишного роду, який у нього чудовий голос та музичний хист.

Жалюгідний хвалько! Кумкання його частенько чути було аж у другому селі.

Отож Полупанок утоптав стежку до краснолюдків; плів їм про себе різні небилиці, підлещувався, а сам тільки й винюхував, звідки несуть страви. Часом він брав з собою скрипку, пригравав старому королеві до вечері, щоб тому було веселіше їсти.

Після цього починалися різні розваги. Тепер краснолюдки раз у раз запрошували до себе жабича, який пнувся так, наче був не полупанок, а пан на всю губу.

Хмарою здіймався дим з кухні, що її так майстерно опорядив Петрик; їжі й питва було досхочу, а смачні пахощі линули так далеко, що сірий кіт, який спав коло печі, щулив вуха й нюхав крізь сон, а голодні Войтусь і Кубусь, притулившись один до одного, питалися наввипередки:

— Що це так смачно пахне?

Концерт маестро Сарабанди

I

А старий король одне думав-гадав, як йому нагородити Скробка за його гостинність.

Краснолюдки неохоче роздаровують золото, срібло й самоцвіти, віддані їм на схов, але залюбки допомагають людям у праці, бо вважають: праця — це найпочесніше з усього, що існує на землі.

Але як його допомогти бідолашному Скробкові в праці, коли в його господарстві нема до чого й рук прикласти — такі злидні!

Самого Скробка бере розпач, як він прийде додому й гляне, що діється в хаті. По кутках купами громадиться сміття; із стелі звисає брудне павутиння; піч не підмазана; на долівці повно попелу; лави й стіл немиті, стіни обдерті. Пустка чорна — не хата.

— Ой, ні! Це лихо вже не на мою силу! — казав сам собі Скробек. — Хоч би я все поприбирав тут — що воно мені допоможе? І так погано, і так недобре. Краще, мабуть, запалити люльку!

І він запалював люльку або кидався на брудну постіль й засинав.

Серце в Скробка зовсім не було лихе: просто коли його придушили злидні, він впав у розпач і зневірився у всьому. Отой клаптик поля, що лежав облогом, оте урочище могло — якби докласти до нього праці — прогодувати дітей і самого Скробка. Але воно так заросло бур'янами, стільки було на ньому корчів, пеньків, каміння та ям, що Скробек ніяк не зважувався взятися до нього.

— Еге,— казав він сам собі,— якби мені хоч смужку землі на картоплю — я б із неї куди краще прохарчувався, аніж з того урочища! Адже там корінь на корені, камінь на камені! Я хоч би й руки до ліктів спрацював — нічого не вдію! Це поле обкопати б треба, воду спустити, пеньки повикорчовувати, каміння повикопувати та повивозити, куці повирубувати, а вже тоді братися за плуга! А що я? Є в мене хоч сокира пуня? Є лопата? Є плуг чи борона?

Чи, може, сила є на таку працю з тієї картоплі, яку їм без сала та олії, а частенько й без солі? Гей, гей! Нема в мене сили! Ні, немає!

І запрягав у воза свою шкапу та їхав до містечка, аби заробити хоч на прожиток.

Але нікчемний то був заробіток!

Як з'їсть Скробек краєць хліба й купить трохи вівса коняці, заплатить за проїзд у містечко та ще, бува, й до корчми зайде,— вже іде додому з порожнім мішком.

Лише коли-не-коли перепадало щось дітям із тих його заробітків.

Але король Блистек знав, що в Скробка тільки й хазяйства, що його сухоребра шкапа. Отож він звелів своїм краснолюдкам гарненько чистити її шкрябачкою вночі, обмивати росою, мастити копита комариним салом, заплітати і розчісувати гриву; звелів також носити найсоковитішу траву коняці в ясла, рвати їй на обніжках смачну конюшину, напувати джерельною водою, підстелювати мох та суху хвою, відганяти від неї мух та гедзів, а ще навчати її потай гарної ходи.

Люди, що раніше бачили Скробкову шкапу, дивом дивувалися.

— Мабуть, Петре, ви обміняли свою коняку на іншу, ще й доплатили грубі гроші? — раз у раз питалися в нього.

Але Скробек тільки всміхався, бо ще від діда-прадіда чув, що там, де живуть поблизу краснолюдки, — кінь у стайні, мов грудочка: хлюпнеш на нього водою — збіжить і шерсть не замочить, такий ситий!

І візок Скробків теж став як новісінський. Раз у раз темними ночами на Скробковім подвір'ї було ясно й гамірно. Тут Голубинчик колеса мие, там Солом'яник коробка в возі лагодить; Кружалко осі мастить-шмарує, а Маслючок, розпаливши вогнище, на власному ковадлі кує нову люшню.

Так працюють, так майструють, що хоч би й у панський маєток таких майстрів.

Тим часом, як королівська дружина без угаву поралася ночами, старий король Блистек сам ходив уранці до соснового бору — пильнувати Скробкових хлоп'ят, поки вони збиратимуть хмиз.

Бір стояв темний, глухий, тільки вітер стиха шумів десь угорі, шарпав чорні сосни, вимовляючи незрозумілі слова.

Зненацька стежкою в присмерк і холод вбігали, наче два сонячні промінчики, Кубусь і Войтусь, із скуйовдженими білявими чубчиками, босі, в полотняних сорочках, підперезаних мотузочком.

В хащах розлягався веселий дитячий гамір, дзвінкий сміх, і темний бір змовкав, слухав. Над білявими голівками здіймалося потужне склепіння сосен, до них хилилося віття старезних дубів, їм щось шепотіло тремтливе листя беріз — і з краю в край, в найдальшій гущавині чути було тихий шерех: «Діти! Діти! Діти!»

Та навіть цей шепіт страхав дітей. Кубусь і Войтусь у похмурому лісовому присмерку змовкали, немов пташенята, внесені до темної хати.

Але дивна річ! Ще недавно вони добре, було, набігаються, доки знайдуть гіллячку хмизу, а зараз ледве кинуть оком —

вже й бачать суху гілочку — не малу, не велику, саме таку, як їм треба, наче щойно скинуту вітром.

А смолиста яка! Живиця так і просвічує крізь кору, мов бурштин! Оце палахкотітиме вогонь у печі, якщо накидати таких гіллячок!

Радіють діти, розкладають посторонку на стежині й зв'язують хмиз. Так хутко, так гарно йде сьогодні робота!

І знову диво! Торішній горішок лежить у сухому листі на стежині. Може, вітер приніс його з ліщини? Чи, може, загубила білка, скачучи по деревах?

Хлопці розбили горішок на камені, поділилися білим, солодким зернятком... Коли бачать — на стежці ще лежать два... три... ціла купа горішків. Та всі — як один! Радіють хлопці чимраз дужче. Кубусь шугнув убік, геть зовсім заховався в зелені, мов зайчатко, тільки тоненький голосок чути:

— Ой, дана, дана! Ой, дана, дана, ой, дана, дана...

І раптом як скрикне:

— Ой, рятуйте!

Кинувся Войтусь до нього — бачить, братові губи тремтять, з перестрашу й слова не вимовить.

— Ти чого кричав? — питається Кубусь.

— Король! Король був отут зараз! У золотій короні! За кущиком стояв, весь у червоному, неначе вогонь палахкотів.

— Де ж він, де стояв? — допитується Войтусь.

— Ось тут... тут, — показує пальцем брат.

І раптом як скрикне знов:

— Ягоди!

Дивляться обидва: правда! Червоніють ягоди, наче їх хто насіяв!

— Ну ж і диво! У цьому бору ягід зроду не бувало, а зараз дивіться скільки!

Ласують хлопці, про свій переляк і забули: таких чудових, рум'яних, солодких ягідок не куштували, відколи живуть на світі!

Підживилися, почали зв'язувати оберемки: вже час вертатися додому!

Раніш, було, стогнуть та кречуть обидва: важко завдати оберемок на спину, важко тягти його з хаші. А зараз — дивіться! — полегшали оберемки, наче половина тягара зникла.

— Може, хмизу сьогодні мало, — питається Войтусь, — що нам так легко йти?

— А може, то ми після горішків та ягід отак зміцніли? — сміється Кубусь.

Помовчав хвилину й смикнув брата:

— Войтусю!

— Га?

— Не кажи вдома, що я короля бачив, бо татко знов ременя візьмуть...

— А нащо мені казати!..

Отак вони поверталися додому.

Зустрівши їх дорогою, сільські молодичі аж зупинялися й довго дивилися вслід:

— Скробкові хлопці чи не Скробкові? Чого це вони так змінилися? Підросли, вилюдніли, мовби й не вони...

— Дивувати немає чого. Може, мати їхня нещаслива на тому світі впросилася, приходять ночами, сиріт своїх доглядає.

— Мабуть, що так...

— Атож...

І, хитаючи головами, йшли далі.

Ніхто не знав, що це король краснолюдків так піклується про сиріт, аби віддячити батькові за гостинність.

Та старому королеві все здавалося, що його подяка мала, зовсім нікчемна... Таке в нього було вдячне серце.

І тоді він став думати-гадати, як би його прихилити Скробка до роботи на занедбаному полі. Оце була б допомога!

Одного вечора Скробек повертався додому, саме коли ясно світив місяць. Глянув — а все урочище стоїть у срібному сяї, ві, достоту так, наче воно вкрите достиглим житом. І тихий вітер хилить колосся додолу... Скробкові аж в очах замиготіло від цього чародійного дива; він кинув віжки шкапі на шию й побіг на поле, не вірячи власним очам, а проте на хви-

лину піддавшись омані, що, може ж, таки й справді посіяв жито, а це вже дочекався раннього врожаю. Та, прибігши, побачив: то лише сріблиста мітлиця виблискує в місячному промінні.

Похилив голову Скробек, постояв трохи, подумав, тяжко зітхнув і повернув до свого воза.

Та поле, неначе вкрите достиглим житом, стояло перед очима. І вночі снилося.

Незабаром після того пішов Скробек до лісу, бо в нього зламався дишель на возі й треба було зрубати осіку на новий. Зненацька в очі сяйнув золотий блиск. Глянув — усе його поле мигтить щирим золотом, геть-чисто достигла пшениця вгинається під вагою колосків, просить серпа.

Здивувався Скробек, став, дивиться, навіть мурашки сипнули йому по спині. Рятуйте! Та це ж таки справжнісінька пшениця!

Підбіг ближче, глянув — а то ранкове сонце отак розмалювало переліг золотом.

Знов постояв Скробек, подумав, заломив руки, аж кістки захрумтіли, й, зітхаючи, повернувся додому.

Та поле, що мигтіло золотом пшеничного колосся, вже не тільки снилося йому: де б не сів, де б не став — воно йому марилося і не йшло з думки.

— А що? — казав сам собі Скробек. — А може б, і там пшениця родила? Хто його знає? Може б, і родила? Земля там має бути добренна: відпочила за стільки років! З діда-прадіда ніхто не сів і не жав... Переліг, одне слово... Але хто ж його знає...

Отак думав бідний Скробек і цілими годинами блукав навколо поля, міркуючи, якої б праці треба докласти, щоби міг він зорати й засіяти оце дике урочище.

— Тяжко, ой, тяжко! — проказував він півголосом, дивлячись на здоровезні корчі, на дикі кущі, на чіпкі коренища та каміння, яке від власної ваги глибоко повгрузало в землю.

— Ой, тяжко, тяжко! — зітхав Скробек і йшов до хати.

Та ледве ступивши кілька кроків, відчував, що його з

нестримною силою тягне назад, і знову вертався й знов, дивлячись на дикі зарості, зітхав і хитав головою, шепочучи:

— Тяжко, тяжко! Не на мої сили!

Так минуло кілька тижнів, і він аж висох та зчорнів од цієї війни, яку провадив з власними думками, бо його щось водночас і вабило, й відштовхувало геть від занедбаної ниви.

Часом Скробек перемагав сам себе й по три, по чотири дні не ходив на поле. Але тоді його брало за серце так, наче він покинув напризволяще власну худобу.

Ще яскравіше зринав тоді перед очима срібний житній лан і золотий пшеничний. Він майже чув, як шелестить колосся.

— Тьху! — спльовував. — Зурочено мене, чи що? — і мерщій брався до іншої роботи.

Саме тоді по той бік лісу, над річкою, неподалік од битого шляху, працював тартак.

Туди треба було звозити силу-силенну дерева, що з нього різали довгі й широкі колоди та дошки. Скробек охоче брався до цього і завдяки своїй добрій коняці мав непоганий заробіток. Вже й до глечика, схованого на горищі в соломі, зміг покласти трохи грошенят.

Але ці гроші не дуже тішили його... От коли б він їх заробив, продавши зерно з власного поля!

А тут хто заробив? Він та шкапа.

Ану ж хто захворіє з них обох: що тоді? І йому не вік жити в світі... а кінь ще менше живе, ніж людина.

Що після них обох залишиться дітям? Самі злидні! От якби мати оброблене поле! Тоді було б що залишити дітям у спадок!

Щоразу, вертаючись увечері з тяжкої роботи в лісі, йшов Скробек до свого урочища, ставав і дивився.

Старий король аж руки потирив з радощів, бо це ж він золотим сонячним сяйвом та сріблястим місячним блиском причарував Скробкове серце до цієї покинутої землі.

Одного ясного дня примандрував до Солов'їної Долини славлений музикант Сарабанда. Оцей уже грав на диво! Ніхто в усій околиці не міг з ним зрівнятися.

Годі було думати про це Шулимові, який щонеділі грав у корчмі на контрабасі, годі було думати й Франкові, котрий завжди ходив на весілля із своєю скрипкою. Хіба, може, вівчар Ясек, що мав вербову сопілку й виспівував на ній цілими днями,— може, тільки оцей вівчарик міг трохи рівнятися із Сарабандою. Та й то не в усьому.

Нехай нікого не дивує, що маестро Сарабанда — це звичайнісінький польовий цвіркун.

На це ніколи не зважатиме той, хто має розум і в усьому дошукується смислу й правди. А правдою було те, що Сарабанда грав напрочуд гарно й так дзвінко, так зворушливо, що його чути було геть скрізь — не тільки в усьому полі, але й у кожному серці.

А гарна музика, влучивши в серце, співає в ньому своїми власними словами... Так було й тут.

Приміром, коли Шулим грав у корчмі на контрабасі — аж за милю чути було, як хтось вигукує басом:

Пий, хлопче,
 Пий, хлопче!
 Йде смерть,
 Всіх топче.
 Йде смерть,
 Так важко.
 Ще випий:
 Ось пляшка!..

А коли Франек грав на скрипці, простуючи селом на весілля, й товариш допомагав йому, калатаючи в бубон, добре чути було, як у скрипці хтось сміється-заливається на всю горлянку, сам собі приспівуючи:

Ой я скрипці на гостинці
Кину, кину два червінці!
Кину й таляр на цимбали,
Аби ж тільки добре грали!
Гу-га!
Ой ти, праце, наша праце!
Чом тебе усі бояться?!
Не боїться дід вусатий,
Бо не здужа танцювати!
Гу-га!

І старі й молоді кидали роботу, бігли слухати, як грає скрипка, а хто не міг танцювати — хоч з-за рогу глянути на весілля.

І вже не було кому працювати на селі, стояла робота облогом, чекаючи на людські руки, і день, і другий, і третій... Час минав та минав, забираючи з собою хліб з кожної хати.

А коли Ясек-вівчарик грав на сопілці — людям ставало сумно й тяжко, наче хтось плакав і нарікав на свою долю. Сопілка наче вимовляла:

Ой доле ж моя, доле!
Не родить хліба поле.
А вітер віє, віє,
Бур'ян у полі сіє.
Піду, мабуть, із хати:
Не буду хліба жати.
Засплю на сонці горе
Й подамся геть за море!..

Коли сопілка отаке вигравала, людям мимоволі падали руки, плуг здавався надміру важким, земля — грудкуватою й твердою, тупа коса не брала соломи, і все тіло наливалось такою втомою, наче людина працювала хтозна-відколи.

Не так грав маестро Сарабанда. Він сидів близенько до землі, знав усю її красу, добрість та силу — і тільки про неї

міг співати й грати. І вранці, і ввечері — повсякчас він співав про луки й поля, про ліси й потоки, і спів його сягав просто в серце.

Одного вечора сидів Скробек на порозі своєї мазанки — й раптом замислився, засумував... і такий узяв його жаль, така любов до цієї бідної хатинки, яку успадкував він од батька й діда!

А сонце вже сідало за обрій.

Малі краснолюдки повиходили із свого закутка й задивилися на золоте сонячне коло, на червоні призахідні заграви, на бузкове прозоре повітря.

Аж тут Сарабанда, й собі задивившись на захід, сів на пагорку, заграви і заспівав.

Чує Скробек — щось бринить у повітрі, наче срібні гусельця, й у цьому співі чути слова, такі тихі, наче саме серце нашіптує їх у груди...

Здивувався Скробек, слухає, а голос набирає сили, пливе далі й далі, і вже гримнула пісня на всі поля й ліси, обняла річки, луки й потоки, зашуміла листям польових груш і лісових дубів, забриніла стеблинами лугових трав та безкраїм співом вечірньої тиші. І така гримнула могутня пісня, наче вона вихопилася з мільйонів грудей просто в небо, наче мільйони серць бились й калатали в ній.

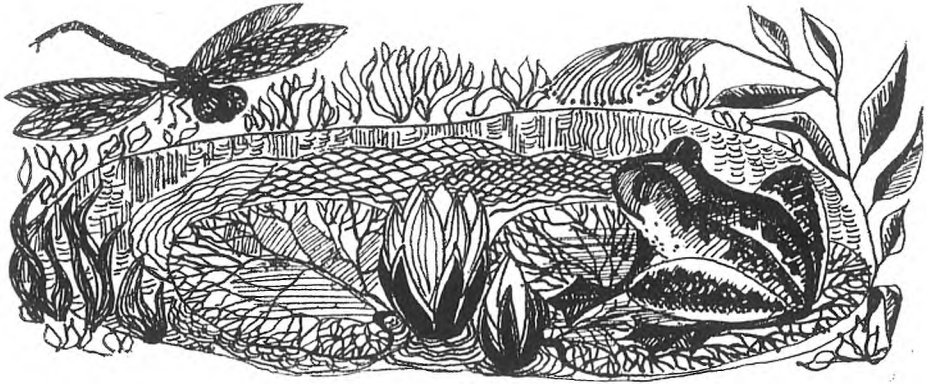
Ой земле, ти матінко рідна!
В тобі є і золото й срібло.
Якби тобі щастя та долі —
Шуміла б колоссям у полі.
Ой земле, ти матінко рідна!
Ти людям, як сонце, потрібна!
Ти їм віддаєш свої сили,
Квітки воскрешаєш з могили.
Не мала ти доброго друга,
Не бачила зёрна і плуга...
Родила б ти жито й пшеницю,
А родиш паслін та мітлицю...

Скробек сидів і слухав цю пісню... І раптом відчув таку силу, якої не мав зроду. І знов такий гарячий жаль прокинувся в ньому, така любов до свого клаптика землі, що й сказати не можна.

Наче сто рук зросло в нього, і всі просилися корчувати, орати, робити найважчу працю.

Він устав з порога й глянув на світ проникливим, пильним поглядом, простяг руки, стиснув кулаки й шепнув:

— Гей, земле, земле! Гей, праце, праце! Ще я з вами позмагаюся! Або ви мене подужаєте, або я вас!..

Голубинчик та його учень

I

Хто вже хто, а Полупанок ніяк не міг стерпіти, що Сарабанда має такий успіх. Жабич і завжди був зелений, а тут позеленів із задрощів удвічі дужче.

— Що ж це таке? — козирився він. — Якийсь приبلуда, якийсь мандрівний цвіркун буде задирати носа в країні, де всі оплески належать мені одному?! Відколи це всякий волоцюга має право туманити слухачів отим жалюгідним цвірінчанням, псувати їм смак до моєї чудової музики?! Це просто-таки обурливо!

— Пане! — вдався він раптом до Голубинчика, який мовчки слухав його нарікання. — Змилуйся, добудь мені ноти, за якими грає Сарабанда! Ось побачиш: я його пережену, я його подолаю! Вивчу цієї його пісні — і весь світ побачить, що за нікчема отой Сарабанда та який талановитий я, жабич Полупанок! Змилуйся, любий пане! Допоможи мені, коли твоя ласка!

Голубинчик охоче допомагав усім; отож він миттю помчав навздогін за цвіркуном, який прямував полем із своєю

чудодійною скрипкою, і, захопивши Сарабанду за поли коричневого плаща, почав благувати, щоб той дав йому ноти своєї чудової пісні.

— Є в нас напрочуд обдарований жаби́ч,— казав Голубинчик,— і ми дуже б хотіли зробити з нього придворного співака його королівської величності, нашого найяснішого короля. Його величність король Блисток на схилі віку частенько сумує й тужить — і такий чарівний співак міг би розважити його в хвилини журби.

— Ну, звичайно, позичу вам свою пісню з великою охотою! — відповів Сарабанда.— Ось ноти, беріть, будь ласка. Але моя пісня не вся в цих нотах. Все, чого тут бракує, треба співати просто з серця. Слово честі: це зовсім не важко! Досить лиш глянути на проміння призахідного сонця, відчуті пахощі полів і лук, послухати величну музику лісової тиші... Це легко, дуже легко! Ось ноти! Будь ласка, будь ласка!

І вславлений музика пішов далі швидкою ходою... А Голубинчик стояв з нотами в руці, дивом дивуючись, що цей талановитий маестро — такий простий і прислужливий, такий несміливий і неговіркий, ба навіть трохи незграбний.

«Ну! — подумав Голубинчик.— Полупанок таки правду каже! Коли цей сірячок грає так чудово, то що вже казати про нашого жаби́ча, в якого й зріст, і постава, і вся поведінка геть інші!»

І він хутко подався з нотами до Солов'їної Долини, де на нього чекав Полупанок.

Вже травень доходив кінця й у полях стояла спека, коли наш зелений співак розпочав свої концерти.

Він обрав собі місце в затінку під величезним грибом, понад самим берегом струмка, і тут, сидячи, наче під парасолькою, щодня вправлявся в співах. Але щоразу збивався, й Голубинчик, задихаючись од спеки та обливаючись потом, мусив вистукувати йому такт паличкою, виламанною з очеретини.

Що то був за вереск, що за фальшиві дикі ноти, що за пронизливе кумкання — навіть сказати не можна!

Жаби́ч репетував, мов божевільний, Голубинчик гатив

своєю очеретиною так, наче три молодіці гуртом ляскали в струмку по сорочках праниками, а жуки, мухи, комарі, навіть горобці з писком, із дзижчанням, з цвірінчанням тікали геть далі від того гриба, що під ним співав Полупанок.

Проте не всі могли тікати.

Край берега, в затоці, росли білі водяні купава — вони аж ніяк не могли залишити свій холодний блакитний дім.

Але вони теж не могли стерпіти цього несамовитого вереску й вихиляли з води свої білі келихи, жалібно благаючи хоч хвилини тиші, хоч миті спокою.

— Пробачте, шановні панове! — казали вони ніжними чарівливими голосами. — Але відколи ви присвятили себе музиці — ми живемо тут у повсякчасній тривозі, в неспокої, достоту як на млині.

Ми не хочемо завдавати вам найменшої прикрості, але ж нам тепер незмога шепотітися з ранковою зорею або слухати, як видзвонюють надвечір конвалії в гаю. Все наше життя поламалося! Ви, панове, мабуть, знаєте, що ми тчемо на кроснах срібні нитки для наших дітей — молоденьких пуп'янків, захованих у зелених листках.

Але ж навіть нитки на кроснах рвуться від галасу, що його ви, панове, зчиняєте перед самісінькою нашою оселею!

Ми вже спробували навіть були пірнути глибше в воду, щоб мати хоч трохи тиші й спокою, але ніяк не можемо жити без сонця. Не ображайтеся, будь ласка, на нашу просьбу! Ми визнаємо талант цього ось пана в зеленому вбранні, так само як силу — дуже велику силу — того он пана в блакитній одежі! Але ми справді вже не витримуємо! Не витримуємо — та й край!

Тут вони уклонилися і скромно заховалися під великим круглим листям.

Та очерет і татариння були зовсім не такі чемні. Вони відразу закалатали своїм паліччям і замахали довгими гострими мечами.

— Хто це там отак верещить, — гукали вони, — наче з нього живцем деруть шкуру? Ану цить, клятий верещако! Не

бачиш хіба — нас отут стоїть ціле військо! Ану, братове, киями їх, киями! Ану, шаблями!

Гей, хлопці! Мерщій заграйте в золоті сопілки! Хай знає верещака, що таке справжня музика! Ану бийте, наші дзвінки литаври, грайте, сурми!

І враз очерет хилився з широким, лунким посвистом, дзвінко шелестіла осока, гостролисте татариння брязкотіло шаблями, а вітер, прилетівши до них, виспівував на золотій сопілці отаку пісню:

Ми лавою стали,
І нас не схитнуть!
Хто гасла не знає —
Заступимо путь.
Як блиснемо лезом,
Зеленим мечем!
Ану, зупинися,
Бо враз посічем!

Ця дивовижна, ніби циганська музика спершу бриніла тихо, потім гучнішала, стрясала береги, мов грім, а тоді знов тихшала, змовкала, розвіювалася в полі, наче її й не було...

Та охоплений заздрістю й пихою Полупанок не зважав ані на погрози войовничих очеретів, ані на покірні благання купав. Навпаки, що голосніш лунали погрози й благання, то дужче він галасував, намагаючись їх приглушити, аж поки горлянка йому надулася, мов туго напнутий пухир.

— Бійся бога, пане! — загукав зляканий Голубинчик. — Співай трохи легше, бо тебе зараз просто на очах розірве!

Тільки мовив це — тррах! — шкіра, напнута, мов на барабані, репнула, й Полупанок, як сидів, так і беркицьнув додолу, тільки раз кумкнувши з переляку.

II

Полудень був жаркий, задушливий. Косарі вже докошували луку. Довгий їхній ряд посувався рівно, як по шнурочку; однастайно згиналися спини в лляних сорочках, що виблиску-

вали на сонці, одностайно шурхали срібні коси в траві біля самої землі.

На межі під грушею стояли глиняні горщики, де жовтіла варена картопля та білів кисляк.

Діти, що принесли батькам обід, бавилися в загадки, посідавши купкою на горбочку — в блакитних спідничках, в червоних сорочках, здалека схожі на грядку червоних сокирок та маків.

Раптом дивляться — з-під гаю котиться, мов кулька, малесенький чоловічок і шуть просто до горщиків!

То був Кружалко — паж його величності короля Блистка. Він ледве зносив спеку й оце, взявши миску та ложку, чимчикував до косарів, сподіваючись попоїсти кисляку та хоч трохи прохолодитися.

Розгубилися діти, дивляться, а він іде собі до першого скраю горщика, набирає золотою ложечкою кисляк і насипає в золоту мисочку.

Вже насипав майже повну й саме збирав по краях вершки, коли над полем зненацька залунав хор пронизливих, тонесеньких голосочків:

— Наш музика загинув!

Кружалко впустив ложку й миску в траву і кинувся бігцем до гаю.

Тільки зараз побачили діти, що за плечима його метляється червоний каптур.

— Краснолюдок! Краснолюдок! — залементували всі одразу, мов сполохані горобці, і кинулися врозтіч, а золота мисочка й ложечка, що їх Кружалко жбурнув на траву, покотилися в куш глоду й там застрягли.

Неймовірний рейвах чинився в Солов'їній Долині, коли туди прибіг Кружалко.

Хто тільки міг, рятував Полупанка та слухав, чи він дихає. Одні трусили його, інші терли, ще інші палили під носом вороняче пір'я, а Петрик, бігаючи навколо з кухликом, поливав водою хворого разом з рятівниками.

Та ніщо не допомагало: Полупанок лежав і не ворухився.

Очі йому побіліли, лапи звисли, мрець та й годі! Хоч закопуй у землю!

Саме тоді йшла гаєм старенька бабуся й збирала зілля. Була вона суха-сухенька, мов гілочка хмизу, з обличчя темна, мов той грибок, що росте під пеньком, і така вже згорблена від старості, що й голови не могла від землі підвести.

Ідучи, бабуся стукала по землі кийком, що підпирав її немічне тіло, й, ледве побачивши якесь зілля, обзивалася до нього сухим, тихим голосом:

— Ой росичко ти, росичко! Тисяча листочків у тебе, на кожному листочку — роси краплинка: у кожній краплинці сонечко, воно тобі силу дає, ой, яку силу! Добра ти, як болять очі, добра й для старого, і для молодого! Йди в козубеньку!

Бабуся зривала пригорщу зілля й, тихо шепочучи, простувала далі.

Трохи згодом вона гомоніла знову:

— Ой ти, зілля, зілля гаряче, ти, очитку, молодий юначе! Згори в долину, з долини вгору ти ходиш, по сірих пісках бродиш; не пильнуєш доріжки, бо в тебе жовті ніжки. Хто йде — бачиш звідусіль; добрий ти на сухий біль — йди в козубеньку!

І знову зриває пригорщу зілля й дріботить далі, шепочучи:

— Ой материнко-цвіте! Помагаєш ти в смутку і в тузі, помагаєш в усякій недузі: коли в серці жалі та болі і коли кісточки кволі! Йди в козубеньку!

Йде бабуся далі, йде і співає:

...Почула мати — плаче сирітка,
З могили встала, мов біла квітка,
З могили встала, звелася зіллям —
Мачуха люта їде з весіллям...
Весілля їде, музика грає,
А сиротина сльози втирає.

Пролунав тихий шепітливий голос і змовк у гаю, а бабуся знов згорбилась і, зітхнувши, попленталася далі. І раптом зупинилась, махнула кийком:

— Коров'як — висока свічко! Ти на сонці грієш личко; сам на сонці золотієш і смагою листя криєш. Я тебе давати буду — на хрипóту, на застуду. Йди в козубеньку!

Нарвала квіточок з високої стеблини, відганяючи бджіл, які роєм бриніли над ними, й, шепочучи, пішла далі. Та зне-нацька зупинилася знову.

— Ти гіркий, полине срібний! Дуже ти мені потрібний! Без гіркоти ніяк жити — хто захворів, буде пити! Йди в козубеньку!

Потроху полин та коров'як вивели бабусю з гаю на уро-чище, на край луки, що її вже докошували косарі, на межу, де росли кущі глоду біля польової груші.

Бабуся почовгала до кущів, шепочучи:

— Ой ви, глоди, ви гіллясті! На поріг вас треба класти! Де гіллячка на порозі — там не бути злій тривозі! Ідїть до козубеньки!

З хвилину вона постояла, подивилася і вже хотіла була йти далі, коли раптом трапила кийком на якийсь корінець, що витикався з землі.

Очі бабусі заголубіли, обличчя раптом проясніло; вона хутко нахилилася й почала викопувати корінець, приказуючи:

— Дурноп'яне — людські очі! Варять тебе опівночі, від недуги та від млості, щоб зростались мертві кості! Йди до козубеньки!

Тягне бабуся коріння до себе, а земля — до себе!

І тут залунав над полем слабенький покрик.

— Що таке? — шепнула бабуся.— Невже дурноп'ян стогне, бо я його рву?

Пустила корінець, слухає: ні, наче людські голоси!..

Рушила бабуся на поклик швидкою ходою, кийком підпирається, шкутильгає щосили, аж засапалась.

А голоси чути ближче й ближче.

Визирнула бабуся з чагарів понад самим струмочком, бачить: юрба краснолюдків оточила жабу, що лежить на землі нежива. Усі заламують руки, стогнуть, плачуть:

— Наш музїка! Наш музїка!

Бабуся не здивувалась і не злякалася. Ще б пак: одвіку жила вона з усякими дивами запанібрата; що їй якісь там краснолюдки!

Бабуся закліпала збляклими очима, підійшла ближче й питається:

— А що там у вас таке?

Як не закричать краснолюдки:

— Ой, у нашого музіки горлянка репнула! Ой, рятуйте, бабусенько, нашого музіку!

Похитала бабуся головою, торкнула одну жаб'ячу лапу, торкнула другу: мрець та й годі! Тоді притулила старече вухо жабі до грудей, стала слухати.

І раптом осміхнулася... Ще ледь-ледь тріпотіло життя в бідолашному Полупанкові.

Підвела старенька голову та й каже:

— Ану, швидше скочте, діти, аж на той край світу, за моря, за гори, у неходжені простори... Де стара верба за тином, там стоїть моя хатина. Мчіть до мене одним духом золотую голку з вухом, ще й шовки-єдваби для цієї жаби.

Метнувся Петрик на одній нозі до Скробкової хатини і ну бламати ластівок:

Ластів'ята! Ластів'ята!
Несіть мене на крилятах
За чужі моря, за гори,
У неходжені простори,
Де стара верба за тином,
Де бабусина хатина!
Там знайду я одним духом
Золотую голку з вухом,
Ще й шовки-єдваби
Принесу для жаби!

І тут одна ластівка як зашебече: от зараз полетить!

Скочив на ноги Петрик — фррр! — тільки його й бачили! Помчав, як вітер.

А бабуся тим часом розпалила вогонь, поклала на нього гіллячки навхрест, варить зілля, мастить горло Полупанкові.

Краснолюдки допомагають їй, як можуть,— той хмиз носить, той мішком вогонь роздмухує, той горщика тримає. Сам король підводить Полупанкові голову. Ледве гляне на нього — так сльози і сиплються на землю.

Не минуло й десяти хвилин — залопотіли над долиною ластів'їні крила. Петрик хутенько скочив на землю і вже дякує ластівці, подає бабусі золоту голку й шовкову нитку.

Почепила бабуся на ніс окуляри, шовкову нитку в голку засилила й ну зашивати горлянку бідоласі-музйці!

Краснолюдки оточили її, повитягали носи, заглядають один одному через плече... А бабуся зашила все як слід, при-тулила стеблину дягелю хворому до носа й дмухнула тричі.

Тут Полупанок як чхне! Наче з гармати стрельнув!

Краснолюдки так і сипнули врозтіч з переляку, а Полупа-нок розплющив одне око й заплющив знову; розплющив друге й став помалу підводитись.

Нарешті підвівся, сів, озирнувся, шукаючи ноти, ухопив їх у лапи й роззявив рота для співу.

Але що це — голосу немає! Ще ширше роззявив пащу — хоч би писнув! Роззявив утретє — тільки ледве-ледве кумкнув.

Ой, нещасливий ти, Полупанку, нещасливий! Ніколи тобі не співати такої чудової пісні, як співає Сарабанда.

У королеви Татри

I

Три дні й три ночі мандрувала Марися до королеви Татри. Першого дня вели її поля й луки чудовим краєм, що широко розгортався навколо, весь у нивах, у травах, оповитий пахощами квітів. І цілісінький день шуміло колосся, шелестіли трави й шепотіли квіти:

— Сирітка... сирітка... сирітка...

І нива розхилялася перед нею, наче її розтинали дужі крила вітру, а Марися йшла в цей сріблястий ліс, голубіючи спідничкою, ніби польова волошка. Ішла, простягнувши рученята, й шепотіла:

— Веди мене, любе поле, веди мене до королеви Татри!

І поле вело.

Стелилися поперед неї росяні борозни, виблискували ранковими перлами, стелилися довгі межі, переткані польовими квітами; бігли м'які стежки, облямовані блакитними незабудками, а вгорі жайворонок, тріпочучи сірими крильцями, виспівував:

— Отак, отак іди, сирітко!

Польові груші схилялися до Марисі й питали, чи не хоче вона посидіти в холодочку; межові горбочки зупиняли її, щоб перепочила трохи під кущем квітучої ожини; чорний хрест, який стояв між трьома березами на роздоріжжі, простягав до неї свої рамена; і все, що бриніло й вигравало в полях — пташки, бджоли, комашня, цвіркуни,— всі виспівували на одній ноті:

Хоч важкі тобі дороги —
Йди, Марисю, без тривоги!

Глянеш з краю в край — скільки сягає око, серед ланів та лук біліють і чорніють низенькими хатами села; ревуть корови, іржуть коні на вкритих молодою травичкою пасовищах; мов грудки снігу, розсипалися по горбах овечки; далеко, лунко лунуть вигуки пастушків та переливи сопілок, а навкодо блакить... блакить... блакить...

Слідом за Марисею дріботить Підземок; каптурець його червоніє в зелені полів і лук, ніби пурпуровий мачок... Хизується гном, високо задирає бороду, бо йому здається, що то він веде сирітку... Але це було зовсім не так.

Шлях стелили сиротині
Сокирки й волошки сині,
І межа у білім цвіті,
Йй любий жайворон в блакиті...
Йй шумів на щастя колос,
Подавали трави голос,
Шепотів йй вітер швидко:
— Йди, сирітко!

А наступного дня увійшла Марися в холодний, похмурий світ, у зелений присмерк та глибоку тишу — в неозорій темний бір.

Оточили її крилаті, згорблені дуби з широко розрослим гіллям, укритим темною зеленню.

Оточили її сосни, чорні, нерухомі, з високими стовбурами,

що з них капотіла бурштинова золота живиця. З-поміж сосон забілили берези, шепочучи дрібним листям, засріблилися задумані граби, на яких висвистували дрозди, й кушувата калина в низеньких видолінках.

А Марися йшла собі та йшла, лякаючись глибокої тиші, й щоразу шепотіла:

— Веди мене, веди, лісе, до королеви Татри!

І зашуміли гіллясті дуби, й чорні сосни, й берези, й граби, й похила калина, й знявся шерех у верховітті й тихий шепіт у гіллі, вдягнуеному молодим листячком, і в тому шумі й шепоті чути було:

— Цією дорогою!.. Цією дорогою йди, сирітко!

І розкрилися перед Марисею лісові хащі, і впали сонячні блиски на вкриту мохом стежину під босими ноженятами, наче хто сипнув у золотий присмерк золоті зорі, щоб вели сирітку.

Йшла-йшла Марися і раптом заспівала від щирого серця немудру, тиху пісеньку, що їй вторував шелест беріз і шум прадавніх дубів:

Ой темний ліс-діброво!
Шумлива в тебе мова!
Дерева шум колише,
Шумить-співає тиша!
Гей!

І коли вона отак мандрувала, співаючи, їй то відповідала вдалині сокира дроворуба, то цокала білка на вітті, то стукотів дятел на стовбурі.

А ледве вона, було, схибить з лісової стежки, їй раптом заступав дорогу молодий кущ ожини й шарпав за спідничку, чи обзивався десь у дуплі пугач, чи перебігала дорогу зелена ящірка, чи схиляла гнучке віття до білявої Марисиної голівки ліщина, шепочучи:

— От сюди йди... сюди, сюди, сирітко!..

А слідом за Марисею дріботів Підземок, мигочучи в зелені червоним каптурцем, неначе лісовий грибок, і одно за-

дирав бороду, бо йому здавалося, що то він веде сирітку.
Але це було не так:

Ліс їй сам стелив доріжки;
Мох їй пестив босі ніжки;
Тихо радила калина:
— От сюди звертай, дитино! —
Шепотіло віття дуба,
І сосна шуміла любо:
— Йди отак, Марисю-квітко!
Йди, сирітку!

А третього дня увійшла Марися в світ гірських верховин і потоків, блакитний од туману та мерехтіння далеких снігів, срібний од струмків і дикий, куди дикіший, ніж два попередні світи.

Скільки оком скинути, височать скелі та бескиди, громадяться один на одному, пнуться під небо, торкають хмари чолом.

Скільки оком скинути, клекотять гірські джерела, б'ють з-під каміння струмені, мчать з хлюпотінням, піняться-виграють, і відбивається в них золото сонця та блакить неба. А гнані вітром хмари заглядають у воду й здмухують блакить, гасять золото... Дикий, грізний світ!

Моторошно йти отут поміж скелями!

Єдина стежка — струмок, що скаче з каменя на камінь, єдиний живий голос — гуркіт уламків, що котяться в прірву, єдина пісня — клекіт орлів, що ширяють в хмурному повітрі на важких своїх крилах. Де не глянеш — самé каміння та вода. Такий це світ!

Іде сирітка Марися, личко їй зблідло, оченята пригасли, серце тріпоче в грудях. Іде, простягає рученята й шепоче:

— Ведіть мене, гори, до королеви Татри!

І раптом розступилися високі скелі й зазеленіли тихі долини, де стелилися м'які стежки, і зашуміли живлющі джерела, снуючи блакитні й срібні нитки, і заклекотів орел над верховиною, а всі ці голоси начебто виразно промовляли:

— Йди, йди, йди вперед, сирітко!

І йшла Марися, заслухана в гримотіння потоків та каменів, у шепіт дрібних струмочків та в шелест орлиних крил. Ішла, задивившись на стрімкі гірські верховини, на стрункі шпилі, що здіймалися в самісіньке небо, на сяйво їх і тіні, на велич і силу.

І так вразили її ця велич і сила, що пісня сирітки змовкла, мов пташеня в темряві. І йшла Марися, терпнучи з жаху, та шепотіла стиха:

— Земле! Земле! Земле!

За Марисею все так само дріботів Підземок, мигочучи поміж скелею червоним каптурцем, і задирав бороду, бо думав, що то він веде сирітку. Але це було не так.

Путь Марисі у простори
Простеляли сиві гори,
Темні скелі, й верховини,
І потоки в клаптях піни.
Вів її орел із тучі
У ясний палац на кручі,
І вели вітри холодні —
Щоб не впала у безодні.
І вела зоря-лелітка:
— Йди, сирітко!

II

Палац королеви Татри стояв на високій горі — такій височезній, що хмари біля її підніжжя лежали, мов стада сивих овець, а вершина гори променилась під сонцем у чистій блакиті.

Два ялинові бори вели до брами, дві величезні скелі й два камені стояли коло неї на варті, два соснові гаї стелили килими м'якого моху на сходах, що вели в королівські покої; два потоки день і ніч лили в передпокої срібло з малахітових глеків, укритих чудовим різьбленням; два орли ширяли над

вежами палацу; два вітри завивали коло його порогів, мов два велетенські пси; дві блакитні зірки палахкотіли в отворах веж — ранкова й вечірня зоря. Страх і захват охопили Марисю й шарпнули за серце, коли вона зупинилася біля палацу.

Підвівши голову, вона шепнула стиха:

— Ой боженьку мій! Куди ж це я зайшла?

Раптом у повітрі загуркотіло, ніби гримнуло відразу сто громів, і залунав хор ялинового бору, що, приграючи собі на чорних арфах, співав отаку пісню:

— Страшна й могутня королева Татра! Високо над землею підвелася її голова! Льодова корона сяє на її голові, снігове укривало спадає на шию, шати з синьої мли оповивають її стан...

Похмурі, мстиві очі її сиплють блискавиці; голос лунає, мов клекіт потоків та грім бурі.

Її гнів запалює пожежі й стинає вікодавні ліси. На її ложі, встеленім чорними хмарами, не може заснути ніхто; її ноги чавлять кожну квітку й кожну травинку...

Ніхто й ніколи не може зворушити її кам'яне серце. Страшна й могутня королева Татра!

Марися затремтіла, слухаючи цей грізний хор... А його луна котилася поміж скелями нижче й нижче, зсуваючись, мов лавина, в тихі долини. Та ледве змовкла ця недобра луна, озвався інший хор, забринів на срібних лютнях.

Хор співав:

— Добра й милостива наша королева Татра! Вона пряде тонку млу, вдягає стрімкі гори, плете вінки з соснового гілля, кладе їм на чоло.

Вона мертві сніги обертає на срібні потоки, напуває джерельною водою поля й долини, щоб родили щедро людям хліб. Вона сизим орлам дає притулок у своїй оселі, а їхніх безперих пташенят колише у високих гніздах. Вона ховає в своїх коморах бистроногих сарн і затуляє їх од пострілу мисливця. Вона ласкавим оком дивиться в долини, захищає квіти від спеки найсвіжішим подихом... Вона тче з оксамитного моху чудові

килими, встеляє ними таємні прізви. Вона годує бідний люд, що не має ані поля, ні хліба, а дітей з гірських осель навчає дивитися в блакить, де височить її палац... Добра й милостива наша королева Татра!

Хор замовк, а луна його співу котилася в долини тихше й тихше, мов дзюрчання води, мов шерех бору.

Марися слухала, і серце їй застукотіло жвавіше, а на очах блиснули сльози. Якщо королева така добра — чи не може вона й їй, сиротині...

Підійшла Марися ближче — і раптом чує: один орел з тих, що ширяли над палацом, промовляє людським голосом:

— Не бійся, йди, сиротино!

Глянула Марися вгору на орла й каже:

— Як же мені йти по такій стрімкій, кам'янистій дорозі?

А орел їй:

— Не бійся, я скину перо із свого крила — воно тобі допоможе.

Зашуміло орлине перо в повітрі, впало Марисі до ніг.

Підняла його сирітка, притисла до грудей, іде легко й жваво, не чує камінців, ледве торкається землі, наче пливе в повітрі.

Проминула стрімку стежку, зупинилася біля брами.

— Як же мені зайти, — питається, — коли тут самі сніги та крига?

Коли це сонячний промінь каже їй згори людським голосом:

— Іди, не бійся, я зараз лід і сніги зогрію!

І прослалася до брами золота стежка — сонце на ній так і заграло.

Іде Марися, не чує холоду, наче не по снігу ступає, а по білих пелюстках, що обсіпаються з яблунь у травні. Так дійшла до самого передпокою.

— Як же мені далі йти, — питається, — коли я потоків не перебреду?

Коли це мла каже їй згори людським голосом:

— Не бійся, йди сміливо, я тобі срібний місток перекину.

І почала густішати, снуватися над потоком низько-низенько, аж поки Марися перейшла по ній, наче по срібній кладці.

Зирк — вона вже стоїть коло порога королівського покою.

Серце їй раптом затерпло з жаху, вона мало не кинулась назад — таке сяйво било з дверей. Аж тут, важко дихаючи, підбіг до неї Підземок, що був відстав дорогою, хуленько відчинив двері й силоміць штовхнув Марисю поперед себе.

Марися аж скрикнула, засліплена сяйвом та багатством королівського покою, де променіла найчистіша блакить і травнева зелень, а посередині на блискучому троні сиділа сама королева Татра.

Потупилась Марися, стоїть край порога, боїться глянути в обличчя королеві... боїться ворухнутись, озватися словом...

Але королева Татра махнула білою рукою й питається:

— Ти хто така, дитино?

Розтулила Марися губи, хоче сказати й не може, бо голос завмер їй у грудях з великого подиву.

Тут Підземок, сховавши люльку за спину, виступив наперед, чемно уклонився королеві й мовив:

— Це пастушка з Голодної Вульки, Марися-сирітка.

Шурхнув ногою і знов уклонився з великою чемністю.

Королева ласкаво всміхнулася, дивлячись на красню, потім глянула на Марисю й спитала:

— Чого ж ти хочеш, сирітко?

Не витримала Марися й, простягнувши до неї худі рученята, гукнула:

— Хочу, щоб гуси мої живі були, ясна королево! Семеро гусей, що їх підступний лис задушив! І щоб гусак знов гелготів до світання, а гуски до нього обзивалися б, і щоб знову скубли собі травичку вдень — паслися б на нашій луці...

І вона вибухла плачем, затуливши обличчя руками; крізь худі пальці так і сипнули сльози.

У кімнаті залягла тиша. Тільки й чути було, як жалібно плаче сирітка.

Тоді королева Татра лагідно кивнула Марисі:

— Багато людей побувало тут у мене, — промовила вона

звільна, — багато прохань я чула; хто просив золота, хто срібла, а хто — кращої долі. Та людей, що бажали б піти звідси такими, як прийшли, тут ще не було. Отож хай сповниться твоє бажання!

Королева Татра встала з трону й підвела Марисю до вікна.

Глянула сирітка й сплеснула руками:

— Чи це сон, а чи правда?

З вікна королеви, мов на долоні, видно Голодну Вульку. Ідуть шляхом пастушки, ляскають довгими пугами, женуть табуни гусей. А край лісу, на луці, скубе травичку семеро гусей; гусак гелгоче, гуска обзивається до нього, а Гасьо, вірний песик, сидить коло них, вдивляється в лісову хащу й, тихо скиглячи, виглядає свою господиню.

— Боженьку мій! Боженьку! — тільки й вигукнула Марися, неначе всі слова погубила з радощів.— Гуси мої живі! Живі гуси!

Але королева лагідно торкнула її за плече й мовила:

— Марисю!

Отямилася дівчинка, дивиться — що таке?!

Лежить вона на лаві, на оберемку свіжого сіна, засланім старою рядниною. Навпроти лави — сосновий стіл, на ньому два горщики, перекинуті догори дном, далі — піч з величезним запічком, коло неї, згорнувшись клубком, спить сірий кіт і лежить оберемок хмизу, зв'язаний посторонком з кулькою на кінці.

Трохи далі — цеберко з водою та бляшаний кухлик. В розбите віконце заглядають гілочки бузку, вкриті темним листям. А біля Марисиних ніг сидять двоє білоголових хлоп'ят у розстебнутих сорочках. Рум'яне проміння призахідного сонця пробивається крізь листя бузку й виграє на худих грудях хлоп'ят золотими кружальцями.

Марисі щось нібито скрутило скроні. Торкнулася — голова обв'язана шматиною.

Побачивши, що вона ворухнулася, хлопчаки підхопилися й припали до неї.

- Ну, як тобі? — питає один.
— Пити хочеш? — осміхається другий.
Дивиться Марися — ні, не знає їх!
— Хто ви? — спитала нарешті.
— Ми — Скробкові діти. Він — Куба, а я — Войтусь! —
відповів старший.
— А чия це хата?
— Та не чия ж — Скробкова!
— А я ж тут звідки?
— А тебе татко привезли.
— Де ж вони мене взяли?
— А в лісі... З містечка їхали й звернули в ліс, бо в них
пужално зламалося. Коли це, кажуть, де не взявся якийсь
жовтий песик, скиглить, шарпа татуса за свитку, тягне до
кущів.
— Мій Гасьо! Де ж він? Чи з ним чогось не сталося?
— Ет, нічого з ним не сталося, — відповів, сміючись, Ку-
ба, — але тебе, дівчино, татко знайшли майже неживу та й при-
везли до хати...
— А моя господиня?
— Та нащо тобі ота господиня! Краще з нами лишайся!
Ми вже татуса просили, щоб не пускали тебе до господині...
— Татусь кажуть, — докинув Куба, — що в нас хліба об-
маль, але ми з тобою все одно поділимось, бо в лісі зараз
є що їсти, то й не будемо голодні!
А Войтусь:
— Ой-ой! Який там голод? Хіба мало ягід, і червоних,
і чорних, мало грибів? І торішні горіхи ще де-не-де можна
знайти...
— Татусь аж ременя скинули! — сміючись гукнув Куба. —
Так ми натисли...
— Били вас? За що? — жажнувшись, спитала Марися.
— Ет, бити — не дуже били... Так тільки пострахали тро-
хи... — знов засміявся Куба. — Але ми просили й просили, вже
й на ременя не дивилися.
— То мене тут залишили?

— Ну, не так, щоб уже зовсім залишили! — засміявся Войтусь.— Бо татко кажуть: треба ще в Голодній Вульці розпитати — чия то дівчина?

— Ну й питалися?

— Питалися, чом ні! Довідались і пішли до твоєї господині.

— А вона що?

— Та що вона? Перш голосила, що тебе вовки з'їли, а тоді почала голосити, що не з'їли, бо ти в нашій хаті лежиш хвора... «Що ж я,— каже,— з хворою гусятницею робитиму? Вже мені інша дівчина нагодилася, де ж я її діну?»

— То мої гуси живі? — зраділа Марися, аж підвелася з лави.

— А живі! Четверо білих і трое рябих... Аякже!

Марися примружила оченята й зітхнула, неначе їй камінь завалився з серця.

Хлопці щось гомоніли, але вона вже нічого не чула. Її раптом зморив міцний, кам'яний сон.

Коли вона прокинулась, крізь віконце снувалися сутінки. Сонце вже сіло. В хаті не було нікого. Крізь відчинені двері

моргали вечірні зірочки — мандруючи в стемнілому лісі, вони заглянули дорогою й до сирітки довідатись, чи вона одужала.

Раптом щось вбігло в хату, перекинуло дзиглика й кинулося Марисі на груди.

— Гасьо! Мій Гасьо! — кволим голосом скрикнула дівчинка, тулячи до себе песика.— Прийшов, не забув Марисю-сирітку!

Ой, сирітко Марисю! Часом у житті буває, мов у дивовижному золотому сні... І не одна добра рука витирала сироті гіркі сльози в такому незвичайному сні...

Але ж і дивувалися люди в Голодній Вульці, коли нова гусятниця погнала гуси на луку! Жінки придивлялися, хитали головами, балакали, що кому спаде на думку.

— Чи воно ті самі гуси, чи ні?

— Та хто його зна... Мені аж самій в очах міниться... Може, ті, може, й не ті... Ряба наче більша... показніша...

— Де там більша! Як на мене — ще й менша!

— Аж дивно, що про цих гусей люди кажуть... Оце недавнечко їх лис подушив, а вони знов живі ходять...

— Ну й ну! Оце-то вам диво!

Але найбільш чудувався лис Саделко. Тишком-нишком скрадався він попід лісом, заходив то з правого, то з лівого боку, скося придивляючись до пастушки та до її невеличкого табунця.

— Що ж це таке? — шепотів він.— Що б воно значило? Хіба ж я їх не подушив усіх разом?

І, широко всміхаючись від солодкого спогаду, облизував свою розбійницьку пашеку.

— Звідки ж узялися ці гуси? Чому вони знов живі?

І, враз охоплений зловісним передчуттям, Саделко, ховаючись під деревами, побіг на галяву, де порозкладав задуше-них гусей. Дивиться — біліє в траві гусячий пух, але самих гусей немає й сліду.

— Обікрали мене! Пограбували! — зарепетував підлий

лис, немов якісь грабіжники й справді забрали в нього плоди найчеснішої праці.

І став качатися по землі від несамовитої люті.

Раптом він побачив невеличке жовтаве звірятко, що стояло стовпчиком у високій траві й, нашорошивши величенькі круглі вушка, дивилося на нього бистрими чорними оченятами.

Ще дужче розлютившись, Саделко підхопився з землі, заскреготів зубами й, не тямлячи себе, зіпнув:

— Ти чого ото витріщився? Видовисько тобі тут, чи що! Бачили його! Ще й на задні лапи зіп'явся, наче в тіятрі! Мабуть, добре знаєш, хто мої гуси покрав, якщо підглядаєш... Ну ж чекай, я тобі закарбую це на твоїй шкурі! Ти мені ще заплатиш за це! В недобру годину трапив мені на очі!

Може б, Саделко й справді схопив хом'яка за горло, але той, ледве почувши перші його слова, впав на всі чотири лапки й хутенько задріботів до своєї нірки, злякавшись, що накликав на себе гнів такого лютого звіра.

Але Саделко не погнався за ним, бо щойно тільки задавив голуба й схрумав його до останньої кісточки, отож зовсім не хотів їсти. Він тільки посварився лапою вслід хом'якові, який уже зник у хисткій траві.

— Ну ж чекай! Я ще стріну тебе колись натщесерце! Ще я сквитаюся з тобою, ти, пролазо!

І подався в ліс, гучно пирскаючи з люті.

Вогні серед ночі

I

Останнім часом сусіди не впізнавали злидаря Скробка. Тієї весняної ночі, коли разом з пахощами росяних трав і квітів линула пісня великого музики Сарабанди, Скробек устав з порога своєї мазанки начебто зовсім іншою людиною.

Чи то були якісь чари?

Ні! Уперше в житті бідолаха перемиг кволість думки й серця, уперше відчув, як палко любить він оцей занедбаний клапчик землі, що досі марно лежав просто неба, хоч його ласкаво гріло сонечко й росили теплі дощі.

Уперше відчув Скробек, як нестримно хочеться йому працювати, відчув у грудях, в руках, у серці величезну могутню силу. І так пекла його та сила, що він ледве перетерпів до ранку, а солом'яна постіль здалася йому схожою на мурашник — він-бо ніяк не міг заснути.

— Скільки ж я змарнував добра й свого власного життя? Скільки сили загинуло в цій землі й у мені самому!

Чом така година, як оце зараз, не прийшла два роки, ну бодай рік тому! Лежала терпляча, добра земля й чекала —

на нього... Чекала, вдягаючись у дикі квіти, в рясні бур'яни й трави, бо він не доклав праці, щоб одягти свою землю в золоті шати колосся. Тепер — одягне... Тепер відживить її! Бо він — син цієї землі!.. А вона — рідна мати!..

Вже співали півні, коли Скробек, змучений своїми думками, нарешті заснув. Снилось йому, наче він походить в небі, жне серпом місяця золоті зорі й громадить їх у великі стоги.

Отакий хороший сон...

Ледве стало розвиднятися, узяв Скробек гроші з глечика, захованого в соломі під стріхою, й пішов купувати плуга та борону в коваля Войцешка, що жив на іншому кутку села.

В селі та на дорозі було порожньо й тихо, але Войцешек вже сидів на дзиглику біля хати та обстругував фуганком тонку деревину на дишель, підсвистуючи шпаківі, що жив у нього вже багато років.

Ледве Скробек з'явився на дорозі, шпак закричав щосили:

— Войцешку! Войцешку! Войцешку!

Старий кивнув головою:

— Гість іде.

— Гість! Гість! Гість! — верещав шпак пронизливим дискантом.

Тут у ворота зайшов Скробек.

— Здорові були!

— Доброго здоров'я й тобі! — відповів Войцешек, а слідом за ним і шпак.

— Ну ж мудрий птах! — здивувався Скробек. — Певне, в органіста був у науці?

— Та ні, — Войцешек йому. — Я його сам навчив. Отак лишився на старість сиротою, уся сім'я й родичі пішли на той світ, нема до кого й словом озватися. То я хоч з птахом погмоню. А вам чого треба?

— Плуга... Але доброго!

— Он що... А що ж ви оратимете й кому?

— Собі... Собі й дітлахам на хліб оратиму оту смужку землі, що люди урочищем зуть.

— Невже? — здивувався Войцешек. — На ту землю гармати треба, а не плуга... Це земля занедбана... здичавіла... тяжко з нею буде...

— Тяжко... тяжко... тяжко!.. — несподівано заверещав птах і почав кашляти й задихатися, мов натомлена людина, бо він умів і це.

Скробкові засмоктало під серцем, на мить його охопило давнє безсилля. Але він хутко відігнав його.

— Хай буде міцний плуг, бо земля міцна, й праця теж... ну й орач, звісно, також міцний...

Засміявшись, він простяг уперед жилаві кулаки й весело глянув на них.

— Ну-ну... зроблю тобі плуга, — мовив Войцешек.

Скробкові аж очі спалахнули — так він зрадів. Він швидко заговорив:

— Зробіть мені, Войцешку, такий гряділь у плузі, що як натисну — хай сам одвалює камені в праву та в ліву руку, де тільки є...

Зробіть такий леміш, аби виблискував, як сонце, і сягав у саме серце землі — хай там проростає зерно!.. І полицю зробіть добру — щоб клала скиби від сходу й на захід сонця, одну коло одної, рівно, дрібненько, мов у танець іде... Зробіть і чересло, і коліщатка й істика — з лемеша землю зчищати — щоб усе було добре, щире, міцне!

А дерево беріть щонайкраще, не з хашів, а з галяви, де й птахи над ним співають, й пастушки коло нього на сопілки грають, де воно з полем братається... Отакого зробіть мені плуга!

— Плуг! Плуг! Плуг! — щосили верещав шпак, намагаючись перекричати Скробка.

Та Войцешек тільки всміхавсь лагідно й кивав сивою бородою.

— Зроблю, як ви бажаєте, — проказав він нарешті, коли птах трохи вгамувався. — Зроблю, як бажаєте! Бо я вмію зробити плуга й для ледаря, й для роботящої людини! Вмію зробити й панського, і селянського! Го-го! Можу такого плуга

зробити, що в землю піде, наче в масло, хоч би там був камінь на камені!

— Ну, то робіть! Час добрий! — сказав Скробек, розв'язуючи вузлика з грішми. — Даю, що можу; але зробіть мені ще й борону.

— Чом ні! — засміявся Войцешек. — Зроблю таку зубату, як вовк! Вичеше вам землю, як молодиця коноплю, — бо я все вмю!

— Ну, то бувайте здорові! — швиденько попрощався Скробек, бо в нього вже руки свербіли до сокири — корчувати кущі на полі. — За тиждень прийду до вас.

— Можна й за тиждень, — згодився Войцешек. — Хай вам щастить у праці!

— Щастить!.. Щастить! Щастить!.. — верещав шпак услід Скробкові, який брався дорогою так швидко, наче скинув з плечей щонайменше десяток років.

II

Люди, яким доводилося йти побіля урочища, не тямалися з дива: що воно за чоловік такий з ранку до ночі рубає пні, вивертає каміння й викидає геть на межу, викорчовує тернові кущі, нищить зарості полину та коров'яку, вигортає землю з-під диких груш?

Перехожі ставали й дивилися на Скробка. Такий вогонь палахкотів йому в очах, такий піт закипав на чолі, наче він сам на сам ішов на ведмедя, знаючи, що його подолає.

— Та ви б хоч спину випростали трохи! — казали чоловіки.

А Скробек їм:

— Не той гнеться, кого праця гне, а той, кого лінощі й злидні пригнітили.

Минали його дівчата, зупинялися й казали тонкими жалісливими голосами:

— Та на вас поту, як роси на траві! Спочиньте хоч трохи!

А Скробек:

— Не буде той хліба їсти, хто землі не зросить потом.

Ішли молодиці, хитали головами в барвистих хустках і казали:

— Ой лишенько!.. Таж цей чоловік підірветься — як оком змигнути!.. І того хліба не їстиме, що на його землі вродить...

А Скробек:

— Не їстиму я — їстиме хтось інший! Людина живе сьогодні-завтра, а земля завжди...

Та хоч як тяжко працював Скробек, він зроду не зрушив би сам жодного великого каменя, не викорчував жодного пня, якби йому не допомагали краснолюдки. Він їх не бачив, бо вони ховались, як могли,— й тільки сам собі дивувався.

— Гей, гей! І звідки та сила в мене береться! — казав, вивертаючи здоровезного пня, що врився в землю на цілий сажень завглибшки.— Чотирьох копачів сюди — й тих було б мало!

А того не бачить, що ціла юрба краснолюдків пхає пня, обкопує, обрубуює, аж тріски летять!

Скробек раз щюкне сокирою, а вони — десять разів, отак і вивернуть пня.

Вхопиться Скробек за каменяку та аж здивується.

«Що таке в лиха! — думає.— Отакенний каменище, а котиться, ніби хто його маслом змастив».

І не бачить, що громада краснолюдків пхає вкупі з ним. Він штовхне раз, а вони — десять разів!

Отак йому допомагали!

А Скробек працював, як шалений,— робота аж пекла йому руки.

На восьмий день ніхто не впізнав би давнього урочища. З-під каменів та пнів, з-під бур'янів та чагарників глянула на ранкове сонце щойно скопана земля. Біля хати чорніли великі смолисті пні, складені на зиму; навколо поля височіли купи хмизу й колючого терну. Лише де-не-де стримів скраю вцілілий кущ глоду, який позначав межу. Усе поле було чисте, рівнесеньке; усі горбочки порозкопувані, ями засипані. Ранковий

жайворон кружляв над полем і виспівував так дзвінко, так радісно, наче вигравав на срібних гуслях.

Аж заплакав з радощів Скробек, рушаючи з плугом на свою, власну нивку; скинув шапку, став на коліна, поцілував землю, яку сам видобув з давньої пустки, вдарив себе в груди раз і другий і, захопившись за чепіги, встромив у землю гострий, широкий леміш, на якому вигравало ранкове сонце.

— Агей! — гукнув Скробек. — Агей, моя ниво!

І розляглась край лісу широка луна:

— Агей! Агей!

Там, на останній межі, співав і плескав у долоні веселий народець краснолюдків, дивлячись на свого орача. Сам король Блистек схилив скіпетра над новим плугом — хай добуває господареві хліб з нової землі в радості й спокої.

Та коли Скробек повертався ввечері додому із свого поля, що пахтіло свіжою землею, його аж занудило: він згадав, який бруд чекає на нього за порогом хати. Там, на полі, чисто, гарно; над ріллею небо — як блакитне озеро, що в ньому вдень плаває сонце, а ввечері креше веслом срібні іскринки місяць, і в кожній іскринці — промениста зірка; а тут, у брудній хаті, все сіре, закіптюжене, припале пилом, притрушене сміттям.

«А як у лісі гарно! — думає Скробек. — У лісі дикий хміль по деревах снується, а в хаті — павутиння по всіх кутках. На крукові чорне пір'я виблискує, як вода, а в мене та в моїх хлопців сорочки обважніли від бруду. Навіть на ящірці шкурка така чиста, що в ній відсвічує сонце, а мої хлопчиська такі замурані, що на них ріпу сіяти можна».

Він похилив голову й, зітхнувши тяжко, зайшов до хати.

Але що це?

Ніби й не його хата. Піч гарно помазана білою крейдою; лава, стіл, дзиглики чисто вимиті, вишкрябані; сміття ніби ніколи й не було; вся хатина немов проясніла, покращала.

Протер Скробек очі, боїться, що все от-от зникне, але хата стоїть, як стояла, і такий у ній лад, аж дивитися мило.

— Хто ж це так похазяйнував? — питається Скробек.

— А це сирітка Марися — і ми разом з нею! — відповів весело Кубусь.

Скробкові й серце зм'якло. Наче щось добре та ясне пестило очі, сягало в душу. Він притулив трійко дітей до себе, а як побачив, що в Кубуся й Войтуся чубчики гладенько зачесані й личка вмиті — батьківські сльози капнули на три біляві голівки, що їх він поцілував по черзі.

Тут до хати влетіла ластівка, несучи своїм пташеняткам підвечірок. Тричі влітала вона й тричі поверталася назад, бо не могла впізнати хати, так у ній все змінилося. Лише гарненько роздивившись, защебетала вона й заспівала:

Гоп!.. Гоп!.. Гоп!..
В поле — сотня коп!
В хату — добрий лад —
Буде кожен рад!

Як бачите, пісенька була не дуже доладна, бо ластівка — сільська простачка, не вміє співати по-вченому. Зате щебетала вона так весело, так бадьоро, аж на серці легшало.

І Скробкові наче камінь з душі впав. Тут він згадав, що припав пилом од довгої праці в спеку, взяв цеберко, пішов до криниці, чисто вимив обличчя й руки, стріпнув чубом, обтрусив одіж і весело сів разом з дітьми до столу, на якому вже парувала миска картоплі.

І так воно стало йому за звичай.

Хлоп'ята, які ніколи не бачили, щоб батько мився перед вечерею й так ласкаво дивився на них, чудувалися разом з ластівкою.

— Певне, завтра буде свято! — казав Войтусь.

А Кубусь йому:

— Еге! Мабуть, татко кабанця купуватимуть!

Обидва ходили тепер дуже поважно, випнувши черевця та позакладавши руки за спину й задерши гладенько зачесані голови та дрібно перебираючи босими ноженятами; виглядали сподіване свято й ще не купленого кабанця.

Раніш було Скробек дивився на них сердитим оком і не раз гнав од себе, щоб не бачити їхні голодні, змарнілі личка, а тепер кликав у поле, садовив на межі й, слухаючи дзвінкі дитячі голоси, втирав піт із чола й усміхаючись шепотів:

— Мені важко, але вам буде легше!

III

День пригасав. Величезне сонце тихо котилося в призахідному небі, що палахкотіло рожевим сяйвом. З лісу йшла місячна, золота ніч, тягнучи за собою млисті шати.

У росяних травах то тут, то там обзивався деркач; з бору відповідав йому птах-бугай, захований у лозах; журавлиний ключ линув навзаході з протяглим курликанням; міцні пахощі квітів і трав пливли над землею.

То був купальський вечір, таємнича, дивовижна ніч, коли люди розуміють говірку птахів, звірів та різного зела.

Того вечора Скробек доорював поле. Далеко чути було його бадьоре, веселе погукування:

— Вйо!.. Вішта, малесенька!.. Вішта!.. Вйо!..

Скробкові хлоп'ята слухали це погукування, сидячи на росяній землі навпроти великої, чорної купи терну й хмизу. Притулившись одне до одного білявими голівками, вони вже по троху дрімали. Велике сонце, що згасало на обрії, імлиста ніч, яка сипала росами, обіймали їх наче м'якими золотаво-срібними крилами, заколисували до сну.

Раптом Кубусь ворухнувся.

— Земля говорить! — обізвався сонним, тихим голосом.

Але Войтусь обурився:

— О!.. Дурний який!.. Бачили його!.. Хіба земля має рота, щоб вона говорила?!

— А хіба ні?.. А як вона просить дощу або сонця?.. І квіти говорять, і трави...

— Ти хіба чув?

— Чув.

— Що ж вони говорили?

— Всяку всячину... О, чуеш! І зараз гомонять!

Войтусь нашорошив вуха. Справді, з бору, з лук линув шерех і шепіт, наче вдалині гомоніли тисячі тихих голосів.

— О! — повторив Кубусь.

Старший витріщив очі, бо йому здалося, що так він краше чутиме, й пильно став прислухатися.

А голоси вже едналися, зливалися в слова, дедалі виразніші, водночас і далекі й близькі, наче хтось шепотів їх просто в серце. Обидва хлопці вже добре чули якесь дзижчання й спів, наче бриніли тисячі польових дзвіночків:

Цить... Цить... Цить...
Ще поки сонце міцно спить,
Світання не горить вогнем —
На землю сонний мак сипнем;
На трави — крапельки роси,
А на людей — хороші сни.
Нехай усе у щасті спить!
Цить... Цить... Цить...

— Чуєш? — шепнув Кубусь.

— Чую, але боюся,— відповів Войтусь і дужче притулився до брата.

А голоси наблизилися, стали ще виразніші:

Цить... Цить... Цить...
Де жито колосом шумить,
Де квіти й трави з краю в край —
Танець чарівний починай!
Пливемо колом в тиху ніч,
В п'їтьмі не бачимо облич,
А темінь чарами бринить...
Цить... Цить... Цить...

Щось зашуміло, зашаруділо; з-під каменів, з-під трав, з-під кущів дрібно-дрібно бігли малесенькі ніжки.

Хлопці затамували подих, витріщили очі, повитягали шиї... Глянули — ой яке диво!

На межі, під старою спорохнілою грушею, зароїлася в траві ціла громада малесеньких, барвисто вбраних чоловічків — взявшись за руки, вони водили веселий танок.

— Краснолюдки! Краснята...— шепнув Войтусь.

Тут зійшов місяць і залив галявинку срібним промінням.

— Король! — гукнув Кубусь.— Ой, король!..

І показав пальцем на велику грушу, з якої линуло сліпуче біле сяйво.

Засліплений цим раптовим сяйвом, Войтусь спершу не побачив нічого; лише за хвилину помітив, що в спорохнілому дуплі сидів старий, дуже старий король у білих шатах, в короні, з діамантовим скіпетром у руці.

Войтусь уже хотів був крикнути: «Рятуйте!» — коли зне-нацька з великої купи хмизу й терну, що їх Скробек нарубав на своєму полі й поскладав на межі, почали пробиватися дрібні, летючі іскри, ніби золоті бджоли; поповзли, звиваючись, мов золоті змії, смужки вогню.

І знов забринів чарівний, тихий спів:

Цить... Цить... Цить...
Вже у багатті хмиз тріщить.
Іскринок бачиш метушню,
Мигтіння жару, блиск вогню?
Дивись — у срібнім сяйві рос
Горить-пала вогненний стос,
Аж до зірок вогонь летить.
Цить... Цить... Цить...

Ще не відлунав спів, коли над купою хмизу й терну вибухло ясне полум'я — і в його палахкотінні чимраз швидше, зграбніше, легше закружляли, затанцювали краснолюдки, аж голова паморочилась дивитися на них.

— Рятуйте!.. Татусю!..— гукнув Войтусь, раптом злякавшись.— Рятуйте!.. Краснолюдки танцюють!

— Король!.. Король!..— шепотів Кубусь, втупивши в грушу очі, мов зачарований, і втискав голову в плечі, ніби сонний птах, який щулиться од вітру й холодної роси.— Король, татусю!

Та Скробек не бачив і не чув нічого. Піт сохнув йому на спині; на руках напружилися м'язи; очі палали вогнем великої, тихої радості.

Він доорав останню смужку, встромив плуга в землю і, взявши шкапу за вуздечку, широкими кроками рушив до межі, де сиділи хлопці. Ішов після важкої праці, наче після найкращого відпочинку, легко, щасливо, мовби наскрізь пройнятий світлом і тишею цієї ночі.

Він ішов, а навколо нього бриніли приглушені, ясні голоси, ніби грали невидимі скрипки:

Цить... Цить... Цить...
Ще хлібороб у втомі снить,
А ми танцюєм в пізній час,
Бо ще вогонь в пільмі не згас,
Бо ще не зблідла пізня ніч,
І день не вийшов їй навстріч...
Танцюймо, поки сонце спить!
Цить... Цить... Цить...

Ніби зачарований, слухав Скробек цей спів, блукаючи поглядом по залитих місячним сяйвом полях, а поряд з ним, біля самісіньких ніг, бігла по землі коротка чорна тінь.

Глянув на неї Скробек раз, глянув другий — і важко зітхнув. Чи не так само, як ця чорна тінь, ходила за ним його чорна доля?

Він схилив голову й замислився, вже не чуючи чарівного співу, що лунав навколо нього.

Ну й що, як поле його зоране, а земля оброблена на славу?

А чим же він її, бідолаха, засіє, як немає зерна, нема й грошей на нього?

Що заробив на тартаку, що наскладав за кращих часів у глечик — усе пішло на плуга, на борону, на сокиру, на їжу — хоч кожного разу, беручи з глечика, він так стискав вузлика з грішми, аж той пищав у руці. Та що це поможеться, як треба платити ковалеві... треба ж і купити дещо, хоча б солі. Оце недавно він оддав останнього мідяка...

Що ж воно тепер буде? Як засіяти землю, що чекає зерна?..

Отак заглибившись у свої турботи, ішов Скробек до хати, а тінь бігла за ним; зайшов у двір — тінь за ним; дійшов до порога — тінь за ним, ще й на порозі стала, як вірний товариш.

Хтозна, може, вона зайшла й до хати... Але цього Скробек уже не бачив; жбурнувши шапку на стіл, він важко сів на лаву й знов поринув у свої невеселі думки.

Зненацька двері рипнули, й до хати нишком зайшла Марися, що повернулася з далекої мандрівки.

Віхтикова справа

1

Щодня тепер, з самого ранку, розлягалися на селі важкі вдари ціпів; то поодинці — луп, цюп! Луп, цюп!.. То в парі: лупу-цюпу, лупу-цюпу! То в трьох: луп-цюп-луп! Луп-цюп-луп! То нарешті вчотирьох: лупу-цюпу-лупу-цюпу! Лупу-цюпу-лупу-цюпу! І молотили ціпи чимраз швидше, чимраз дужче, аж луна летіла до самого бору.

Так поспішали господарі добути зерно з нового врожаю й засіяти поле в добру пору.

Один лише Скробек не молотив, бо не було що; один лише Скробек, звівши руки, ходив смутний від хати до поля, від поля до хати й одне думав — де б його взяти зерна, як засіяти поле.

А земля наче сама просила зерна. Зогріло її сонце, зволожили роси: борозни й смуги стелилися прямі й рівні під тихим, погожим небом.

Від світання й до смерку кружляв над полем сірий співунжайворон і видзвонював ніжним голоском:

Дай, поле, дай
Добрий урожай!
Як гора — стіжки!
Повні колоски!
Дай! Дай! Дай!
Добрий урожай!

Слухав його Скробек і хитав головою, сумно зітхаючи.

— Гей, земле, земле! — казав він.— Зорав я тебе плугом, заволочив бороною, та засіяти, мабуть, доведеться дрібними сльозами!

А на селі били та били ціпи: луп-цюп! Луп-цюп! Лупу-цюпу! Лупу-цюпу! Луп-цюп!

Б'ють ціпи по золотій соломі, вибивають з неї золоте зерно, а як молотник ударить дужче — жито бризкає ген аж за тік, до воріт клуні, точнісінько мов іскри з-під ковальського молота.

Біля воріт клуні нечуваний галас. Цілі табуни горобців політали на зерно з тополі, що росте неподалік, і верещать, і дзьобають, і сваряться, й б'ються, а як щось ворухнеться поблизу — вся згряя фрр! — на тополю, наче її здмухнуло вітром.

— І чого горобці сьогодні так галасують? — дивуються селяни.— Чи воно на дощ, чи на погоду?

А того не бачать, що між горобцями снують краснолюдки й ретельно збирають розсипане зерно. Де горобець ухопить одну зернинку, там краснолюдок згорне десять: така їхня робота!

Верещать горобці, як не луснуть, та аж підскакують до червоних каптурів, нашорошивши пір'я, але краснолюдки анітрохи не бояться крикунів й спокійнісінько собі походжають між ними, згортаючи в лантухи та в поли плащів найдобрініше зерно.

— Ось тобі, горобчику, поточена зернинка, їж на здоров'я! Але повне зерно, дорідне — на сівбу!

— Як кинеш у землю одну зернину — збереш сто. І чоло-

вікові, що зараз живе в злиднях, буде хліб, і дітям його, і вам, горобцям, з того дещо перепаде.

Отак приказували краснолюдки, збираючи зерно.

Та їхню мову не дуже було чути за галасом горобців. Птах як птах! Не сушить собі голови — що буде завтра... Не оре, не сіє, а живе, як уміє. Як сьогодні наївся — скаче й цвірінчить. А прийде новий день — знов підіймає голівку й цвірінькає, довірливо чекаючи їжі.

А тим часом ціпи б'ють колосисту соломку, добуваючи щоденний хліб. І краснолюдки — теж на щоденний хліб — працюють ретельно, а що назбирають, зносять у підземелля та зсипають на купу.

Підземелля сухе, гарно опоряджене під корінням старого дуба, вимощене білою, як срібною, березовою корою. Угорі — отвір, щоб провіювало, збоку хідник, а посередині дорідне золотаве зерно, насипане горою, — може, з чверть корця.

Такого добра не можна залишати без нагляду, без варті.

Щодня хтось із краснолюдків перегортає зерно липовою лопаткою, сушить, пускає в підземелля сонце, а як смеркне, змітає віничком знову на купу, затикає мохом горішній отвір, щоб не проходив туман з росою, лягає біля входу й засинає.

Та одного разу Солом'яник, який вартував того дня в підземеллі, побачив, що зерна ніби поменшало.

«Може, злежалосся трохи?» — подумав.

Минула ніч.

Але наступної ночі зерна знову ніби поменшало.

«Та ні! — подумав Голубинчик, який вартував тієї ночі. — Може, всохло трохи?»

Але третьої ночі зерна так поменшало, що Сонечко, який був на варті, схопився за голову й зчинив страшенний галас.

Сумніву не було: хтось краде зерно.

Позбігалися всі краснолюдки, дивляться: справді великий збиток! Де там! І половини зерна вже немає!

Але бідкатися годі, треба щось робити. Пішли до короля — питати поради.

— Ясний королю! — кажуть. — Якийсь злодій цупить наше зерно. Що його робити?

— Схопіть і ви його!

Але краснолюдки знову:

— Ясний королю! Злодій — як вітер у полі, має сто доріг. Хто ж його спіймає?

А король на це:

— Даю вам перстень і печатку: позапечатуйте всі входи — щоб знали, якою дорогою злодій іде та якою виходить звідти.

Бере королівська дружина печатку, бере перстень, затикає всі шпарини сивим мохом, ставить ґрати з очеретин, в'яже їх довгими травинами, кладе на вузлах печатку, притискає перстнем, ставить варту й чекає.

Настала ніч.

Тихо скрізь, хоч мак сій. Навіть листок не ворухнеться на дереві.

Темна блакить нерухомо висить над землею; зірок розсіпано в ній, як піску в морі.

А стояли тієї ночі на варті Микула й Пакула, двоє рідних братів, що їх король Блистек призначив на своїх охоронців; дав їм гарні шоломи з польових дзвіночків, дав і шаблі з квіток шпажника, що свій вогнистий цвіт, мов спис з червоною короговою, високо здіймає з-поміж довгого, як мечі, вузького листя.

Стоїть Микула випроставшись, наче кілка проковтнув, стоїть і Пакула нерухомо, ніби вирізьблений з дерева, й тільки очима обидва бігають навколо, щоби нічого не прогавити.

Але все спить у Солов'їній Долині: блакитний струмок, і трави, й зілля, сплять мушки й пташенята, сплять жаб'ячі хори, й купави, й старий дуб, що під ним Микула й Пакула стоять на варті.

Настав світанок.

Схоплюються краснолюдки, біжать до підземелля: варта стоїть, як стояла, печатки лежать, як лежали. Заглянули в яму, а там зерна, може, з пригорщу лишилося: тільки те, що на дні.

Остовпіли краснолюдки.

Що ж то за шкідник такий, що замків не чіпає, печаток не ламає, а добро забирає до крихти?

Дивляться один на одного здивовано й мовчать: ніхто не знає, що казати.

Тут озвався король:

— Коли мій перстень не встеріг і варта не встерегла, то вже не встереже ніхто.

Зненацька Петрик, що мав бистрий розум, вигукнув з юрби:

— А що я матиму, ясний королю, якщо схоплю того злодія?

А король йому:

— Голос подаси за нього, як його судитимуть!

Страшенно обурився Петрик:

— Як?! Голос за злодія? Не буде цього! Я б за такого негідника й мізинцем не ворухнув, навіть якби його вішали! Одного тільки прошу уклінно: хай мені ясний король дасть оту пісню, що склав співак Сарабанда.. Вона тепер Полупанкові ні до чого, бо він утратив голос.

— Хай буде так! — згодився король і махнув скіпетром.

Ця пісня була написана на пелюстках польових троянд та на крильцях метеликів найчистішою травневою рососою, так чудово, що її зберігали в скарбниці, мов самоцвіт.

Петрик з радощів підскочив угору, обняв королівські коліна, знов підскочив і вітром шугнув навпростець до лісу.

II

Вже розвиднялося й у лісі почало прокидатися птаство, коли Петрик знайшов бабусину хатину й став у низеньких дверцятах.

Вбого було в хатині: дзиглик, піч, поганенький тапчан — і скрізь зілля та зілля. Коло стелі, на стінах, на долівці, в кошику, в ряднах — в'язками й цілими снопами — саме тільки зілля!

В хаті задушливо тхнуло м'ятою, материнкою, лавандою, ромен-зіллям і тисячами інших трав. Од цих пахощів можна б задихнутися, коли б не світила крізь стріху блакить, бо дах лише на гребені був укритий совиними крилами.

Сидить біля печі бабуся, пряде золоту нитку, співає тихим голосом давніх-прадавніх пісень і тихо крутить золоте веретено.

— Добридень, бабусенько! — привітався Петрик з порога.

Підвела бабуся голову, руку до очей притулила й стала пильно придивлятися, аж доки впізнала Петрика, який уже раз літав до її хатинки — шукати голку для Полупанка.

— Добридень і тобі! — відповіла.— Заходь у добрий час!
А чого тобі треба?

Петрик зайшов, низенько вклонився бабусі, поцілував її зморщену руку й мовив:

— Поради треба, бабусенько! Злодій бере наше добро, а ми його схопити не можемо! Таке лихо!

Слуха його бабуса: покинула крутити ногою прядку, золоте веретено впустила додолу, золоту нитку в пальцях тримає й хитає сивою головою.

Нарешті спитала:

— А що ж той злодій бере?

— Зерно бере! Посівне зерно, поганець!

А бабуса йому:

— Досипте перлин до того зерна!

— Що? — обурився Петрик.— Перлин йому?! Злодій краде наше зерно, а ми йому підсиплемо ще й перлин?! Бабусенько! Певне, вам од старості все в голові помішалось!

Але бабуса вже взяла золоте веретено й, пустивши з рук прядку, почала снувати золоту нитку.

— Підсипте йому перлин! — сказала ще раз і, наче Петрика в хаті не було, знов заспівала давньої пісеньки тихим, тремким голосом.

— Бабусенько! — гукнув Петрик.— Я йшов до тебе, як до своєї матері... Як до рідної матері, йшов за порадою... Не питав ні дня, ні ночі, ні сонця, ні місяця — тільки до тебе йшов, бабусенько, бо знав, що ти позичала свою мудрість у незліченних днів і ночей, позичала і в сонця, і в місяця, на сході і на заході. А ти мене так вітаєш? Таку даєш раду? Залишайся з богом! Бачу — я не туди трапив!

Сказав це з жалем в голосі та з великою образою в серці, повернувся й пішов до дверей.

Він був уже на порозі, коли бабуса урвала свою пісню й гукнула йому вслід:

— Перлин... Перлин йому дайте! Перлин підсипте!

— Еге!.. Ще чого!.. — буркнув Петрик і рушив назад, шкодуючи, що змарнував час.

Але бабусин голос став дужчати й рости. Він линув лісом, мов кола по воді, й хоч Петрик був уже далеко — голос летів слідом за ним і одно гукав:

— Перлин... Перлин йому підсипте... Перлин!

Петрик раптом зупинився й замислився. Якщо бабуся так наполягає, певне, вона знає правду.

— Еге! Може, так і треба! Може...

І почав пильно розмірковувати, як і що йому робити.

— Що буде, те буде! — мовив нарешті.— Певне ж, мене за це не повісять!

Він завжди був сміливий і любив різні пригоди: отож бадьоро повернувся додому і зразу пішов до короля.

— Ясний королю! Скільки перлин ти б довірив мені на сьогоднішню ніч?

А король йому:

— Хто довірить одну — довірить і всі. Та мені щирість і відданість твоя дорожчі за всі перлини...

— Щиро дякую тобі за це слово, ясний королю! — вклонився Петрик.— Дай мені пригорщу перлин, і якщо судилося схопити злодія — я схоплю його сьогодні.

— Иди та бери,— мовив король.

І покликав скарбника, щоб, не лічачи, дав пригорщу перлин Петрикові.

Обняв Петрик королівські коліна, щиро дякуючи за ласку, потім весело засміявся й пішов брати перлини.

А вже присмерк стелився надворі.

З'юрбились краснолюдки, дивляться цікаво, що воно буде, а Петрик рушив з пригорщею перлин просто в підземелля й розсипав їх поміж зерном.

— На твоє щастя, бабусенько! — каже.

А тоді вдався до товаришів:

— Не треба сьогодні ставити варту й класти печатки! Микуло й Пакуло! Ідїть собі спати! Я сам чатуватиму! Спїть спокійно!

І сїв на горбочку, спершись головою об камінь, сонливим оком дивлячись услід краснолюдкам, які пішли геть.

Із сходу війнув легкий вітерець і зашелестів травною. У повітрі залунав шерех, по тому прокотився якийсь таємничий шепіт.

Але Петрик, незважаючи на той шепіт — бо дуже стомився з дороги, — заснув так міцно, що прокинувся аж удосвіта. Глянув — а майже коло його ніг стелеться доріжка від пагорка до Скробкового урочища, поцяткована тими перлами, що він насипав у зерно.

Скрикнув Петрик і кинувся бігти вздовж тієї доріжки, а краснолюдки за ним.

Біжить Петрик, стає й знов біжить: скрізь на доріжці лежать перлини, наче хто, нашвидку вхопивши їх разом із зерном, викидав як непотріб, пильнуючи тільки того, щоб зберегти зерно.

«Ой, яка ж ти мудра, бабусенько!» — подумав Петрик. Він уже добігав до урочища.

Глянув — остання перлина лежить у глибокій борозні; коло неї грудка землі, а під грудкою — ямка.

Схилився Петрик, став розривати ямку — бачить: дві перлини котяться кудись у глибину.

Покликав він краснолюдків, стали рити гуртом і дорилися до великого льоху, де лежало купою майже все вкрадене зерно.

Коло нього, зіщулившись, сидів польовий пацюк і вся його родина.

— А, ось де ти! — гукнув Петрик, хапаючи шкідника за карк. — Микуло! Пакуло! Мерщій сюди!

Пацюк злякано писнув, намагаючись видертись і втекти, але королівські охоронці так на нього насіли, що він мусив здатися.

Тріумф був величезний.

З вигуками і з співом поверталися краснолюдки із своєї мандрівки — вели бранця й несли мішки із знайденим зерном назад до підземелля.

Урочисто розпочався королівський суд у Солов'їній Долині.

Його величність, король Блистек з'явився в усій пишноті.

Товстий паж Кружалко ніс за ним пурпурову мантию. На королівській голові блищала золота корона, а діамантовий скіпетр розливав сліпуче сяйво, наче сонце на сході.

Біля ганку судового залу стояв державний обвинувач, мудрий Котяче Очко; за спиною в нього — Микула й Пакула в парадних мундирах. Навколо, трохи віддалік, юрбилися краснолюдки. Всі очі були втуплені в злочинця.

Він стояв згорбившись, зіщулившись. На плечах його була подерта свитка; лапки міцно зв'язані за спиною. Бідолашний пацюк аж позеленів з переляку і весь трусився, наче в лихоманці.

Котяче Очко, красномовно змалювавши злочин пацюка, зажадав для нього якнайсуворішої кари.

— Щонайменш,— сказав він,— треба повісити пацюка на найвищій дубовій гілці, стягши з нього спершу всі судові витрати.

Шановний обвинувач аж захрип од своєї промови й сопів, утираючи хусточкою спітніле чоло.

Король махнув скіпетром і спитав:

— Як тебе звать, нещасливцю?

Злочинець посинів і захитався, але Микула підштовхнув його до короля.

— Віхтик, до ваших послуг! — мовив він тихим голосом.

— Навіщо ж ти брав зерно?

— Я голодний був... Бідував тяжко... діти мої вмирали з голоду...

— Але ж голод не дає права грабувати чуже майно. Хіба не так?

— Так, ласкавий королю! — відповів пацюк і затрусився ще дужче.

— Що ж ти скажеш на свою оборону? — спитав король.

— Нічого... Тільки те, що я був голодний... Ой, який голодний!

— Але ж ти не міг з'їсти всього зерна... Десятої частини вистачило б і тобі, й твоїм дітям.

— Я зими боявся, найясніший королю! Зима дуже довга, тяжка... половина дітей моїх загинула минулої зими, королю! Як ми мучились!

... Найменше дитя моє вмирало на моїх очах з голоду... Шість днів, шість ночей я дивився на це... і жив... жив... не міг сам умерти за нього...

Король одвернув зморшкувате обличчя, на якому відбився глибокий жаль, а в юрбі краснолюdekів почувся тихий плач.

То плакав Петрик.

Віхтик казав далі:

— Після найменшого сина вмирав найстарший... Найстарший син, королю, вмирав на моїх очах... Десять днів і десять ночей конав він, а я дивився й не міг умерти за нього, хоч умирав з ним разом!

Король насупився, стримуючи сльози; в юрбі охоронців чути було тяжкі зітхання; Петрик плакав уголос.

Віхтик казав далі:

— А потім умирав третій... Третій син мій умирав, королю... Вмирав з голоду, а я дивився на це... На моїх очах син умирав з голоду... А я не міг умерти!

Віхтик увесь затрусився й заплющив очі.

— Голод... голод... голод...— шепотів він безтямно.

Та король Блистек підніс скіпетра й промовив:

— Мій суд має бути суворий, бо ти завинив тяжко! Зерно було посівне — на сів для такого самого злидаря, як і ти! В нього теж голодні діти. Отож хай здійсниться правосуддя!

— Смерть! Смерть злочинцеві! — гукнув Котяче Очко.

— Смерть! — як один повторили Микула й Пакула суворими голосами.

Віхтик стояв, ніби вражений громом, тремтів і дивився на всіх божевільними очима.

Король одвернувся і вже хотів був покинути тронний зал,

коли зненацька Петрик кинувся до нього й, припавши до ніг, загукав:

— Хочу подати голос за нього! Подаю голос за цього злочинця, найясніший королю! Голос, що його ти сам дав мені! Голос! Хочу подати голос!

— Подавай! — мовив король і, нахилившись, ласкаво торкнувся до Петрика скіпетром.

А Петрик з плачем:

— Пробач, любий королю! Пробач! Скажи, скажи, що не гніваєшся! Це буде моя пісня! Моя єдина, чудова пісня! Іншої не хочу!

Король і собі заплакав, побачивши такий жаль у свого найулюбленішого слуги.

— Ти переміг, Петрику! Переміг милосердям моє правосуддя! Хай буде, як ти бажаєш!

Він махнув скіпетром:

— Відпустіть цього злидаря на волю! Дітей його нагодуйте й щодня давайте їм їжу з мого столу! А зерно сьогодні ж віддайте орачеві та землі, що на нього чекає.

IV

По самі вуха мала Марися роботи в хаті, доки сяк-так довела її до ладу. Не раз заглядала вона й до городу.

Там була така пустка, що дівчинку аж за серце брало.

«Якби хоч трохи конопель посіяти! — думала вона.— Ото була б втіха: позбирати, позамочувати, висушити, потіпати, а потім зимовими вечорами прядти сріблясті нитки!

Мати цілу зиму сиділи було за прядкою й співали таких гарних пісень...

А якби хоч зо дві грядочки капусти!.. Земля чорна, родюча; качани були б здоровезні, як дині».

І замислилася Марися, як би їй упорати городець, коли знов настане весна.

«Ледве сніг розтане,— думала вона,— треба відразу ж копати грядки. Та хіба ж я сама одна дам раду?»

І раптом сплеснула в долоні.

— А Войтусь! А Кубусь! От хто мені допоможе!

Та не тільки злидений, забур'янілий городець турбував Марисю. Дедалі частіш сумувала вона за своїми гусьми, за горбочком, порослим золотими квітами, за Гасем, який то грівся біля її ніг на сонечку, то раптом схоплювався й оббігав навколо черідку гусей, весело гавкаючи.

Одного дня, впоравшись в хаті, вийшла сирітка на подвір'я. Зирк — у високих бур'янах майнув здалека гостроверхий червоний каптурець.

— Підземку! — гукнула Марися й кинулася бігти до нього.

Серце їй калатало, наче ось-ось хотіло розтовкти груди; Марися бігла чимраз швидше. Але червоний каптурець миготів далі й далі. От він сховався в чагарях. Марися кинулася туди.

Вона б так хотіла побачити Підземка, розпитати його...

Про що?

Вона й сама не знала. Але хай-но тільки наздожене його! Адже треба подякувати за все, за все: за те, що її гуси живі, за куток у Скробковій хаті, за Войтуся та Кубуся, які стали їй братами.

Отож дівчинка щодуху мчала за червоним каптурцем, який мигтів чимраз далі, мчала так швидко, як лише дозволяли густі лози.

Нарешті каптурець зник і вже більше не з'являвся.

Марися зупинилася і стала роздивлятися навколо. Куди ж це вона забігла? Адже ось тут недалечко й чагарям кінець... Наче вогниста заграва, червоніє крізь них призахідне сонце. А далі вже видко ліс, вона його добре знає...

Це ж вона забігла на той край Голодної Вульки!

Марися ступнула ще кілька кроків. Може, хоч побачить свої білі та рябі гуси, побачить Гася.

І, визирнувши з чагарів, справді побачила: навколо спаленого сонцем горбочка любесенько скубуть траву її гуси, коло них заклопотано бігає Гасьо, а полем походжає дівчинка —

нова пастушка, збирає запізнілі маки, волошки й кукіль на віночок.

Марися зупинилася в чагарях, цікаво придивляючись до всього.

Тим часом зайшло сонце; пастушка почала зганяти гуси докупи і подалася з ними додому.

Гасьо сердито гавкав на всіх, а надто на білу гуску, яка й давніш завжди останньою дріботіла за табунцем. Та ось пастушка вдарила її гілкою, і гуска слухняно зашкутьгала попереду, поруч з гусаком.

Гуси зникли за горбочком, а Марися й досі стояла в чагарях.

Думалось їй, що вона привітається як не з Підземком, то хоча б із Гасем і з своїми гусьми. Та от вони вже пішли, а вона й не привіталася.

Просто злякалася нової пастушки... Така боягузка!

Але зараз, коли нікого немає, можна трохи посидіти на горбочку — так, як колись.

Марися розгортає чагарі... Що це?!

На землі лежить неживий хом'як, коло нього Саделко, теж мертвий. Обидва пошарпані, подряпані, з глибокими чорними ранами на тілі.

Марися аж рота розкрила з подиву.

Саделка їй не шкода. Його вона боялася завжди...

Але хом'як? Невже ж це він лежить тут, її руденький свистун?!

Біжить Марися до нірки, розгортає рясне бадилля, потолочене, поламане. Жмутки жовтої хом'якової шерсті й рудої лисячої почіплялися на стеблини; на листі, мов червоні корали, виблискують застигли краплини крові.

Вхід до нірки розритий, роздряпаний пазурами.

Зупинилась Марися, замислилась.

— Бідний хом'ячок!

І справді, бідний... Додержав своєї обіцянки жорстокий лис — зігнав лють на малому звіряткові.

Але ж і хом'як винен... Чому він так байдуже дивився, як

лис підкрадається до гусей? Чом не попередив Марисі або хоча б Гася? Тоді Саделко не подушив би гусей — його прогнали б звідси геть.

Ось тепер і лежить бідолаха неживий: дочекався загибелі, бо дбав лише сам за себе.

Дивиться Марися — неподалік трава потолочена, стоптана. Тут, певне, чатував на хом'яка Саделко, звідси й скочив на нього... Та, мабуть, шелеснув бадиллям — хом'як почув і кинувся до нірки.

Але хижий звір наздогнав його... Гребнув лапою — й ускочив у нору. Ось тут і почався жорстокий двобій...

Хом'як смертельно поранив Саделка, але той задавив його й устиг затягти в кущі. Тяг би, мабуть, і далі, до своєї нори, але й сам упав неживий.

Бідолашний хом'ячок! Все-таки в останні години свого життя він виявив у смертельному герці неабияку мужність! Не злякався й схопив за горлянку Саделка, забувши, що й на нього самого чигає смерть!

Загинув хом'ячок, але загинув і його ворог...

Отак спокутував він власну нерозумну байдуність.

Тим часом Марися, дивлячись на пошарпане тільце мертвого звірятка, на його колись бистрі, а тепер згаслі оченята, на грізно нашорошені вусики, що ними він колись ворушив так кумедно, відчула такий біль, такий жаль у серці, що сльози полились по її зблідлому личку.

Плачучи, вона уклякла на землі поруч з хом'яком і озвалась ніжним голосочком, наче він міг її чути:

— Не бійся, не бійся, моя бідолашечко! Не залишу я тебе тут, біля цього підлого лиса, біля цього гидкого розбійника! Заберу з собою, зарю тебе на Скробковім подвір'ї, під крилатим дубом, глибоко, глибоко... Листячком ямку встелю, вкрию тебе гарненько. Не залишу тебе тут, ні! Хоч один друг з давніх часів буде поруч зі мною!

Марися наламала зелених ялинових гілочок, вкрила ними хом'яка й, поклавши його в фартушок, побігла назад до Скробкової хати.

Якби вона хоч раз кинула оком на купку лопухів, що росли коло горбочка, то побачила б — їхнє величезне кругле листя похитується, хоч вітру нема й трохи, а між листям миготить щось червоне, як вогник.

Ледве Марися звернула на стежку, яка вела до Скробкової садиби, лопухи поволі розхилилися й Петрик, котрого ми вже знаємо з Віхтикової справи, обережно висунувся з-між листя й спитав глухим голосом:

— Забрала?

З-за бадилля відповів інший голос:

— Забрала!

І так само, як Петрик, обережно вимкнувся з бадилля Підземок, притуливши пальця до губ.

Але Петрик, що мав надзвичайно жваву вдачу й ніколи не міг стриматись, почав підскакувати, весело гукаючи:

— Он як добре все вийшло! Он як добре!

— Тихо, ти, навіжений! — засичав Підземок, хапаючи його за руку. — Так галасуєш, наче ти тут сам-один! Ще Марися почує...

— Ні, де там! Цвіркуни так виграють надвечір, що за ними нічого не чути. Але скажи сам — хіба ж нам не вдалося? Га?

— Чом ні? Таке чесне дівча, що й само жаль має...

— Певне, що так! Мед — не дівчина! З іншою, мабуть, не пішло б так легко...

— Але ж і ти про дуб та похорон так голосно шепотів, що я аж злякався... От зараз, думаю, обернеться та й побачить тебе в лопухах!

— Я завжди так! Просто з мосту! Що буде, те й буде! Але бачиш, нічого й не запримітила...

— А мені аж ноги затерпли! Адже я в бадиллі з самого ранку стовбичу та мурашню від хом'яка відганяю, щоб Марися не боялася до нього торкнутися.

— А я думав, що ноги поламаю, — так біг поперед неї до Голодної Вульки, аби привабити за собою. Мабуть, думала, що це ти, бо я й каптура точнісінько так насунув на голову,

й люльку таку, як у тебе, в Голубинчика позичив! Як ускочив я в лопухи — мало не завершав: там росла кропива! Повно кропиви!

Коли б не королівський наказ, я б зразу вискочив. Але ж король наказав, щоб Марися конче сама віддала те зерно Скробкові... За те ніби, що він дав їй притулок...

— От який наш король!

— А тепер ходімо слідом за нею... Тільки ж обережно...

— Знаєш що, Петрику? Ти краще скинь свої чоботи, бо вони страх як риплять...

— Я — чоботи? Ще чого! Можеш сам босоніж бігти, бо, мабуть, звук по долівці тупати, коли в тієї молодиці жив... Але я! Придворний його величності короля! Ніколи в світі!

— Як ні, то й ні! Ну, то ходімо! Тільки ж не рипи!

— Навіщо мені рипіти? Ходімо!

І, взявшись за руки, обидва нишком рушили за Марисею: Петрик — навшпинячки, бо його довгі червоні чоботи справді рипіли, як немазаний віз, а Підземок — ляпаючи величезними пантофлями, які щомиті спадали йому з ніг.

V

Місяць вплив у небо й срібним, прозорим сяйвом висвітлив стежку в полі. Стежкою йшла Марися, вся біла в місячному світлі, й міцно стискала худими рученятами кінці фартушка, з якого стирчали ялинові гілки, що ними був укритий бідний хом'як.

Марися поспішала, бо ще треба було до ночі дещо зробити в хаті. Ідучи, вона розмірковувала: казати про хом'яка Войтусеві й Кубі чи ні?

І раптом щось наче зашепотіло коло неї:

— Ні, ні! Хлопцям казати не треба! Вони ще з доброго дива вириють хом'яка! Добрі хлоп'ята — нічого не скажеш, але їх завжди до пустощів тягне... Краще не казати, ні!

Марисі здалося, наче це шепочуть її думки... Вона приско-

рила ходу, не помічаючи, що поряд з її тінню на стежці сунеться якась малесенька тінь.

То був Петрик, якому дуже хотілося, щоб Марися сама поховала свого хом'яка. Це він підскочив і став нашіптувати їй пораду, а тоді двома величезними стрибками повернувся назад.

— Що це ти виробляєш сьогодні?! — обурено пошепки спитав Підземок, коли Петрик, підстрибнувши, збив йому каптура з голови.

А Петрик:

— Ех! Ну ж я радий! Такий радий, що наш король втішиться!.. Якби оце не йти за дівчиною, стрибав би отут цапком до самого ранку.

— А навіщо?

— Хіба не знаєш, що, як краснолюдки стрибають цапком при місячному світлі та перекидаються, молодиці на селі сваряться?

— Ну й що з того?

— А нічого... Нехай собі сваряться! Завтра субота, молодиці масло б'ють, а як молодиця сердита — вона завжди збиває масло дуже швидко. Побачиш, яка маслянка буде ситна!

— Тобі завжди дурниці в голові!

— Дурниці? Подумай, що ти кажеш? Ситна маслянка — це дурниці?

Але Підземок поклав руку йому на плече.

— Слухай, Петрику! Треба нам поспішати, бо вже ондечки видко Скробкову хату. Ти хоч поклав якусь лопату під дубом?

— Чом ні? Стояла за дровами в сінцях...

— Ну й гаразд... Дивись, просто до дуба йде!.. Золото — не дівчина!

Марися й справді прямувала до дуба, що шумів тихо й ласкаво, начебто нашіптував незрозумілі слова.

Дівчинка оглянулася, шукаючи якоїсь тріски, щоб вирити хом'якові могилку, й побачила коло дуба Скробкову лопату.

— Ой, як добре! — шепнула. — Татко лопату отут забули...

І почала копати, поклавши хом'яка на траві.

Копнула раз, копнула другий — і сама здивувалася; що робота йде так легко. Лопата — мов пір'їна, а земля пухка, ніби щойно скопана.

— Певне, це я зміцніла так на Скробковім хлібі! — осміхнувшись, шепнула Марися. — І половини, де там... і чверті такої сили не було в мене, коли я пасла гуси.

Подумала й зітхнула стиха:

— Гей, гей! Чим же я, сиротина, за цей хліб оддячу? Може, доля за мене заплатить?

Аж раптом Марисина лопата провалилася в якусь глибоку яму; дівчинка насилу втримала її в руці.

— Ой лишенько! — гукнула вона. — То, мабуть, дубове коріння вирило собі таку яму, щоб сягати далі в землю! Ну й нехай! Буде тут могилка для мого хом'ячка!

Зненацька місячне проміння пробилось крізь гілля й посріблило землю під дубом.

Марися взяла ялинові гілочки, щоб вистелити ними могилку. Сягнула в яму: чує — під рукою щось сипке. Витягла пригорщу, глянула — пшениця, як золото! Ще раз сягнула, помацала — ціла купа зерна, мов у доброго господаря в засіку! Де не торкнеш — зерно й зерно...

... А місяць дедалі дужче сипле проміння; на землі стеляться срібні тіні — і таке сяйво б'є від зерна, наче від скарбу, що про нього оповідають казки. А дуб шумить легенько, тихо, ласкаво...

— Ой лишенько! Ой лишенько! — шепоче Марися з подиву й раптом, скрикнувши, кидається в хату.

Вбігла, стала на порозі, а серце так і тріпоче в грудях, мов спійманий птах.

— Господарю! Татусю! — тільки й вимовила задихаючись.

Скробек сидів на дзиглику біля печі, звисивши голову на груди, затопивши вузлуваті пальці в розкудлану чуприну. Він був такий заклопотаний, що навіть не чув, як рипнули двері: й Марися вбігла до хати.

— Татусю! — повторила дівчинка, смикаючи його за рукав.— Пшениця є!

Він глянув на неї каламутними очима, не розуміючи, що вона каже.

Але Марися не відступала.

— Пшениця є, татусю! Багато пшениці!

Скробек витріщив очі: сині жили набрякли йому на чолі.

— Що ти кажеш! Що ти кажеш, дівчино! — гукнув, схопивши її за плече.

— Що? — повторила Марися, якій аж свічки в очах засвітилися, так боляче стиснув плече Скробек.— Кажу, татусю, що пшениця на посів є!

Скробек зірвався на рівні ноги й схопив шапку.

— Що?!. Де?.. Де пшениця на посів?

Руки йому трусилися, ноги підгинались, голос наче стрягнув у горлянці...

— А ген, під дубом!.. Під самісіньким нашим дубом! — весело гукнула Марися.— Беріть рядно, татусю, або й лантух, бо зерна ціла купа!

— Ой боже, ой боже! — приказував Скробек, шукаючи лантуха в запічку.— Ціла купа, кажеш?.. Ну ж і втішила ти мене, сиротино, наче своя дитина... рідна...

Марися була вже коло дверей.

— Ходімо, швидше, татусю, бо там місяченько так світить... так світить...

І вони подалися до дуба.

Як Полупанок милостиню подавав

I

Кошалек-Опалек, який після пригоди з Марисиними гусьми жив у Саделковій норі, страшенно дивувався того дня, що господар так довго не вертається додому. Звичайно лис ішов із своєї норі надвечір, а приходив лише вранці. Увечері хитрюга пролазив вузьким підземним хідником, що вів просто на село, а вранці насилу протискався крізь широкий отвір-яму — так він об'їдався на полюванні.

Ледве всунувшись в нору, лис кидався на постіль і хропів до самого смерку.

Кошалка-Опалка дивували ці нічні мандрівки, але йому ніяково було питати господаря.

Та одного разу Саделко сам сказав йому:

— Ти бачиш перед собою, любий пане, найнещаснішого звіра з усіх, що будь-коли ходили в цьому світі на чотирьох лапах! Мати моя була сновида, а я успадкував це від неї! Скільки я переплатив лікарям, вівчарям, коновалам! Скільки проковтнув порошоків, мікстур, бальзамів! Половина всього, що я маю, пішла на ці ліки! Досить буде, коли я скажу тобі, любий пане, що самими лише рецептами на ліки я три зими

топив свою нору, і хоч морози стояли великі — у мене було тепло, як у вусі!

Ну й що б же ти думав? Нічого не допомоглося!

Хай-но тільки місяць блисне на сході, хоча б одним краечком, вже мене щось жене, тягне блукати й ходити по дахах...

Кажу тобі, раз я навіть прив'язав себе за хвіст до кілка, що ондечки стирчить посеред нори, — однаково не допомоглося!

Як шарпнуло мене — цілий жмут хвоста залишився на мотузку, а я опинився за порогом! Ось глянь, пане, будь ласка! Ще й досі є слід на хвості!

Хтось навіть пустив плітку, що то мені його пошматували ковалеві пси. Але це, звісно, поговор і нахабна брехня!

І так уже я призвичаївся блукати місячними ночами, що сходить місяць чи не сходить — однаково тікаю з ями, лише почне смеркати.

Кажу тобі — що темніша ніч, то дужче тягне мене з лісу на село.

Часом темінь стоїть, хоч в око стрель, а я, нещасний, блукаю десь біля курника чи хлівця.

Бо самé тільки кудкудакання курей та кукурікання півнів, не кажучи вже про гелготіння гусей, трохи заспокоюють мені нерви.

Що вдієш! Не інакше — воля неба!

Тут Саделко зітхнув так важко, що вуса йому стали сторч, кинувся на постіль і смачно захропів, вряди-годи облизуючись уві сні від вуха до вуха.

Але сьогодні Кошалець-Опалець дуже хвилювався. Вже й ранок минув, і полудень, а лиса як не було, так і не було. Вчений літописець визирнув раз, визирнув другий, але навколо, скільки сягнути оком, тільки бір шумів у тиші — дерева таємно гомоніли, хитаючи верхівіттями. Трохи нижче стрибали по гілках невгамовні білки, а ще нижче шепотілися одне з одним папороть, мох та кущі брусниці, всипані червоними ягодами.

Вже й вечір настав, і місяць блиснув у небі, а лис не повертався.

Нарешті Кошалек-Опалек підперезав поясом свого широкого плаща, насунув каптур на голову й, гнаний тривогою, надумав іти шукати Саделка. Старий краснолюдок устиг полюбити лиса, бо, не знаючи про його розбійницькі пригоди, вважав хитрюгу за найчеснішого звіра в світі.

Він саме натоптав тютюном люльку і хотів її запалити перше, ніж рушити в дорогу, коли десь біля вузького хідника, що вів до ями, загупали важкі, причаєні кроки. Хтось прямував сюди од села у важких підкованих чоботях.

Кошалек-Опалек дуже здивувався й так і застиг з люлькою в руках, з кресалом в одній руці та сухою губкою в другій, пильно прислухаючись. А ходу чути щораз ближче: от уже загупало біля самої ями.

Кошалек-Опалек підскаочив до стінки, притулив вухо — й раптом виразно почув басовитий голос коваля, котрого ще недавно бачив біля в'їзду в село, на порозі кузні.

— Ну ж чекай, злодюго! — проказував голос. — Не дали тобі жінки доброго прочухана, то хоч я дам!

Запала тиша. Серце краснолюдка молотом гатило в груди, але він одне тулив вухо до стінки, чекав, що буде далі. Раптом йому закрутило в носі так, що він раз за разом чхнув аж тричі.

— Ага! Вже почув! Уже пирскаєш! — знов озвався басовитий голос коваля. — Ну ж, чекай! Зараз ще й не те буде!

І тут яму виповнив їдкий дим. Кошалек мимоволі відскочив, одразу задихнувшись.

Але в яму ще й ще посунули клуби диму, і старому гномові так перехопило дух, аж сльози потекли з очей.

А грубий голос приказував знадвору:

— Оце тобі за мої кури! За мої півні! За мої індики! Ось тобі! Ось! Ось!

А дим линув і линув крізь вузький хідник, аж у ямі стало синьо, ба навіть чорно.

Бідолашний Кошалек-Опалек навпомацки шукав іншого виходу в ліс, але йому так паморочилася голова й так темніло в очах, що він безтямно бігав з кутка в куток. Холодний піт

зросив йому чоло, серце калатало дедалі дужче, вся яма колесом крутилася перед очима, а дим сунув та сунув.

Вже думав бідолаха, що настала його остання година... Та раптом трапив рукою в проритий лисом другий хідник, вискочив з ями ледь живий, пробіг кілька кроків, упав у куш папороті й зомлів.

Стояла ранкова тиша, коли гном нарешті отямився. У повітрі ще тхнуло горілим, але східний вітер потроху розганяв цей прикрий дух. Кошалек-Опалек сів і глибоко зітхнув, втягнувши в себе свіже повітря. Проте минуло кілька хвилин, доки він цілком прийшов до тями. Важка, ніби налята свинцем голова так і хилилася то на одне, то на друге плече.

Коли він, нарешті, підвівся й глянув на яму, то побачив лише купу розритого, закіптюженого піску.

Тут Кошалек-Опалек підхопився й кинувся до попелища, охоплений болючою тривоگوю. Він згадав, що в барлозі залишилися пера, які йому подарував Саделко, каламар, зроблений з жолудя, і головне — наново оправлена в березову кору книжка, що забрала в нього багато часу й тяжкої праці.

Проте даремно він шпортався в піску майже до полудня: замість пір'я знайшов лише чорні недопалки, замість книжки — скручені сувоєм обгорілі листки, на яких уже нічого не можна було прочитати, а каламар зник без сліду. Нещасливий літописець заламав руки над цією руїною всіх своїх надій, і сльози покотилися по його закіптюженому обличчі.

Так ось яка спіткала його пригода! Виходить, хижий звір і Великий Лис, ватажок татар, що брав у неволю курей та півнів,— одне й те ж саме?

Оце такі були його нічні мандрівки! І він сам, Кошалек-Опалек, допомагав хитрому лисові! Жив під дахом лютого розбійника...

Він ще стояв, заглибившись у свої похмурі думки, коли раптом до нього долинуло гучне лопотіння крил та воронячий галас.

Краснолюдок глянув угору: ціла зграя вороння летіла до ліщини на узліссі й там упала на землю чорною хмарою.

Кошалек чимскоріш побіг до узлісся і з жахом побачив на землі неживого Саделка, якого вже опало вороння.

Тут старий засмутився, заплакав над такою страхітливою долею свого знайомця й, насунувши каптур на голову, рушив світ за очі, сам не знаючи куди.

II

Невесела й тяжка була дорога бідного літописця. Вже осінній вітер кружляв над бором, зривав листя з дерев і з шелестом жбурляв об землю.

Поля зблякли, зелені луки зчорніли, вже давно перестав співати останній жайворон. Бліде, ніби змерхле сонце виглядало з хмар, гнаних північним вітром. Журавлі з тужним криком линули в тумані, прямуючи за море, в далекий вирій.

Голодний, змерзлий Кошалек, мабуть, загинув би, коли б не пастушки, що палили вогнища на стерні та пекли картоплю в попелі.

Отож, ледве побачивши десь у полі чи попід лісом синю смужку диму й невеличкий вогник, Кошалек-Опалець сміливо прямував туди, сідав на оберемкові хмизу й просив у пастушків картоплі.

Вони охоче давали йому, бо він за це розповідав дивовижні казки, а дівчора слухала, роззявивши роти.

— Го-го! — казав краснолюдок. — І не в таких бувальцях я побував! Раз, пам'ятаю, служив у війську — був я тоді ад'ютантом, — а його величність король квартирував з усією армією під піччю в одній молодиці. Аж тут нам треба вирушати в похід — від печі й до самого порога.

Виряджає мене король, як свого ад'ютанта, спитати, чи може військо рушити в похід. Виходжу з-під печі: молодиця сидить і пряде.

Я їй вклонився чемненько й питаю:

— Скажіть, будь ласка, чи може наше військо промарширувати по вашій хаті?

Молодиця витріщила очі, але каже:

— Можна.

Я — бігцем до короля. Король звелів бити в барабани. Під піччю знявся великий рух, гримнула музика, й усе наше військо промарширувало по хаті, відсалютувавши молодиці зброєю.

Ніхто не хотів вірити, коли вона згодом оповідала про це на селі...

— Ой лишенько! — ойкали пастушки, ще ширше роззявляючи роти.

А Кошалек-Опалек підкидає хмизу, притрушує картоплю гарячим попелом і починає оповідати знову:

— А іншим разом сталося таке.

Надумався один наш краснолюдок женитися, а був він бідний, як церковна миша, не було в нього чим годувати гостей.

Отож він пішов до вівчаря й каже:

— Дай мені ягнятко, а я за це запрошу тебе на весілля!

Вівчар дав. Незабаром приходять друзки, просять його на весілля.

— Де ж ви його справлятимете? — питається вівчар.

— А в мишачій норі! — кажуть друзки.

— Ну добре.

Надів вівчар нову свитку, нашмарував чоботи салом, зав'язав біля коміра стрічку й пішов.

Тяжко йому було влізти в мишачу нору, але він зіщулився й таки проліз.

Ну ж і здивувався він! Думалось йому, що в мишачій норі буде брудно й тісно, а там усе так і сяє золотом. Грає музика до танців, сама молода йде в першій парі, а стіл накритий, може, на сотню гостей; смачно пахтить ягняча печеня.

Наївся вівчар по саму зав'язку, натанцювався досхочу, ще й на дорогу йому грала музика. То він, як вийшов на землю, співав та співав без упину, а потім згадував краснолюдокове весілля, поки й жив на світі.

— Ой лишенько! — знову скрикують пастушки, витріщивши на Кошалка-Опалка очі.

А він киває головою й каже:

— Так, так! Краснолюдки хоч і малі, проте мудрі й знають багато.

III

Саме коли все це діялось, вийшов жабич Полупанок на осінню прогулянку. Він знову був при здоров'ї. На білій горлянці його ледве знати рубець — лишила бабуся, зашиваючи розірвану шкіру, але пишна краватка затуляла всю шию.

Того дня Полупанок одягся в тютюнового кольору сюртук, перлисті брюки, гарний жилет — з його кишені звисав на ланцюжку важкий брелок з печаткою. На Полупанкові був високий комірець і сніжно-білі манжети, на руках зелені рукавички, а під пахвою — ціпок.

Жаб'ячий співак виступав надутий, чваньковитий; дарма що втратив голос — пиха його побільшала вдвічі.

На беріг струмка повискакували колишні Полупанкові товариші; дехто, глянувши на нього, аж кумкав з подиву, але Полупанок не оглядався.

— Ця жаб'яча череда думає, — шепотів він сам собі, — що може зі мною брататися й куматися! Яке нахабство! Треба відійти якомога далі від струмка, щоб ніхто не тулив мене до цієї сімечки.

Людина сама часом не знає, що та як треба відповісти!.. Не далі, як учора, зустрів я Гарабурду й Шумила, двох справжніх жуків, які мають навіть герба з печаткою «Жук та Жук», хоч, між нами кажучи, вони, здається, походять від простих джмелів. Питають мене:

«Це правда, пане, що ви родом із цього струмка?»

Тут я обурився й кажу:

«Я?! З цього струмка?! О, мої панове! Я не лише не маю нічого спільного з цим струмком, я просто-таки ненавиджу його, відколи в ньому народився!»

Отак-таки їм і сказав.

А тут ця криклива зграя повистромляла голови з води й ну кумкати:

«Брат... брат... брат...»

А другі на це:

«Наш... наш... наш...»

А треті слідом за ними:

«Жаба... жаба... жаба...»

А четверті:

«Як ми... як ми... як ми...»

Збожеволіти можна! Скористаюся з першої-ліпшої нагоди, аби виїхати звідси якнайдалі! Якнайдалі!..

Може, навіть придбаю в місті гарну кам'яницю! На купівлю мені цілком вистачить грошей, що їх заплатили краснолюдки за мій чудовий спів.

Він прямував далі, міркуючи про це, коли раптом до нього долинув тихий, благальний стогін. Глянув Полупанок, а з-під тину зводиться обдертий, старий малий чоловічок, без шапки, худий, змучений, і простягає до нього руки.

— Не минай мене, пане,— каже здушеним голосом.— Я — нещасний, бездомний блукач... Звуть мене Кошалек-Опалек — може, ти навіть чув? Я був придворним істориком короля Блистка... Але все, що я мав, загинуло... І праця моя, й слава, заради якої я віддав спокій і щастя. Де мої товариші й друзі? Де країна моя?

Він казав це, й рясні сльози котилися йому по схудлому обличчі.

Та Полупанок надувся ще дужче й уже хотів був його обминути, коли раптом побачив сороку, що, підстрибуючи на тину, придивлялася до нього то одним, то другим оком. Отож Полупанок змінив свої наміри й поволі сягнув до кишені.

Він добре знав, що вся околиця ще сьогодні довідається від сороки, який він, Полупанок, щедрий і великодушний.

Кошалек-Опалек наставив каптура, чекаючи милостині, але тут сорока пурхнула і втекла.

Тоді Полупанок намацав у кишені кілька сухих, покришених стеблин і кинув їх у каптур злидареві.

— Спасибі вам, пане! — мовив Кошалек-Опалек, і раптом трав'яна потерть блиснула у нього в руці, мов сонце.

Глянув Полупанок — у старого в долоні щире золото. Схопився за кишеню, де лежав гаманець з дукатами, а там лише жменька сміття.

Скрикнув Полупанок, наче ніколи й не втрачав голосу, замахнувся на Кошалка ціпком, але той миттю зник з очей, ніби заповся в землю. Тільки залунали в повітрі голоси з далекого струмка:

«Брат... брат... брат...»

«Наш... наш... наш...»

«Жаба... жаба... жаба...»

«Як ми... як ми... як ми...»

То був останній хор жаб цієї осені.

Краснолюбки йдуть під землю

Заходило осіннє сонце — велике, червоно-золоте. Вже кілька день стелилося над землею погоже небо; повітря потеплішало, якась польова пташка доспівувала запізнїлу пісеньку.

У надвечірньому рожевому промінні останні стокротки на межі заплющували золоті й срібні очка; з тополь облітало по-жовкле листя.

Скробек тільки-но досяїв останню пригорщу пшениці. Він стояв у полотняній сірій свитці, підперезаний лляною плахтою, прояснілий, радісний, і вдивлявся в червїнь на заході. Його хлоп'ята пасли попід лісом шкапу, веселі та рум'яні, як польові мачки.

Шкапа раз у раз іржала, доскубуючи рештки трави. Ясні дитячі голоси бринїли над полем у вечірньому безлюдді.

У Солов'їній Долині було гамірно. Король Блистек скликав на раду всіх своїх краснолюдок і саме виголошував останню промову. Гарне було видовище!

Під старезним дубом, що ледве шелестів зів'ялим листям, стояв королівський трон, збудований з польових камінців,

застелений квітами й килимком з лісового моху. Навколо трону вишикувались краснолюди у барвистих плащах та каптурах, з лопатами й молотами в руках.

Гомін стояв навколо, ніде не видно було смутного, похмурого обличчя, серце в кожного тріпотіло з радощів.

Раптом замовк шерех і шепіт.

З трону підвівся король Блистек, одягнений так, як Купайляної ночі: в білих шатах, у золотій короні, з діамантовим скіпетром у руці. На нього світило призахідне проміння, і шати мінились багрянцем та золотом, на обличчі мигтіли відблиски вогню, а сива борода вигравала сріблом.

Старий король махнув скіпетром: сурмачі гримнули в золоті сурми, і знов запала тиша.

Король кинув оком на юрбу краснолюdek і заговорив:

— Друзі мої вірні! Роботарі мої! Скінчився день ваш і праця ваша. Настає погожий вечір, а за ним — спочинок і спокій.

Тут старий король зупинився. Раптом ген удалині важко загував молот.

Це дзвонар лагодив давно зіпсований дзвін на старій вежі, кував йому нове серце.

Король озвався знову:

— Була весна — ви сіяли квіти; занедбану, дику пустку перетворили на радісний, чарівний куточок. Було літо — ви співали пісню невтомної праці. Настала осінь — і от ви стоїте в золоті та багрянці, зважуєте плоди своєї праці, аби спожити їх у веселощах.

Король замовк — відпочивав у тиші.

Знову — ще дужче — озвався дивовижний грім і гуркіт. Молот дзвонаря чимраз лункіше бив на високій вежі.

Холодом присмерку, затінку, вологої землі війнуло на краснолюdekів. Дехто навіть затремтів.

А король казав далі:

— Он пламеніє в надвечірньому промінні смужка землі, що здавна лежала пустою, а тепер зорана і засіяна зерном. І пламеніє радістю серце чоловіка, який її обробив.

А це ж ви йому допомагали... Буде хліб у хаті, де недавно гостював голод. Де була ніч — настане ранок.

Тут знову тричі гримнув у тиші молот. Відразу можна було вгадати — робота вже доходить кінця.

Король повернув сиву голову і якусь хвилину прислухався, а з ним і всі його підданці.

І раптом згадалась їм давня-прадавня чутка: там, де вдарить дзвін,— вони, краснолюбки, повинні піти під землю.

Але король спокійно заговорив знову:

— Одного з наших товаришів ми втратили, братове... Немає серед нас ученого Кошалка-Опалка. Не нам його судити. Нехай іде за своєю зіркою...

А вже сонце скотилося великою кулею за крайнеба.

— Який гарний захід! — мовив король.

— Гарний... гарний захід! — відгукнулися краснолюбки.

Аж ось на старій вежі закалатав дзвін. Далеко, високо над бором, над хашами линув мідяний голос, обіймаючи поля й луки, і тремтіли внизу росяні трави, й подзвіння у вечірній тиші розлягалось від землі до неба.

І враз од цього голосу почали обсіпатися з краснолюdkів барви й кольори, як обсіпається жовте листя з дерев у блакитній тиші вересневого ранку.

Трон, старий король та його підданці розтанули, мов тіні.

Калатав дзвін... Згасало сонце...

Листя, що кружляло в повітрі, тихо впало на землю. Під ним зник пагорок, на якому ще хвилину тому стояли краснолюдки.

...Вони ще повернуться на землю, та лише тоді, як знову сяйне сонце, провіщаючи весну.

Хто залишився

З усього народу малих краснолюдків зостався на землі один лише Кошалек-Опалек, бо він не встиг прийти на раду. Старий, всіма покинутий, тихо бреде він місячної ночі по глибокому снігу й гріє змерзлі руки в срібному промінні.

Отак і ходить сам один по світу — сивобородий, з великими нашорошеними бровами, в темному плащі з каптуром, насунутим на лоба.

На поясі в Кошалка — ключі, якими він замикав польові дзвіночки — щоб не будили зелених лук, поки вони сплять під снігом, та білі конвалії — щоб не бриніли в зимовому гаї.

Ходить-бродить Кошалек по світу й ниже із срібного інею перлове намисто. Він давно вже не думає про славу, занедбав і свою давню пиху — бо вони призвели його до великого лиха.

Тяжкі хвилини пережив Кошалек, коли дізнався від маестро Сарабанди, що весь його народ ще до морозів пішов під землю, — але поборов власний біль... Частенько вмощується він під дубом удвох з малим музикою і слуха його чудові пісні.

Своєї великої «історії краснолюdekів», він певне, вже ніколи не напише... Він знайшов собі кращу, живу книжку.

Ночами чатує Кошалеk біля ліжечка дітей, що довго не можуть заснути, й пошепки оповідає їм про короля Блiстка, про його пишні шати, золоту корону й діамантовий скіпетр; оповідає й про Кришталевий Грот, про лицарів з мечами й щитами, про веселу мандрівку на Скробковім возі, про скарби, що лежать під землею, про хоробре військо краснолюdekів та про сирітку Марисю.

Він і мені однієї безсонної зимової ночі оповів цю казку, яку я для вас написала.

Зміст

Як двірський літописець короля Блистка впізнавав весну	3
Як мандрував Підземок	30
Король Блястек іде з Кришталевого Гроту	55
Підземок зустрічає сирітку Марисю	64
Добрі часи	91
Концерт маестро Сарабанди	104
Голубинчик та його учень	115
У королеви Татри	125
Вогні серед ночі	138
Віхтикова справа	150
Як Полупанок милостиню подавав	170
Краснолюдки йдуть під землю	179
Хто залишився...	182

Для молодшого
шкільного віку

Конопницькая Марія

О зномах-краснолюдках и сиротке Марысе

(На українском языке)

Редактор

І. Г. Сидоренко

Художній редактор

М. С. Пшінка

Технічний редактор

Ф. Н. Резник

Коректори *Л. Н. Фесечко,*

В. В. Богаввський

Здано на виробництво 20. VI. 1972 р.

Підписано до друку 1. IX. 1972 р.

Формат 70×90^{1/16}. Папір № 1. Фіз.

друк. арк. 11,5. Обл. вид. арк. 9,18+

+6 вкл (0,54)=14,34. Умовн. друк. арк.

13,46+6 вкл (0,88)=14,3. Тираж 30 000.

Зам. № 677. Ціна 45 коп.

Видавництво «Веселка», Київ, Басей-

на, 1/2.

Друкоофсетна фабрика «Атлас» Дер-

жавного комітету Ради Міністрів УРСР

у справах видавництв, поліграфії і

книжкової торгівлі, Львів, Зелена, 20.

45 коп.

29338/

040

